

ГЕОРГИ Л. МАНОЛОВ

ВЛАСТ И ПРИВИЛЕГИИ В ПОЛИТИЧЕСКАТА ИСТОРИЯ

(XXX В. ПР.Н.Е. – XXI В. Н.Е.)

ТОМ III

**ПРИВИЛЕГИИТЕ НА ВЛАСТТА
В БЪЛГАРИЯ
(ОТ 1878 Г. ДО СЕГА)**

ИЗДАТЕЛСКИ КОМПЛЕКС
ВУСУ

Георги А. Манолов

ВЛАСТ И ПРИВИЛЕГИИ
В ПОЛИТИЧЕСКАТА ИСТОРИЯ
(XXX В. ПР.Н.Е. – XXI В. Н.Е.)

Том първи

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ ВЪПРОСИ

Том втори

АНТИЧНОСТ, СРЕДНОВЕКОВИЕ, СЪВРЕМЕННОСТ

Том трети

ПРИВИЛЕГИИТЕ НА ВЛАСТТА В БЪЛГАРИЯ

(ОТ 1878 Г. ДО СЕГА)

Професор ГЕОРГИ Л. МАНОЛОВ
доктор на политическите науки

ВЛАСТ
И
ПРИВИЛЕГИИ

В ПОЛИТИЧЕСКАТА ИСТОРИЯ
(XXX в. пр.н.е. – XXI в. н.е.)

ТОМ ТРЕТИ
ПРИВИЛЕГИИТЕ НА ВЛАСТТА В БЪЛГАРИЯ
(ОТ 1878 Г. ДО СЕГА)

Пловдив, 2022

© All rights reserved.

© Всички права запазени.

Нито една част от тази публикация не може да бъде възпроизвеждана, съхранявана в база данни или разпространявана под каквато и да е форма и с каквито и да са средства – електронни, механични, фотокопирни, звукозаписни или други, без изричното писмено съгласие на притежателя на авторските права.

Научен редактор:

акад. Димитър В. Димитров

Рецензенти:

проф. д.и.н. Трендафил Митев

проф. д.ю.н. Димитър Радев

© проф. Георги Любенов Манолов, доктор на политическите науки, автор, 2022

© Власт и привилегии в политическата история (XXX в. пр.н.е. – XXI в. н.е.). Том трети.

Привилегиите на властта в България (от 1878 г. до сега), 2022

© Издателски комплекс ВУСИ, 2022

© Prof. Georgi Lyubenov Manolov, DPS, author, 2022

© Power and privileges in political history (XXX century B.C. – XXI century A.D.). Volume Three. The Privileges of Power in Bulgaria (from 1878 until today), 2022

© HSSE Publishing Complex, 2022

ISBN 978-619-7343-55-7

ТОМ ТРЕТИ
ПРИВИЛЕГИИТЕ НА ВЛАСТТА В БЪЛГАРИЯ
(ОТ 1878 Г. ДО СЕГА)

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД..... 7

Глава първа

„ЦАРСКИТЕ“ ПРИВИЛЕГИИ

В СЛЕДОСВОБОЖДЕНСКА БЪЛГАРИЯ (1878 – 1946 Г.)..... 9

1. Привилегиите на монарха 13

2. Парламентарните привилегии 23

3. Изпълнителната власт и привилегиите 33

Глава втора

НОМЕНКЛАТУРНИТЕ „СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ“

ПРИВИЛЕГИИ (1947 – 1989 Г.).....52

1. Генезис на привилегиите при „социализма“ 60

2. Привилегиите на активните борци
 против фашизма и капитализма (АБПФК) 63

3. Привилегиите на висшата
 политическа номенклатура 74

4. Привилегиите на първия партиен
 и държавен ръководител 98

Глава трета

ДЕМОКРАТИЧНИТЕ ПРИВИЛЕГИИ

НА ПОЛИТИЧЕСКИЯ ЕЛИТ (ОТ 1989 Г. ДО СЕГА)..... 120

1. Законодателна власт (парламент) 125

2. Изпълнителна власт (правителство)..... 151

3. Съдебна власт (съд, прокуратура и др.) 160

4. Други институционални привилегии..... 168

Общо заключение

БЪДЕЩЕТО НА ПРИВИЛЕГИИТЕ201

БИБЛИОГРАФИЯ211

ИЗТОЧНИЦИ НА СНИМКОВИЯ МАТЕРИАЛ.....233

TABLE OF CONTENTS of Volume Three234

УВОД

Проблемът за формирането и развитието на привилегиите в политиката в България не се различава съществено от това, което се случва с тяхната еволюция в европейски и световен мащаб. В случая единствената по-същностна разлика е тази, че привилегиите на властта у нас започват „начисто“ поради простата причина, че страната се освобождава от османската тирания, след което се създава третата българска държава. Тоест появата и утвърждаването на привилегиите се извършва веднага след Освобождението, тъй като те намират място като възможност за институционализация и регламентация още в текстовете на Търновската конституция (1879 г.). От тогава до сега привилегиите на властта стават неизбежен спътник на политическите елити, които в зависимост от характера на обществото (авторитарно, тоталитарно, демократично) постоянно консумират едни или други държавни изгоди и облаги, узаконени в различни нормативни документи. В този смисъл и на базата на историческото развитие можем условно да разделим приложението на властовите привилегии в България на три основни етапа: първият – от Освобождението (1878 г.) до 1946 г., или т.нар. „капиталистически етап“ на първичното и най-ранно развитие на този феномен (привилегиите); вторият етап включва „социалистическите“ номенклатурни привилегии (1947 – 1989 г.), които изключително силно се развиват в абсолютно всички обществени сфери; и третият е демократичният, или съвременният, етап от приложението на привилегиите (от 1990 г. до сега), през който се разгръщат с пълна „легитимна сила“ всички изгоди от властта за новите демократични елити в страната (по подобие на западните демократични модели).

През призмата на тази условна периодизация, наситена с множество съществени акценти и особености при изграждането на българската държава, новите институции и политическите партии,

ще разгледаме и филигранното „втъкване“ в порите на държавността на голяма част от появилите се привилегии на елита (през всеки етап поотделно), за да открием по-релефно тяхната значимост в българската политика.

Глава първа **„ЦАРСКИТЕ“ ПРИВИЛЕГИИ** **В СЛЕДОСВОБОЖДЕНСКА БЪЛГАРИЯ (1878 – 1946 г.)**

Въпросът за генезиса и еволюцията на привилегиите в българската политическа действителност е свършено нов за нашите обществени науки с изключение на някои спорадични публикации (главно върху тоталитарния социализъм). С тях обикновено се третират отделни аспекти на политическите привилегии, но и досега у нас все още няма специализирани задълбочени изследвания по тази важна проблематика (привилегиите). В съществуващите исторически и други проучвания на политическата система например (след Освобождението) не се срещат подобни анализи, защото повечето от тях използват описателния подход на събитията вместо тяхната интерпретация. Това е сериозно теоретично предизвикателство, тъй като, за да се анализира състоянието на политическите привилегии, най-напред е необходимо да се проследи следосвобожденската политическа история на България, ако искаме да получим адекватна представа за техния произход, проявление и разпространение. Използването на такъв подход (историко-политически) реално би ни позволило да вникнем по-рационално в характера на всички по-важни социални процеси (исторически, политически, икономически, културни), които оказват силно влияние върху „избуяването“ и „разпръскването“ на различните видове привилегии.

Генезисът на политическите привилегии в България е неделима част от създаването на политическата система в страната след Освобождението от османско робство. Изграждането на тази система в Княжество България се предопределя от една много съществена връзка, която се отнася до едновременното възникване на държавните институции и на политическите партии. Този генетичен процес протича с много по-голям интензитет при държавните

институции, тъй като малко след Освобождението те стават подвластни на две основни причини, които способстват за тяхното формиране: универсални – всеобщият стремеж на политическите елити да наложат либералните ценности, като демокрация, парламентаризъм, конституционализъм, плурализъм, човешки права и др.; и специфични – които непосредствено произтичат от нашия национален характер и българската народопсихология (ламтежа за власт, използването на властта за лични цели, неправомерното властово забогатяване, политическия егоизъм и завист и т.н.). Прибавяйки към всичко това и бързопокълващите идеологически постулати (либерални, консервативни, социалдемократически) сред формиращата се тогава интелигенция, може да се заключи, че почвата за образуване на новите български институции вече е изорана, вкл. и за „внедряване“ на различни видове привилегии.

Не бива да се прескача или отрича, че при този държавнообразователен процес съществена роля изиграват и редица важни **предпоставки** от най-различно естество – политически, икономически и културни, въз основа на които ускорено се създават и развиват българските партии.

Към първите, или към предпоставките от **политическо естество**, могат да се отнесат изконните демократични принципи на възрожденските българи, намиращи ярък израз в усещанията за равенство и достойнство в обществото. „Демократизмът (...) – пише **проф. Н. Генчев** – се проявява в широката изборност на представителите в общинските, културните и политическите институции. (...) Той е едно велико завоевание на възрожденската епоха, трайна основа на българския обществен живот, израз на българското свободолюбие.“¹ Или, демократичните възрожденски принципи трайно трасират пътя към създаването на различни организации и обединения на политическа основа, на базата на които впоследствие възникват държавните и партийните структури.

Вторите важни предпоставки са **икономически** и изцяло са свързани с бурното развитие на пазара и пазарните отношения у нас в навечерието и след Освобождението от петвековното иго.

¹ **Генчев, Н.** Научни трудове. Т. II. (1973 – 2001). София: Гутенберг, 2003, с. 331.

Той, пазарът, решително преодолява затвореността на земеделските натурални стопанства, стриктно отстоява създадената автономия на българските занаятчии и „се бори“ против самодържието на турската полуфеодална държава.² По такъв начин са отпушени „каналите“ за еволюция на българския икономически пазар и за изграждане на субектите (представителите на бъдещата българска буржоазия) на този пазар тогава.

И третите същностни предпоставки, които заемат важно място в процеса на формиране на българската държава, са от **културно-духовно естество**. Те визират нашето просвещение, възрожденско образование и черковна независимост, чрез които населението масово се въвлича за участие в разнообразния обществен живот.

Съвкупното проявление на тези ключови предпоставки води до възникването на две органически социални явления, които известният народопсихолог **Иван Хаджийски** формулира много точно: първото явление е **създаването на традициите и реалното начало на българската демокрация (и на българското народовластие)** с активното участие на народа върху почвата на общественото равенство; и второто явление е **пълното обществено, нравствено и политическо обособяване на българския народ в нация**.³ Тяхното зараждане и развитие (на явленията) пораждат условия за формиране малко по-късно на онази благоприятна политико-партийна и институционална среда, в която се създават всички български партии и третата българска държава.

И наистина почти моментално след Освобождението в България се учредяват първите политически партии:⁴ в Княжество Бъл-

² Вж. **Хаджийски**, Иван. Оптимистична теория за нашия народ. Избрани съчинения в три тома. Том II. София: Изток – Запад, 2002, с. 66; 68.

³ Вж. пак там, с. 66 – 67.

⁴ Интересно е да се отбележи, че първите общински избори в София се провеждат още през декември 1878 г., т.е. преди да бъдат създадени политическите партии. Тогава столицата е разделена на 14 квартала (играещи ролята на избирателни райони), като в избирателните списъци има 11 649 регистрирани жители. Право на глас имат навършилите 20 години и имащите имоти.

гария – Либералната (1879 г.), с основатели Др. Цанков, П. Каравелов и П. Р. Славейков, и Консервативната (1879 г.), основана от К. Стоилов, Гр. Начович, Д. Греков и др.; и в Източна Румелия – Либералната (казионна) партия (1879 г.), с лидери Г. Странски, Ст. Чомаков и др., както и Народната (съединистка) партия (1881 г.), ръководена от Ив. Евст. Гешов. Не след дълго като първа масова и ляво-ориентирана партия възниква и БСДП, създадена през 1891 г., като процесът на възникване на различни политически партии решително се ускорява след Съединението на България (1885 г.).⁵ Така още при началното изграждане на българската държавност се създава един двупартиен политически модел и на двете територии на разделената държава. Този двупартиен модел бързо започва да се променя, тъй като новата конституция на страната определя конкретните институционални параметри на властта.

В този контекст **формирането на политическата партийна система в България започва от времето на изработването на основния закон – Конституцията (1879 г.), и завършва през първото десетилетие на XX в.,** като в Учредителното събрание депутатите обединяват усилията си в две течения – либерално и консервативно.⁶ Дори двете течения от идеологическа гледна точка дълго време ще продължат да доминират в управлението на страната независимо от своето перманентно роене, разделяне и разцепване на нови (сродни) партии и фракции.

Налага се да отбележим една важна особеност на партообразувателния процес в страната до Съединението през 1885 г. По мнението на повечето изследователи (историци, политолози, социолози) **българските политически партии към средата на 80-те години на XIX в. все още имат характер на широки политически течения,** а не на истински партии, защото изграждането на вертикални структури току-що е започнало.

⁵ Процесът на формиране на първите партии у нас се извършва на базата на досвобожденските политически течения на „младите“ и „старите“ в условията на Руско-турската война и временното руско управление. Техните идеи претърпяват сложна еволюция, като постепенно основният въпрос за освобождението на България е заменен с този за организацията на бъдещото държавно управление.

⁶ Вж. **Саздов, Д.** Многопартийната политическа система и монархическият институт в България 1879 – 1918. София: Стопанство, 1993, с. 9.

Наред с формирането на българските партии за развитието на политическия пазар у нас съществено значение има **Търновската конституция**, която окончателно регулира правно-политическата рамка на страната. За нея неведнъж са изказвани множество ласкави оценки, но от гледище на създаващата се политическа система това досега невинаги е правено. По този повод трябва ясно да се изтъкне, че **специално за еволюцията на новата политическа система в следосвобожденска България** нейната роля е изключително голяма, понеже **тя (конституцията) легитимира правилата на демократичния процес** чрез основните си принципи. Тези принципи, обобщени от проф. Д. Саздов, са: буржоазен централизъм и демократизъм, министерска отговорност, депутатска неприкосновеност, либералнодемократични граждански права – равенство, всеобщо избирателно право, разделение на властите, свобода на словото, мисълта и печата, право на събрания и сдружения, гаранции за личната неприкосновеност и др.⁷ Позитивните страни на конституцията, вкл. и горните принципи, са нещо много прогресивно за времето си, но въпреки това са допуснати и редица негативи (и слабости), които влияят отрицателно на качествено развитие на тогавашната политическа система. Такива са например отсъствието на гъвкав механизъм между държавните институции (при тяхната комуникация), непрецизното узаконяване на правата на монархическата институция (липсата на срокове за провеждане на избори при разпуснат парламент) и др. Това напълно важи и за изясняването на правото на привилегии на политическия елит, на които с някои малки изключения не се обръща по-сериозно внимание.

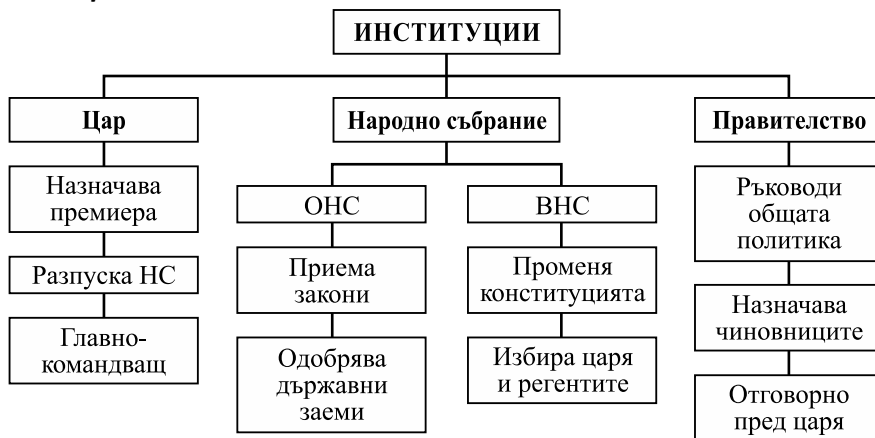
1. ПРИВИЛЕГИИТЕ НА МОНАРХА

В нашата политическа история заслужава специално да отбележим същественото място, което заема **монархът (монархическата институция)** в конструирането на българската държавност от края на XIX в. Важно е да се изтъкне, тъй като ролята на монарха

⁷ Вж. пак там, с. 146.

допринася за самата еволюция на политическата система и за утвърждаването на привилегиите, доколкото по конституция той има големи правомощия като държавен глава (вж. Схема № 1).

Схема № 1. Институционална уредба на Царство България

Източник: Тодоров, Ант. Елементи на политиката. Трактат върху политическото. София: НБУ, 2012, с. 381.

Какви са тези правомощия?

Според чл. 4 на Търновската конституция (приета на 16.04.1879 г.) „Българското княжество е **монархия наследствена и конституционна**, с народно представителство“⁸. Тази форма на управление утвърждава върховенството на княза, а впоследствие и на царя, над всички останали органи на държавната власт. А в най-общ вид правният статут на монарха е определен в чл. 5, според който „**Князът е върховен представител и глава на държавата**“⁹ (подчертаното е мое – Г. М.). В зависимост от тази фундаментална конституционна клауза монархът притежава следните по-съществени правомощия: властта на владетеля е наследствена по мъжка

⁸ **Български** конституции и конституционни проекти. Съставители: Веселин Методиев и Лъчезар Стоянов. София: Д-р Петър Берон, 1990, с. 21.

⁹ Вж. по-подробната разработка на тези правомощия във: **Токушев, Д.** История на новобългарската държава и право 1878 – 1944. София: Сибир, 2006, с. 97 – 106.

низходяща линия по реда на първородството; има специални почетни права и лични прерогативи; право на привилегии и възнаграждения от държавата; изпълнителната власт принадлежи на княза (царя); представлява Княжеството пред другите държави; издава съответните държавни актове (укази, прокламации, манифести, царски (тронни) слова, височайши заповеди и рескрипции); цялата законодателна власт принадлежи на княза и народното представителство; има неограничено право на законодателна инициатива; притежава известни правомощия в съдебната власт; и др.¹⁰ Или, както Конституцията повелява, „Лицето на царя е свещено и неприкосновено“ (чл. 8), което му предоставя изключително голяма и почти безконтролна власт.

Така или иначе обаче – пише **проф. М. Палангурски** – установеният „личен режим“ на монарха няма нищо общо с класическата система на парламентарната демокрация. Този режим придобива формата на неписан и негласен съюз между монарх и политически партии, т.е. съюз, който задоволява амбициите, плановете и манталитета на двете страни.¹¹ Една безспорно вярна констатация, която се потвърждава от последвалото историческо развитие на страната.

Междувременно ще изтъкнем, че преди да е приет специализиран избирателен закон, още във Временните правила за избиране на народни представители в Първото обикновено народно събрание (публикувани на 1.08.1879 г. във в. „Витоша“), в чл. 29, буквално се казва: „Народните представители (...) получават за всеки ден догде трае сесията по 15 фр. наднични пари и още за пътни разноски за отиване и връщане по 50 сантима на една верста“¹². От това следва, че бъдещите първи български парламентаристи изцяло са обезпечени материално до края на целия мандат.

Специално внимание в Търновската конституция е обърнато на **привилегиите на монарха**, които той получава от държавата. В глава VIII „За обдържане на княза и княжеския дом“ и изрично се

¹⁰ Вж. пак там.

¹¹ Вж. **Палангурски**, М. Държавно-политическата система на България (1879 – 1919 г.). Велико Търново: Слово, 1995, с. 23.

¹² **Кюркчиев**, Н., Иван Бърнев – Буби. Епизоди от изграждането на новата българска държавност 1879 – 1896. София: Изток – Запад, 2007, с. 44.

указва, че **монархът** има правото да **получава възнаграждение от държавата**, т.нар. „цивилна листа“ (*liste civile*), чийто размер е **фиксиран в Конституцията в размер на 600 000 франка годишно**. Този размер не може да бъде намален без съгласието на монарха, но може да бъде увеличен с решение на Народното събрание. Освен това пълнолетният престолонаследник също има правото (привилегията) на определена издръжка от държавата.¹³ И още нещо – лицата, включени в двореца (охранители, камериери, готвачи, сервитьори и пр.), изпълняващи и обслужващи задълженията към княза и членовете на неговото семейство, също са на държавна издръжка. Сиреч както владетелите (монарсите) на третото българско царство (княз Ал. Батенберг, цар Фердинанд Кобургготски и цар Борис III) и техните семейства, така и многобройната обслужваща царска свита ползва разнообразни привилегии в зависимост от сана, който заемат. По-късно, по времето на цар Фердинанд, през 1911 г., със Закон за определяне на цивилната листа на царя в един-единствен член тази листа на Негово Величество и обслужващия го двор се увеличава на 1 800 000 лв., които се вписват в разходната част на тогавашния държавен бюджет на монархията.¹⁴ Това обаче не е окончателната цифра, тъй като сумата периодично е увеличавана под натиска на Фердинанд, като според някои автори **заплатата на царя през 1911 г. достига близо 3 млн. лв.**¹⁵ Така първоначално фиксираната в Конституцията монархическа заплата неколkokратно е увеличена, като е допълнена с различни други блага и привилегии (служебни командировки, покриване на разноски при бижутери със средства от държавния бюджет и т.н.). Тук престараването пред висшестоящите не търпи никакви ограничения и понякога надхвърля всички граници на приличието. Например в началото на XX в. второто стамболовистко правителство

¹³ Вж. **Български конституции...** Цит. съч., с. 23 – 24.

¹⁴ Вж. **Георгиев, В., Ст. Трифонов.** История на българите 1878 – 1944 в документи. Том 1. 1878 – 1912. Част 1. Възстановяване и развитие на българската държава. София: Просвета, 1994, с. 281.

¹⁵ Вж. **Тахов, Р.** Големите парламентарни циркове. Хроника на скандалите в Народното събрание. София: Литус, 2015, с. 146.

отпуска кредит от 5 млн. лв. за снабдяване на флота с военни материали. Това дава основание на неговия началник Пол Пишон да демонстрира царедворството си: „Сега ще купим една хубава яхта на Негово Княжеско Височество“¹⁶. Очевидно, между военните нужди на страната и яхтата на „височеството“ има някаква неведома връзка, която е известна само на подмазвача, направил предложението. И въпреки че то не се осъществява, все пак е твърде показателно за мисленето на висшите държавни чиновници. Защото дори при снабдяването на княжеския дворец в Кричим с дървен материал за ограда чиновниците от Министерството на търговията и земеделието любезно се опитват „да спестят“ разноските на монарха и да ги прехвърлят върху община Лъджене.¹⁷ Всъщност взаимноизгодното сътрудничество обикновено е в рамките на закона и не коства абсолютно нищо нито на владетеля, нито на политиците от неговата свита независимо от факта, че накрая масрафът винаги се плаща от целокупния народен данъкоплатец.

Не бива да се игнорира и фактът, че Четвъртото велико народно събрание през 1893 г. дава правото на **монарха да раздава ордени** (чл. 59 от Търновската конституция) и **да разрешава заеми** вместо до 100 000 лв. (както е първоначално), **до 3 млн. лв.**¹⁸ Нещо повече, според някои изследователи, какъвто е хърватският славист Джон Пърпич, **Фердинанд получава годишна заплата около 200 000 долара, което представлява 4 пъти повече от тогавашния американски президент.** Тези нови привилегии, макар и мотивирани с добра воля, в известна степен увеличават властта на царя от субективна гледна точка и респективно създават предпоставки за различни корупционни прояви при отпускането на толкова големи заеми, каквито са регламентирани. По интересен е обаче въпросът с **раздаването на ордени** от Фердинанд, което, освен че се превръща в истинска негова страст, и „гълта“ от година на година все повече и повече пари за тяхното изработване. И всичко това се случва само поради една много проста при-

¹⁶ Вж. **Пенчев**, Пенчо Д. Как се наливаха основите. Към ранната история на българската корупция. София: Рива, 2011, с. 55.

¹⁷ Вж. пак там, с. 56.

¹⁸ Вж. **Токушев**, Д. Цит. съч., с. 124.

чина: да бъде приятен и „обичлив“ на тези, на които връчва ордените, и, разбира се, да ги „научи“ на цивилизовани европейски маниери. Или, направо казано, ордените се раздават за щяло и нещяло, защото например техният брой се увеличава от 4 вида при Александър Батенберг на 10 вида при Фердинанд Кобургготски.¹⁹ Наред с това поради маниакалното тщеславие на новия княз за връчване на всякакви държавни ордени рязко нарастват парите за тяхното производство от разни чуждестранни фирми: от 50 000 златни лв. през 1896 г., та чак на 180 000 лв. през 1898 г. По-късно, през 1907 г., когато „цивилната листа“ на царя (княза) е изменена от парламента, персонално на княза е отпусната и сумата от 80 000 лв. годишно само за раздаване на ордени.²⁰ В този смисъл може да се заключи, че княз Фердинанд е първият български държавник (след Освобождението), който превръща получаването на ордени (като негова привилегия) в егоистична орденomanия както за себе си, така и за тогавашния управленски елит.

По стародавна монархическа традиция и **дворцовият живот** при княз Фердинанд „ври и кипи“ от типичната за него **помпозност, лустросаност и охолство**. За това свидетелства М. Бюканан – дъщеря на английския пълномощен министър в София, която казва: „...От време на време (...) се устройваха театрални представления, балове с маски или забави в двореца – винаги помпозно и охолно, изтънчено във всяка подробност от обслужването, храната и реда. Още при влизането в двореца ви поздравяваше **цяла рота телохранители на княза**, застанали на всяко стъпало от широкото стълбище, **разкошни в своите алени униформи със сърмени ширити, с шапки от сив астраган с орлови пера, прикачени с клипсове, украсени със скъпоценни камъни**. Въвеждат ви в зала в бяло и златно и чакате да влезе князът, преди да отидете в **огромната столова с голяма маса във формата на подкова, покрита с чудесни цветя**. Ядеше се от безценни сервизи от **порцелан, златни и сребърни подноси: обслужването беше безупречно, храната – прекрасна; скрит оркестър свиреше доста-**

¹⁹ Вж. **Николов**, Гр. Мистерии за власт и царски имоти. София: Сиела, 2004, с. 24.

²⁰ Вж. пак там.

тъчно силно, за да прикрие всяко замиране на разговора, но никога толкова силно, че да го заглуши. Блясъкът на ордените, пьстротата на униформите; князът с царствената си осанка, която липсва напълно на толкова много владетели; неговите остри проницателни очи; стражата в блясъка в алено и сърма; малкият княз Борис с неговите тъмни тъжни очи – всичко това съставляваше картина, изпълнена с цветове, малко нереална и фантастична, и даваше чувството, че човек е на сцена, че взема участие в музикална комедия или романс в Руритания, че всеки момент може да избухне бомба или войските на някоя вражеска съседна страна да нахлуят в залата със звънтене на сабите и с триумфален марш...²¹ (*подчертаното е мое – Г. М.*). Естествено такава приказна обстановка може да се създаде и на много други примамливи за политическия елит местенца, но тук царският разкош е необятен, понеже се покрива с безконтролни държавни средства... Всъщност такива уютни царски местенца има достатъчно на брой, което е видно от един доклад на финансовия министър за стойността на имотите на Александър Батенберг, а именно:

1. Дворецът във Варна (заедно с всички земи)	1 420 000 лв.
2. Манежът в София	259 000 лв.
3. Чифлик в Горна баня (заедно с добитъка)	250 000 лв.
4. Градина в София (заедно с принадлежностите)	222 000 лв.
5. Малкият дворец в София (заедно с принадлежностите)	155 000 лв.
6. Къща с капела в София	80 000 лв.
7. Градински готварски и други приспособления в Софийския дворец	58 000 лв.
8. Покъщнина в русенския дворец	56 000 лв.
9. Всичко	2 500 000 лв.

Източник: Вж. Радев, С. Строителите на съвременна България. Том I и II. София: Захарий Стоянов, 2014, с. 647.

²¹ Цит. по: **Констант**, Ст. Фердинанд Лисицата – цар на България. София: Интерфед, 1992, с. 212 – 214.

При такава разкошна и разнообразна материална база на монарха не е трудно да се досетим, че в пищните княжески коридори се правят купон след купон, банкет след банкет, соаре след соаре (на държавни разноски), за да се укрепва перманентно младата българска държавност.

Тази безконтролно пищна княжеска разточителност изключително се задълбочава при наследника на Батенберг – **цар Фердинанд, който остава в българската история като един от най-големите прародители на държавни средства и консуматори на привилегии.** При все че в чл. 51 на Търновската конституция пише: „Държавните имоти принадлежат на Българското княжество и с тях не могат да се ползват нито Князът, нито неговите роднини“²², и поради това те (имотите) се стопанисват от т.нар. „Интендантство“ (държавна структура). „Величеството“ се е ширило в няколко огромни двореца: „Врана“, Царска Бистрица, Ситняково, Кричим, Саръгьол, чието изграждане изцяло е финансирано от държавата. Освен това по случай 20-годишнината от идването на власт на цар Фердинанд в един отчет за капиталовите вложения на Министерството на финансите се казва, че само **за построяването на двореца и пристанището Евксиноград са вложени 4,4 млн. лв.** (тогава левът е с пълно златно покритие и се равнява на 1 френски франк); докато през същия период (20-годишен) за гимназии в цялата страна, за сградата на Народното събрание, за Централната поща, за Народния театър, за Държавната печатница и за различни болници са изразходвани общо 7,8 млн. лв.²³ Тези капиталовложения и сега представляват огромна стойност, защото **валоризацията на сумата от златен лев към сегашен долар или евро реално съизмерва онези 4,4 млн. златни лв. на днешните 110 – 115 млн. долара.**²⁴ Тъкмо затова дворците винаги се считат за държавна собственост, която само се ползва от монарха, но никога не е негова частна собственост поради елементарната

²² Вж. **Български конституции...** Цит. съч., с. 25.

²³ Вж. **В. „Марица“**, 25.06.2003 г.

²⁴ Вж. пак там.

причина, че няма нотариални актове на негово име.²⁵ По-важно обаче е нещо друго: **по време на цялото си царуване Фердинанд Кобургготски е на пълна държавна издръжка, тъй като ползва комплексен набор от привилегии**, като се започне от безплатната храна и се стигне до безконечните му воаяжи в наши и чужди градове и паланки, замъци и резиденции, казина и игрални зали, и пр., и пр., и то все за народна сметка.

Картината на царските привилегии не би била пълна, ако не отчетем факта, че **Негово Царско Величество ползва безплатен държавен транспорт**, което е друг вид политиковластова привилегия. Например само през 1919 г., след абдикацията на Фердинанд, при неговия син Борис, царският автомобилен парк разполага с 10 леки автомобили и 15 камиона, почти всички от марката „Мерцедес“. Автомобилният парк на двореца преминава към специалната листа на Интендантството на двореца (държавната институция, която обгрижва царската особа), като само през 1920 г. са похарчени 120 000 лв. за обслужване на този парк. През 1938 г. за него в бюджета са отпуснати 1.5 млн. лв., а от тях само за заплатите са предвидени 692 000 лв. На всичко отгоре бензинът за царските автомобили е каран от Италия и Румъния, частите по правило се внасят от Германия, а гумите – чак от далечна Япония.²⁶ И както е добре известно, тези транспортни разходи не са използвани единствено за държавни цели, а и за десетки лични пътувания, отдалечени царски пиршества, безбройни ловни удоволствия и редица други прищевки и глезотии на царската камарила (и верноподаническия ѝ управленски елит).

Едва ли някой би се учудил, че в царския дворец „Врана“ се отглежда цяла менажерия от **екологично чисти хранителни продукти** за специално изхранване на царските особи и величия. Иначе и не може да бъде, тъй като за храните на българските монарси са ангажирани най-плодородните полета, животновъдни стопанства и известни фирми (в т.ч. и самите царски резиденции).

²⁵ Въпросът за собствеността на царските имоти в България (след промените от 1989 г.) не е предмет на настоящата разработка и затова тук го интерпретираме само съобразно темата за привилегиите.

²⁶ Вж. **Николов**, Гр. Цит. съч., с. 138.

Прибавяйки към това и наемането на най-добрите готвачи (и обслужващ персонал), царската трапеза винаги е предпочитано място за всякакви гошавки, което ще илюстрираме с едно вечерно меню от царския дворец.

Меню от вечеря в двореца в София през 1894 г.

Студен бульон

(Цуко)

Пирожка „Дипломат“

(Йоханисберг, 1868)

Телешко филе сос „Бордо“

(Шато Леовил, 1875)

Желиран пастет от гъши дроб

Пуйка „Сюкрем“ с каймак (гърди)

(Кло Вужо, 1875)

Сорбе от вишни с вино „Романсе“

Печена бекасина с канапе

(Сухо Импераил)

Салата

Зелен фасул по английски

Еклер с шоколад

(Шато Икем, 1878)

Сладолед Писташ, Десерт

(Мускат Ривьозалт)

Източник: Вж. Константин, Ст. Цит. съч., с. 214.

Че менюто е царско, царско е! Че е вкусно, вкусно е! Че е питателно, питателно е! В това никой не се съмнява, само дето един-единствен въпрос не е много ясен: Защо бе, джанъм, защо е на гърба на бедния български селянин тази безплатна царска трапеза?

На всички тези царски кефове и прищевки отговор дава самият **Фердинанд** в своята книга „Съвети към сина“ (1891 г.), в която най-вулгарно хули българския народ, **наричайки го „мириз-**

ливи българи“, „балканджийски потурановци“, „народ от бакали и базиргяни (търгаши)“ и т.н. „Ние произхождаме – напомним величеството – от чужда династия, чужда на българската кръв и душа, ние нямаме нищо общо с тази долна раса, следователно нямаме нужда от обичта на българския народ, защото нашите други интереси са гарантирани от тоя народ поради неговия страх и сервилност“²⁷ (подчертаното е мое – Г. М.). Това цинично отношение на Кобурга със „синя кръв“, наричан Фердинанд Лисицата, напълно обяснява милионите потрошени левове за частно-лични купони, изсмукани от държавната хазна (без да се отчитат, разбира се).

Но не е луд тоя, който яде баницата, а тоя, който му я дава без пари!

Разбира се, към тези привилегии на царя трябва да се причислят и всички останали, които по „право“ принадлежат на короната: **транспортни разходи, специално обслужване, ловни излети, безплатни почивки, царска охрана, държавни резиденции и т.н.**, които изцяло са покривани от държавната хазна. С други думи всички онези привилегии, които ползват тогавашните европейски монарси, са „зачислени“ и на българския цар, за да не остане поназад от тях в своя роялистки политически живот (а и не само!).

2. ПАРЛАМЕНТАРНИТЕ ПРИВИЛЕГИИ

Както може да се предполага, следващата категория хора, получаваща и консумираща солидни държавни **привилегии**, е новосъздаденият политическия елит в България (след Освобождението) в лицето на **депутатското представителство**. Тези привилегии, както подчертахме, в основата си „лежат“ на чл. 139 от Конституцията и за сметка на това перманентно се увеличават **заплатите на депутатите** в зависимост от политическата конюнктура. Това веднага става, още през 1880 г., когато вече имаме своя валута и мерна система, като дневните са обърнати на 15 лв., а пътните стават 60 ст. за км – солидна сума, като се има предвид, че по онова време

²⁷ Цит. по: Тахов, Р. Фердинанд съчини наръчник на тиранина. – В: В. „Труд“, 28 – 29.05.2022 г.

двулвката покрива дневния бюджет на едно средно семейство; хлябът и млякото са по 20 ст., а доброто месо върви по 60 ст. кило; докато 100 лв. е голяма заплата.²⁸ При това депутатските надници вървят само нагоре, защото народните представители сами си гласуват увеличението: през 1893 г. вдигат ръка за 20 лв. дневни; през Първата световна война за заслугата, че са вкарали страната в голямата касапница, вотират: „От 15 октомврий 1917 г. до края на войната народните представители получават добавъчно по 30 лв. на ден“. А след националната катастрофа камарата узаконява: „Дневните пари на народните представители се определят на 250 лв. дневно от 28 октомврий 1921 г.“²⁹. И още нещо, което е регламентирано: според Търновската конституция всички депутати, които не живеят на мястото, където заседава парламентът, получават както наднични пари, така и всички пътни разноски за отиване и връщане (според чл. 139). Така на практика депутатите, живеещи в столицата, не получават никакво възнаграждение за своята работа в Народното събрание. Тук презумпцията – изтъква **проф. Т. Галунов** – е, че всеки избран депутат отива да служи на отечеството, поради което не бива да получава никакви конкретни финансови облаги. Затова и столичните депутати не получават нищо, докато провинциалните – само суми, които са им необходими, за да осигурят присъствието им в парламента.³⁰

По време на Втората световна война обаче народното представителство изпада в недоимък. Затова с дата 25.12.1941 г. премиерът Богдан Филев хроникира в дневника си: „Сутринта в бюджетната комисия се разгледа бюджетопроектът на Върховното правителство. Говори се много по депутатските дневни, които мнозина искаха да се увеличат от 14 000 на 15 000 месечно“³¹.

„Петнадесет хилядарки за нищоправене!“ – заключава авторът на тези данни Росен Тахов и в значителна степен е абсолютно прав.

²⁸ Вж. **В. „Труд“**, 10 – 11.07.2021 г.

²⁹ Вж. пак там; **Тахов**, Р. Големите... Цит. съч., с. 339.

³⁰ Вж. **Галунов**, Т. Мажоритарната система и парламентарните избори в България. От възстановяването на българската държавност до началото на 90-те години на XIX век. Велико Търново: Фабер, 2014, с. 22.

³¹ Вж. **Тахов**, Р. Големите... Цит. съч., пак там.

В историческите архиви могат да се намерят и много интересни данни за „**хранителните привилегии**“ на българските депутати, за които е излишно да казваме на какъв кулинарен комфорт (и евтини цени) се радват по време на своите мандати. В случая обаче иде реч за нещо друго, освен за депутатската евтиния: големите парламентаристи на България стават и мастити чревоугодници, доколкото почти всички са майстори лапачи с изтънчен вкус – мезят с луканки и филета, сърбат качествени супи, мляскат над стекове и пържоли, наблягат на сочни кюфтета, пият руйно вино и пр. Ето какво пише по този повод в едно свое критично и пространно изследване на българския парламентаризъм **Росен Тахов**:³²

На 25 ноември 1884 г. отваря двери Народното събрание. Сградата е осветена с водосвет и банкет. Тогава за първи път кюфтетата влизат в святата ковачница на закони. В. „Средец“ хроникера: „После божествената служба, извършена от духовенството ни, начело с Негово Високопреосвещенство Митрополит Климент, поканените седнаха да ядат и да пият на пригответената по този случай закуска. Много наздрависи се произнесоха, както обикновено в такива обстоятелства, когато патриотизмът се хвърли в обятията на веселбата или *vice versa*,³³ веселбата подбуди и разпали патриотизма“.

Камарата винаги е обитавана от люде с широка хапка и дълбока глътка. Ето го Борис Вазов, брат на народния поет и професионален депутат. Автор е на наръчника „Парламентарна книжка, необходима за всеки народен представител“. Той първо консумира 12 кюфтета, бършел мустак и заръчвал на келнера: „Е, време е за основното ястие...“.

Една вечер в „Хладна почивка“ банкерът Илия Палазов обявил, че има внук. „Яжте и пийте кой колкото може!“, поканил аудиторията щастливият дядо. „Илия, преяли сме и препили сме, как да ти приемем черпнята?“, дръпнал се художникът Александър Божинов. Борис, който бил на деветото кюфте, рипнал и изстрелял: „Илийка, давай, Илийка! Не бъдете песимисти бе, хора!“.

³² Вж. пак там, с. 123 – 129; 365 – 369.

³³ *vice versa* – обратното

Прочут гаргантюа бил и Александър Стамболийски. Селският водач разработва кулинарна теория, според която обемът на храната е правопрпорционален на човешкото здраве. Дори когато сменя парламента със затвора, намира начин да се тъпче. „Не веднъж се случваше да яде през сила, като вярваше, че колкото повече човек ще изяде, толкова по-здрав ще е“, свидетелства негов съкилийник. „Ох, наядох се... и още бих ял, но място няма... Жалко, че нямам още един стомах...“, пъшкал Стамболийски, докато ставал от масата.

Нашите законотворци показват какво могат и в чужбина. През април 1942 г. българска парламентарна делегация посещава фашистка Хърватия. Там са посрещнати с разкошна маса. В средата е сервирана планина от кюфтета. Двойно по-големи от родните. Гостите грабват вилиците, бодат, дъвчат и мляскат. Като се връщат, изливат възторга си в пресата.

„Народният представител г. Ив. Батенбергски ни заяви, че онова, което е видял, никога няма да го забрави“, отразява събитието в. „Утро“. Хърватско е образец на правова държава, пледира Иванчо. Навсякъде ред, законност и справедливост. Армията и младежта маршируват под строй. Ами работниците? „Всички са дисциплинирани. В очите им блести огън за готовност на жертви пред олтаря на родината“, възхищава се нашият.

Борис III е въвн от кожата си. Премиерът Богдан Филов записва в дневника си: „Царят е възмутен от „хърватиядата“ на нашите депутати, които за един банкет са готови да се подлагат“.

Парламентарните кюфтета се консумират в парламентарния бюфет. В началото на ХХ в. те струват 20 ст. парчето и бързо свършват. Кафето струва 7 ст. За халба бира народните представители броят 15 ст. За стограмки ракия се бъркат с 30 ст. По тази причина **през 1909 г. председателят Христо Славейков забранява на журналистите да влизат в бюфета.** В тяхна защита издига глас Александър Стамболийски, който се храни обилно, но позволява и на другите да кусват.

„Защо е тази кулинарна лустрация?“, пита земеделският лидер. „По много съображения – отвръща началството. – Едно от тях е, че бюфетът на Народното събрание не може да бъде обърнат на

кръчма, защото той е отреден за почивка на господа депутатите, а на никого друго“.³⁴

Между впрочем за интелигентния български читател великолепният образ на Алеко-Константиновия Бай Ганьо отдавна е станал символ на простацината, дебелоочието и чревоугодничеството. Затова тук ще си позволим кратък цитат от „Бай Ганьо в двореца“³⁵, за да охарактеризираме истинския лик на повечето царски депутати, които като изгладнели зверове унищожават всичко по пътя си към отрупаните с вкусни ястия и пиетиета безчетни „държавни“ трапези на монарха.

„– Оо! Бай Ганьо, Христос възкресе! Беше ли в двореца на разговявката?

– Кой, аз ли? Ами че ако аз не бъда, кой ще бъде – отговаря ми бай Ганьо и като си засуква левия мустак, удря ми едно лукаво око, тоест „догде има ахмак свят“, бай ти Ганьо изпуска ли келепиря“.

– Е, как минахте? Беше ли весело?

– А бе, кой ти гледа весело, келепир имаше богат! Нарязах се като... таквозинака... Знайш, страстна неделя, постил, постил, издувах се с този пусти фасул, па и армия отгоре, изгладнял бях като тахтаба. В събота троха не турих в уста. Па взели, че турили разговявката в два часа през нощта. Догде стоях в черквата, като че триста пиявици ми смучаха в корема. Плюйш, плюйш, и плюнка не остана. Речеш да запушиш – не върви, горчи ти в устата. Казаха „Христос възкресе“ часа дванайсет, как се чака до два часа! Казах на домашните си да идат да си отговяват самички, па влязох в „Червен рак“. Там, брате мой, пълно с хора като мене – цилиндри, еполети, ордени. И те чакаха да удари два часа. Седнах до една дълга маса, гледам, няколко бекяри отговяват. Наредили оная ми ти маса със закуски, прасета, па и варненско вино отгоре – да ти прикапе на стомаха. Като погледнах само кожицата на прасенцето, щеше да ми изхвъркне акъла. Е, какво биваше да попитам тези бекяри:

³⁴ Тахов, Р. Големите... Цит. съч., с. 123 – 129; 365 – 369; В. „Труд“, 10.02.2021 г.

³⁵ Константинов, Алеко. Избрани творби. София: Български писател, 1978, с. 301 – 304.

„Какво ядете там бе? Прасе ли? Браво!... Я... таквозинака... малко с кожичка...“ – и щяха да ми дадат хората. Ама нà. Срамежлив съм си от малък... (Я си дай табакерата, ти пушиш хубав тютюн. Ивановият хич не го бива, на махорка мирише)... Замляскали ония ми те бекяри, доядя ме да ги гледам, па си обърнах очите на друга страна. Рекох да плюя, че где слюнка! Слепили ми се червата. Помислих да си заръчам едно пиво, па възгечтисах. Затуй ли гладувах, то се казва, два дена... Уж се обърнах да не ги гледам онези, па те като нарочно, да ги земе дяволът, все дъвчат и все прасето хвалят. Идеше ми, знайш, да стана, че да им грабна туй пусто прасе... Да мога да се наведа, да си понатисна така стомаха – не се сеща толкова глада, ама не мога да се наведа. Фракът ми тесен, ще се разцъфти на гърба. Хай да го земе мътната! Па и яката колосана твърдо, че като ми застъргала шията като трион... Притъмня ми на очите. Излязох от Рака, запътих се къде двореца. Не иде да влезеш рано. Аз имам един гавазин приятел, хем добър приятел, даже ако питаш, малко и роднина ми се пада, ама все не уйдисва. Па и да влезеш рано, все едно, няма да ти подложат веднага трапеза. Обикалях, обикалях около портите, заболяха ме краката. Еле по едно време дъррррр... един пайтон, подир малко дъррррр... друг пайтон. Влязоха в двореца, слава богу! Позасуках си мустаките, изкашлях се и хайде подир тях. Влязох вътре, гледам, гавазите, конвойат, наредени вече. Едно бръснато момче се спусна да ми съблича палтото, аз му измърмрих едно „извинете, господине, гледай си там работата“ и не му дадох да ме съблича. То се засрами и отиде да съблича други. Как ще му дам да ме съблича бе, брате? Ръкавите на палтото ми, сиреч не ръкавите, ами астаря отвътре изпокъсал се, като... таквоз. Нейсе. Качих се аз горе, ама преди да се кача, хвърлих едно око в долните стаи – трапезите наредени, чиста работа. Събра се свят. Почакахме и тука малко и излезе князът с княгинята. Този път те по християнски бяха хасъл стопанин и стопанка. Раздадоха ни по едно яйце...

– Ръка целувахте ли пак?

– Е, хелбетя... А бе аз за такваз трапеза и сто ръце би целунал. Нейсе. Мина се и туй митарство, че като се урнахме, брате мой, из стълбите надолу... Ако щеш, вярвай, ако щеш, не, аз през три стъпала се мятах, щях да се блъсна в огледалото, ама не оставих да ме

превари никой. Докопах хайверя, че като задълбах лъжицата, ако е било по-малко от половин кило – грях да ми е на душата. Оная ти риба майонез, ония ми ти закуски, имената им не зная, че като зинаха ония ми ти уста... Остави се!... Ядох, ядох, тъпках... и досега се чудя как не ми се пръсна стомахът. Ами пиене!... Кога съм си отишел, как съм си отишел – заколи ме, не помня... Уфф!... Още ме боли главата от туй пусто шампанско... Че остави това, ами като взех, че си наблъсках джебовете с пасти, па те меки, да ги земе дяволът, че като се размазаха из джеба ми... Е, хайде сбогом.

– Сбогом, бай Ганьо.

София, 5 априлий 1895 г.

Алеко Константинов“

От това безскрупулно депутатско чревоугодничество се възмуцава дори и Фердинанд, на когото не му харесва да гледа как политиките издевателстват над стомасите си. Затова князът се отвърщава от гуляйджийски изстъпления, защото с храната трябва да се свещенодейства, проповядва той. Държавните мъже не са прасета, а кавалери на вилицата и лъжицата, добавя потомъкът на Луи XIV.

И действително монархът решава да даде урок на чревоугодниците, като изборът му пада на Димитър Вачов – депутат в шест народни събрания и любител на обилното хранене. Когато през 1899 г. Вачов става министър на просвещението, Фердинанд го кани на вечеря в двореца. „Гледайте как ще го оставя гладен“, подслушва князът на придворните, след което се наяжда хубаво, преди да сложат трапезата, като поставя до себе си Вачов и постепенно го пита за едно или друго, а той от почитание все му отговаря, без да сложи дори и залък в устата си.³⁶ Стига се дори дотам, депутатите лакомници да се обединят в кулинарно общество, чиято единствена цел е да се избегнат подобни неприятни капани при удовлетворяването на „чревоугодническата похот“ на депутатите. Сред посветените в това общество е небезизвестният депутат и политик Димо Казасов, който разбулва мистерията около това

³⁶ Вж. Тахов, Р. Големите... Цит. съч., с. 367 – 368.

уникално гастрономическо съзаклятие, нямащо равно на себе си в тогавашна цивилизована Европа:

„В София съществуваше Тайно кулинарно общество, сред което един ден попаднах, въведен от моя приятел професор Димитър Мишайков, с когото редактирахме тогава сп. „Звено“. Това беше през 1928 г. Мишайков ме покани на вечеря в ресторант „Балабанов“, който се намирал там, където днес е Художествената галерия (ул. „Раковски“, № 117). Вместо в общия салон, той ме отведе в една стая, където прави около сложена трапеза стояха министър-председателят Ляпчев, министърът на външните работи Атанас Буров, председателят на Народното събрание проф. Тодор Кулев, директорът и поддиректорът на БДЖ инженерите Каракашев и Божков, банковите директори Бояджиев и Милушев, индустриалците Ив. К. Балабанов и Петрович и др. Всички сътрапезници ми бяха лично познати.

Голяма беше моята изненада, когато с изобилния и рядък ордьовър от хайвери, раци, пушени риби, гъби и пр. ни поднесоха и стриди.

– Откъде пък тия стриди? – попитах Мишайкова.

– Попитай бившия си директор – ми отговори той.

Обърнах се към Владо Каракашев, който ми каза, че стридите били извадени с водолаз от скалите при Галата. Останах изненадан от вкуса им, надминаващ тоя на прочутите португалски стриди.

След вечерята Мишайков ми обясни, че ме е въвел в едно **закрито кулинарно общество, което един път в месеца се събирало на обща трапеза, сервирана с най-ранните рядкости на нашата земя: първите агнета, пилета, пъдпъдъци, сърни, фазани и пр., първите домати, краставици, аспержи, артишок, чиги, есетри, скумрии и пр.**³⁷ (*подчертаното е мое – Г. М.*).

За кулинарните изкушения и подвизи на българското депутатско войнство могат да се изредят още множество примери, факти и случки, които отново и отново ще потвърдят цитираното по-горе, затвърждавайки максимата, че ниските цени и добрите храни са едни от най-долюбваните от нашите народни избраници.

³⁷ Цит. по: Тахов, Р. Големите... Цит. съч., с. 368.

„Достолепното състрадание“ на българското депутатство от края на XIX и началото на XX в. намира особено силен израз в отпускането на пенсии на роднините на загиналите за свободата на родината революционери и поборници. Осигурили себе си с прилични **пенсии** благодарение на депутатстването си, народните представители приемат нарочен **закон за подпомагане с финанси на роднините на загиналите за националното освобождение български патриоти**. И докато според този закон депутатите щедро отпускат суми от 500 – 1000 лв. на различни хора, то спрямо роднините на загиналите известни наши родолюбци те буквално се подиграват с някакви мизерни суми. Такъв е случаят с **вдовицата на Ботев – Венета**, която след дълги прошения до властта и Ст. Стамболов **получава „колосалната сума“ от 30 лв. посмъртна пенсия за мъжа си** (въпреки че дълги години гледа и пере в Румъния Ст. Стамболов заедно с Хр. Ботев); примерът с близките на Апостола на свободата В. Левски, които са оставени на произвола на съдбата, без пукнат лев от държавата, защото дори подаянието от 50 лв. на сестра му е отнето (а братът на Левски – Петър, умира като инвалид през 1881 г. в просия); случаят с отвратителните разправи в Народното събрание дали двете сестри на Ангел Кънчев да получат 30 или 40 лв. (!?!) поборническа пенсия (която след време отнемат)³⁸; и т.н., и т.н. Впрочем това съвсем не са всички „жертви“ на парламентарния егоизъм. След Освобождението Народното събрание направо се гаври с оцелелите поборници и семействата на загиналите. Охолните депутати намаляват от 200 на 100 лв. пенсиите на Панайот Хитов, Филип Тотю и Ильо войвода; режат материалната подкрепа за сестрите на Хаджи Димитър и Стефан Караджа и пр. Докато противно на това „златната“ вдовица Поликсена Стамболова допълнително е „позлатена“ със 7200 лв. годишна пенсия, а след кончината на Теодор Теодоров неговата съпруга е пенсионно осигурена с 2000 лв. месечно.³⁹

Но тук най-крещящ е случаят с певицата **Йохана Лойзингер**. Тя, „горката“, е **вдовица на Александър Батенберг**, но няма нищо

³⁸ Вж. В. „*Жълт труд*“, бр. 45, 6.11.2021 г.

³⁹ Вж. Тахов, Р. Големите... Цит. съч., с. 48.

общо с България, защото става негова съпруга, след като князът абдикира. Въпреки това през 1893 г. Седмото народно събрание я дарява с фантастична сума. „Имам чест да Ви съобщя – телеграфира ѝ председателят Георги Живков, – че камарата на депутатите на вчерашното си заседание гласува единодушно отпускането на една пожизнена пенсия от 40 000 франка за Вас и Вашите скъпи деца.“ (Същият този Живков веднъж се нахвърля върху Захари Стоянов: „Каква книга си написал за Христо Ботев? Не го ли знаем какъв вагабонтин беше!“ , излайва той.)⁴⁰

Няма що, тогавашният български парламент печели с явно превъзходство нескритото „привилегировано“ съревнование по височайше чинопочитание, лакейско службогонство и монархическа коленопреклонност. Чудно ли е тогава, че значителна част от българското общество по онова време изобщо не долюбва собствените си народни избраници, което по великолепен начин и изразено от Тома Измирлиев (брат на Хр. Смирненски) в стихотворението му „Депутат“:

Депутат! Депутат!
То е чудо занаят!
Спиш и дремеш си рахат,
а омръзне ли ти, брат,
станеш – взимаш важна поза,
понапсуваш този-онзи
и си дремнеш пак благат,
верен на дълга си свят...
Депутат! Депутат!
Мил и сладък занаят –
чест, пари, имунитет,
в трена – без пари билет,
а на всичко туй отгоре,
щом от скука се умориш,
хайде, братко, във Париж
на държавен гръб вървиш...
Депутат! Депутат!

⁴⁰ Вж. пак там.

Щом закъсаш, мили брат,
сам приготвиш си проект
с някой подпис за ефект,
а след тоя жест велик
гюндулукът ти за миг
ето го увеличен
с двеста левчета на ден!
Депутат! Депутат!
Туй е божа благодат!
Без усилия и мъка
сам нареждаш си айлъка!
Не ти трябват мини златни,
нито сделки неприятни –
цялата хазна пред теб
чака като топъл хлеб!⁴¹

Тази реалистична оценка на поета за работата на народните представители е изключително обективна и показателна, поради което едва ли се нуждае от коментар...

3. ИЗПЪЛНИТЕЛНАТА ВЛАСТ И ПРИВИЛЕГИИТЕ

Следващата **привилегирана прослойка** в българското следосвобожденско общество е тази на **висшата изпълнителна власт**, чиито основни представители – **министри, чиновници, бюрократи** и др., действително ползват множество държавни облаги и изгоди. Особеното тук е това, че още през 1880 г. е приет първият закон за чиновничеството в България, както и някои специални закони за чиновниците по отделните ведомства.⁴² И макар че в тези закони е направен опит да се регламентират правата и задълженията на чиновническото съсловие (чрез намаляване на служебните права, забрана за участие в партийна дейност, съставяне на строги щатни

⁴¹ Вж. **В. „Труд“**, 10 – 11.07.2021 г.

⁴² Такива закони са утвърдени по-късно, както следва: през 1882, 1903, 1906 г. и др. (Вж. **Кочанкова**, Анна. Български институции: устройствена практика и документално наследство (1879 – 1912 г.). София: Херон Прес, 2006, с. 41 – 47).

таблици и др.), те не успяват да решат проблема с възнаграждени-
ята, тъй като се получава голяма разлика в заплатите между отдел-
ните министерства и ведомства. Показателни в случая са опреде-
лените цифри за получаваните **заплати** (към 1896 г.): министър-
председател – 21 000 лв.; министър – 18 000 лв.; председател на
Сметната палата – 8400 лв.; полицейски пристав на столицата –
3000 лв. (плюс 600 лв. за фураж на коня му); и т.н.⁴³ Това е една от
причините бюрократичното държавно чиновничество в България
тогава да е на висока почит, тъй като всички възнаграждения по
йерархията са много прилични за онези времена. Така може да се
обясни и почти непрестанното нарастване на броя на държавните
чиновници в министерствата и техните заплати, което ще илюстри-
раме в предложената таблица по-долу.

**Таблица № 1. Държавни чиновници по министерства и раз-
ходите за техните заплати в левове през 1896 и 1904 г.**

№	Министерства, ведомства и канцеларии	1896 г.		1904 г.	
		Брой	Заплати	Брой	Заплати
1.	Външните работи и изпове- данията	119	375 740	186	528 960
2.	Вътрешните работи	5290	5 916 815	5321	4 807 178
3.	Народното просвещение	969	2 575 951	1976	4 268 507
4.	Финансите	2520	3 803 754	3308	4 295 586
5.	Правосъдието	2440	3 508 401	2715	3 336 593
6.	Войната	4309	8 493 778	7123	13 048 466
7.	Търговията и земеделието	1774	2 405 240	2812	4 071 868
8.	Обществените сгради, пъ- тищата и съобщенията	3204	4 631 656	5439	6 075 924
9.	Канцелария на Народното събрание	44	94 320	46	77 160
10.	Канцелария на Министерс- кия съвет	7	21 000	6	11 700
11.	Канцелария на Двореца	5	21 920	12	42 160
12.	Върховна сметна палата	72	18 340	96	213 420
	Всичко	20 743	32 099 515	28 940	40 777 582

Източник: Георгиев, В., Ст. Трифонов. Цит. съч., с. 266 – 267.

⁴³ Вж. В. „Дневен труд“, 11.07.1997 г.

От цифрите в табличното изображение като през бял ден се вижда, че е налице трайна тенденция на нарастване на броя на чиновниците в държавата и стойността на техните възнаграждения в следния прогресивен порядък (за периода 1896 – 1904 г.): **1) в министерствата и ведомствата** – съответно 72 и 79 % увеличение както на числеността на държавните чиновници, така и на парите за заплати; **2) най-голямо нарастване на финансирането** в Министерствата на войната, на вътрешните работи, на народното просвещение, на финансите и на обществените сгради, пътищата и съобщенията; и **3) най-солидно покачване на разходите** за администрациите (канцелариите) на институциите на Народното събрание, Царският дворец и на щатните чиновници на Върховната сметна палата. Иначе казано, българската държава тогава харчи твърде много народна пара за целокупното чиновничество, и най-вече за по-високи възнаграждения като част от неговия привилегирован статут според наложената управленска йерархия. Това увеличаване на броя на чиновниците – пише П. Пенчев – обаче е непропорционално голямо спрямо разширяващите се функции на държавата. Защото, например в самия край на XIX в. в един от бюджетите на Министерството на търговията и земеделието са предвидени 200 000 лв. за командировки, а 40 000 лв. – за помощ на земеделците, за раздаване на семена и пр. Получава се така, че се харчат 200 000 лв., за да се види резултатът от 40 000! По подобен начин през 1901 г. приходите, които се отпускат от Народното събрание за Министерството на обществените сгради, пътищата и съобщенията, се използват за поддържане на раздут чиновнически апарат, а не за пътища.⁴⁴ Така воплите срещу създаването на т.нар. „чиновнически пролетариат“ (П. Пенчев) в повечето случаи не намират сериозна почва за развитие, тъй като действащите държавни бюрократи и чиновници в министерските канцеларии, кабинети и ведомства са достатъчно добре платени и освен това са редовни консуматори на допълнителни финансови средства и привилегии.

Нека приведем още един интересен факт: **в края на XIX в. България изпреварва по брой чиновници на глава от населението**

⁴⁴ Вж. Пенчев, П. Д. Цит. съч., с. 44.

дори държави с утвърдени демократични (и бюрократични) традиции. Например към 1899 г. в България на 1000 души население по различни изчисления се падат между 10 и 12 чиновници. За сравнение в Германия съотношението е 5 чиновници на 1000 души, в Австро-Унгария – 1,5 на 1000, в Румъния – 4,5 на 1000, и т.н.⁴⁵ И независимо че в началото на ХХ в. се изнасят данни, че заплатите на българските чиновници са по-малки в сравнение с тези на техните западни събратя, може да се заключи, че през този период чиновническата кариера продължава да осигурява бляскав и охолен по тогавашните скромни стандарти живот. Спестовността и внимателното боравене с парите дават възможност на държавните служители да натрупат известно състояние.⁴⁶ Именно затова държавните служби привличат много способни младежи и те се отклоняват от творческата, но рискована стопанска дейност. Поради това земеделското производство, търговията, промишлеността и пр. се лишават от своите „интелигентни сили“, които приоритетно насочват амбициите си към държавния апарат и към политическите партии.⁴⁷ От това положение до мащабното разпространение на привилегиите (и корупцията) крачката е съвсем малка и безболезнена, което е видно и от създадената изключително гъвкава, доходна и приспособима **привилегирована система за борците и ратниците на българското национално освобождение** от османско владичество. И ако някой си мисли, че „държавното кранче“ на политическите (безотчетни) привилегии е пуснато, без да спира, чак при тоталитарния социализъм, изключително дълбоко се лъже. Напротив, перфектната система за източване на държавни финанси чрез т.нар. „активни борци против фашизма и капитализма“ (за тях ще стане дума в Глава втора) започва почти веднага след Освобождението с узаконяването на множество **привилегии на поборниците и опълченците.** Тази система от специални следосвобожденски привилегии задълбочено е разгледана от доц. Цв. Кьосева, към чиито точни и верни постановки пристъпваме в нашето изложение.

⁴⁵ Вж. пак там, с. 45.

⁴⁶ Вж. пак там, с. 46.

⁴⁷ Вж. пак там.

Във всички времена след Освобождението от османско владичество – изтъква **доц. Цв. Кьосева**⁴⁸ – една определена прослойка от българите получава специални пенсии и привилегии за заслуги към Отечеството: най-напред такива са отпуснати на опълченците и т.нар. „поборници“ – борците за освобождението на България. Това става със **Закон за подобряване положението на бедните поборници и опълченци от 1880 г.**, допълнен през 1884 г. Причината за появата му преди всичко е бедността, в която изпадат бившите борци за свободата на България. Законът цели да се оценят заслугите им към Отечеството чрез някакво възнаграждение, а не изплащане, защото се смята, че „такива услуги с пари не се заплащат“.

За да се осигури битието на поборниците и опълченците в мирните условия във философията на закона залягат следните отправни начала: да се даде на „способните за работа“ възможност **да избират земя с еднократна помощ за инвентар от 100 до 400 франка плюс освобождаване от поземлен данък за една година; или държавна служба за онези, които могат по силата на образованието си да се справят с нея. При това поборниците и опълченците са с предимство при назначаването на служба пред всички останали.** „Неспособните“ или „телесно и душевно повредените“ получават пожизнена пенсия от 100 до 300 франка годишно. И тъй като тогава българският лев е златен и равен на френския франк, излиза, че средната месечна пенсия на поборниците варира от около 10 до 30 лв. месечно, което не е много и за тогавашното време. **Привилегии се предвиждат и за децата на поборниците и опълченците или за най-близките им роднини – те не плащат училищни такси, получават стипендия и наследяват, макар и не в пълен дял, заедно с вдовицата земята или пенсията.** А кандидатът за привилегии трябва да докаже участието си в народното движение, като представи „свидетелство от Дружината, в която е служил, или билет от болницата“, а ако няма такова – свидетелство от петима признати опълченци или поборници, което да е потвърдено

⁴⁸ Тук и на следващите няколко страници тези привилегии са разгледани по: **Кьосева, Цв.** Тайната на политиките. София: Уникат, 2012, с. 125 – 127.

от местната общинска власт (пенсията и привилегиите могат да бъдат отнети само в случай на „пиянство и разсипителен живот“).

И тъй като се смята, че освободена България не трябва да остави борците си да просят милостиня, **законът е гласуван с огромно мнозинство. Така за първи път в новата българска история се поставя началото на държавното подпомагане не за прослужено време, а на основата на патриотичния критерий „за заслуги“.** И още, по закона до 1.01.1896 г. **2682 поборници и опълченци и техните семейства са възнаградени със 107 473 дка земя и с 485 191 лв. за обзавеждане с инвентар, а 438 души получават парични пенсии в общ размер 176 802 лв.** Предполага се, че с тези мерки поборниците и опълченците са възнаградени, проблемът е изчерпан и действието на закона трябва да бъде прекратено.

Какво обаче се случва? През 1895 г., вместо да бъде обезсилен, под напора на политическите партизани **законът е тотално видоизменен с цел продължаване на получаването на привилегии и разширяване на кръга на лицата, които могат да се възползват от него.** Допускат се нови категории поборници и се **позволява пенсиите да могат да се наследяват от роднините на поборника или опълченеца след неговата смърт.** Едно от най-важните изменения, които тотално променят философията на закона, е **допускането на правото на поборниците и опълченците да заменят отпуснатата им земя за обработване срещу парични пенсии.** Така се променя цялата философия на закона и вместо да бъде прекратено действието му, на практика се поставя началото на **продължителна порочна практика за ползване на държавна рента за частни нужди.**

Някои икономисти и публицисти от края на XIX в. предричат, че законът от 1895 г. ще внесе „гибелна деморализация“ в средите на поборниците и опълченците. Пророчество, което наистина се оказва точно. Защото **само за три години (от 1896 до 1899) поборниците и опълченците от 438 души „нарастват“ почти три пъти и стигат 1428, като през 1900 г. те вече са над 1600 души.** Оказва се обаче, че дописването на миналото от победителите става причина в обективната реалност да започне да действа законът за нарастване постфактум на „заслужилите“ за Отечеството. А заслугите на поборниците и опълченците, натрупани най-често в младата им

възраст, се превръщат в трамплин за житейска кариера. Нещо повече, всичко това води до промяна на обществената нагласа към тази категория българи, понеже в пресата започват да се публикуват мнения, че ако не се спре действието на закона, поборниците и опълченците ще станат 10 000 души. Така от заслужен всеобщ възторг и признание на заслугите им, характерен за първите години след Освобождението, настроенията спрямо тях започват да деградира до обвинения в „лъжепатриотизъм“, „баронство“, „нескончаеми претенции“, „лични облаги“ и др. Под влияние на тези настроения започва орязване на привилегиите на опълченците и поборниците, като по времето на управлението на Ст. Стамболов се въвежда образователен ценз за държавната и общинската администрация, с което на практика се отнема предимството на поборниците и опълченците да заемат тези служби. Освен това нов закон от 1897 г. определя като опълченци и поборници само „участвалите с оръжие в ръка“, а децата им губят стипендията си при лош успех. Стига се дори до такива анекдотични ситуации, като молбата на 350 жители на Брацигово до Народното събрание да се отнеме пенсията от 50 лв. на някой си Ангел Мижорков, който давал пари с лихва и прибирал имоти.

От своя страна обаче поборниците и опълченците бранят твърдо привилегиите си и за да ги отстояват докрай, след 1882 г. те **основават свои поборническо-опълченски дружества, които след идването на княз Фердинанд в България са поставени под неговото официално покровителство.** Основните им задачи са да се противопоставят на орязването на правата на поборниците и опълченците, като през 1897 – 1898 г. се провеждат Първият и Вторият конгрес на поборническо-опълченските дружества. Те се занимават главно с изготвянето на законопроект, който да коригира всички нередности и „несправедливости“, като решават за целта да издават и специален орган на дружеството – в. „Юнак“ (чийто първи брой излиза през 1898 г.).⁴⁹ И нещо заключително – законите за привилегиите на поборниците и опълченците продължават да действат чак до 1944 г., когато на тяхно място идват новите герои

⁴⁹ Вж. пак там, с. 127.

на властта – активните борци против фашизма и капитализма, в клетата ни българска родина...

Закономерно възниква същественият въпрос: **Защо властите привилегии у нас намират толкова плодородна почва за развитие след Освобождението?**

Този въпрос няма еднозначен отговор, затова тук ще разгледаме само някои негови ключови аспекти (причини, предпоставки) от социалнополитическо и икономическо естество в контекста на народопсихологията на българския национален характер.

Единият и може би най-важен аспект на поставения въпрос има исторически характер и директно се отнася до **прекъснатия социално-исторически континуум при естествената еволюция на българските политически и икономически елити**. Поради петвековното османско робство тези елити отдавна губят своите аристократични корени при функционирането на втората българска държава (до робството), което практически означава формиране на изцяло нови елитни прослойки във всички сфери на обществения живот. Това с пълна сила важи за изграждането на нашия буржоазен елит преди Освобождението, който според **Иван Хаджийски** претърпява истинска трагедия, защото е разпънат между нуждата да запази турския пазар и нуждата да участва в героичния период на българската история. Но тя сбърква исторически, тъй като предпочита първото, не участвайки в революционните борби, без да създаде героични личности и без да успее да формира хора и морал от голям стил.⁵⁰ Сиреч голяма част от този елит (буржоазния) остава на опашката на свободна България независимо от факта, че се включва в изграждането на новата държава чрез различно участие в политическите институции. И не само това: установяването на личния режим, дворцовото блюдолизничество, корупцията и партизанщината окончателно обезличи българската буржоазия. „...Тя не само не си създаде собствен класов стил, който съгласно правилото, че господстващата идеология в дадено време е идеологията на господстващата класа да наложи и на стоящите под нея обществени слоеве по пътя на примера и подражанието,

⁵⁰ Вж. **Хаджийски**, Иван. Бит и душевност на българския народ. Том I. София: ЛИК, 2002, с. 445.

но и превърна безстилието, безличието, безгръбначието в обществен стил. Официална България стана страна на дребни шмекери, на дребните хора. **Стигна се до това падение, че за да те направят министър, първото условие е: да не бъдеш самостоятелен, т.е. да нямаш и да не можеш да имаш собствено мнение и отношение към нещата, нито воля да го наложиш.** Малкото големи хора на нашата едра буржоазия, хора от голям стил и класа, като Мих. Маджаров, които, противно на личните си интереси, имаха кураж да казват жестоките истини право в лицето на управляващите върхове от собствената си класа, естествено останаха в сянка. **Нашата буржоазия се срамува от своята история. И с право: тя заедно с политиките, военните, професорите, писателите се нареди зад Фердинанда, за да му помогне да организува двата погрома над българския народ**⁵¹ (*подчертаното е мое – Г. М.*). Или, следва да заключим, че в значителна степен както икономическият, така и политическият ни елит (след Освобождението) не е подготвен да се включи ефективно (по обективни и субективни причини) в държавното управление на страната, поради което много лесно се поддава на съблазнителни привилегии и корупционни схеми.

Съществено е да се отбележи и още едно обстоятелство по този повод, което се отнася до проблема за **политическата демокрация**, която в България подобно на формиращите се елити **има незрял характер, доморасла партийна система и ниска обществена популярност.** Защото, както изтъква проф. Н. Генчев, „българският политически демократизъм ще бъде непрекъснато помрачаван от липсата на исторически опит, от наследените робски черти на социално поведение. Той скоро ще бъде поставен под съмнение от личния режим на двореца, опитващ се да покровителства политически послушници...

Но най-същественото е, че (...) **демокрацията има краткотраен живот в българската история.** (...) Именно поради това политическият живот ще следва една неустановена линия, бързоменяща посоката си чрез преврати или дворцови интриги⁵² (*подчер-*

⁵¹ Пак там.

⁵² Генчев, Н. Цит. съч., с. 307.

таното е мое – Г. М.). В това се изразява най-дълбоката, фундаментална и базисна причина за негативното или за незрялото и не-ефективно развитие на политическата демокрация у нас в продължение на следосвобожденската капиталистическа епоха. Има обаче още нещо, което без „идеологическа натрапчивост“ трябва да доразкрием и доизясним и което отново се отнася до българския капитализъм и възгледите на нашите родни икономисти.

В редица свои публикации, и особено в съдържателната си статия „Капитализмът в България“ (1931 г.), либералният икономист **Ст. Бочев** аргументирано обосновава тезата си, че капиталистическото развитие у нас не само че не се формира по естествен път, но и в значителна степен е нежелано от българския народ. Казано по-конкретно, **„капитализмът – пише авторът – е несимпатичен на българина“**, докато **„...в ония страни (развитите – бел. авт.) поне в началото е бил считан като източник за общо благосъстояние** и е имал най-енергична обществена и държавна закрила (...) а у нас е гледан като неестествен придатък към стопанската структура на страната“⁵³. Понеже **България винаги се е колебала между напредничавата европейска цивилизация, създадена от индустриалното производство и от колективните (и етатични) теории, които под различна форма винаги са обещавали благосъстояние на хората.**

Важно е да се изтъкне, че в пространния си анализ на българския капитализъм икономистът Ст. Бочев много сполучливо улавя фундаменталните причини за неговото забавено развитие. „Преди всичко – подчертава Бочев – **нашата народна психика е егалитарна: всички сме равни и равни трябва да си останем, та дори – в нищетата и мизерията. Ние не търпим выдающи се личности – нито пълководци, нито държавници, нито общественици, нито дори поети и писатели. Всеки, който се прояви чрез дарованията си, веднага привлича неприязнените погледи на всички: той бива свличан от общественото мнение надолу, нему се отричат дори очевидните заслуги и качества и само след смъртта му за ден-два**

⁵³ Вж. **Бочев**, Ст. Капитализмът в България. София: Българска наука и култура, 1998, с. 100; 102; 253.

ние можем да му позволим да остане на мястото, което си е извоювал... (*подчертаното е мое – Г. М.*).

Тая психика си остава същата и към хората на капитала и капитализма, тя пренася своята враждебност към самата система. Не че някой някога се е отказал от неговите блага, но друг да ги няма!⁵⁴

От тези забележителни размишления на Ст. Бочев може да се заключи, че **в България капитализмът винаги е бил „цивилизационен проблем“** (Р. Аврамов) като следствие от острия дефицит на културен предприемачески капитализъм, в който общественото благо и индивидуалната изгода вървят ръка за ръка в името на национално отговорните намерения и потребности.

На следващо място (и като важен аспект) като следствие от вилнеещата властова некомпетентност в държавата логично се заражда и друго отличително качество на управляващите – **тяхната политическата аморалност**, която в различна степен „поразява“ цялата политическа класа, както и всички социални сфери на обществото. И парадоксалното тук е в това, че **макар и само в Конституцията, привилегиите все пак са регламентирани**, което обаче не е никаква бариера те редовно да се нарушават като груба проява на аморалността в политиката.

В този контекст трябва да се подчертае, че политическият аморализъм на господстващото малцинство е мотивирано от **шестващата недосегаемост на висшите политически функционери от законите и правото в българската държава**. Сам по себе си този факт предполага формирането на особен тип психологическо и политическо мислене (и поведение) у новата господстваща олигархия, което намира израз в разгулното ѝ консумиране на властта и в безпардонното ѝ поведение по време на практическото реализиране на политическите ѝ отговорности. Това на свой ред автоматично деморализира политиката чрез подмяна на ценностното в политическия морал с циничното, демагогското и безкултурното в реалния политически живот.

⁵⁴ Пак там, с. 103.

Като антипод на западната политическа култура проявяващото се безкултурие в политиката традиционно исторически съхранява в себе си родилните петна на „управленската ориенталщина“ в българската държава. Порочното ѝ зачатие се съдържа в **чудовищната партийно-политическа партизанщина**, която още в края на XIX в. великолепно е схваната (и разкрита) от чешкия изследовател **К. Иречек**, който в труда си „Княжество България“ пише: „Във вътрешната политика владеят най-ожесточени партизански злоби, всякакъв род интриги, които виреят на Изток. София е истински котел на вещици. Който е имал случай да преживее няколко години сред местното политическо общество, той през целия си живот ще чувства кошмар при наумяването на тая отровна готварница. При това там често, ден за ден, се разпространяват най-невероятни политически и полуполитически клюки. (...) Непредубедената оценка на местните таланти, особено на политическите противници, е изключение. (...) Оттук бързото овехтяване на политическите величия и забележителното явление, че хора, които известно време са се наслаждавали на най-голямо уважение, пак бърже ниско се стропояват от своя пиедестал“⁵⁵.

Тази справедлива оценка на партизанските котерии в българския политически живот само мимоходом ще допълним с още няколко отличителни черти, чиито безнравствени параметри надхвърлят „байганьовското у Бай Ганя“! Такива са например политическото високомерие, отявленият кариеризъм, просташкото властогонство, духовната бедност, „етичното“ продажничество, личностната невъзпитаност... и изобщо претенциозната властническа дебелация и каруцарският политически език, зад които олигархичната върхушка демагогски прикрива собственото си аморално безсилие при управлението на държавата.

Следователно една от главните причини за некачественото формиране и незряло развитие на българската политическа демокрация (1878 – 1944 г.) не се съдържа само и единствено в липсата на аристократичен политически елит или пък в тоталното манипулиране на избирателите, а преди всичко и главно в

⁵⁵ Иречек, К. Княжество България. София: Хр. Г. Данов, 1897, с. 335.

това, че след Освобождението у нас нито демокрацията има някаква почва и традиции, нито партиите са адекватни на народовластието, нито капитализмът е приеман от хората като нова обществена система.

Другият същностен аспект по поставения въпрос пряко е свързан с **ролята на политическите субекти – партиите**, в социалнополитическия живот на страната. Те са отражение на реалната политическа действителност, носят отрицателен заряд и приоритетно предопределят застоен характер на политическата система (и демокрация).

През разглеждания следосвобожденски период реалното състояние на българските партии в социалнополитическо и вътрешнопартийно отношение почти винаги е нестабилно и неблагоприятно: те се раздират от **вътрешни противоречия, партийни котерии и яростни битки за властта**. По този повод **Ал. Стамболийски** справедливо изтъква, че в партиите за никакъв морал, нравственост и чест не може да се говори и че никаква етическа норма не може да спре лудешкия им устрем към държавната стръвнина, използвайки я за лична сметка (чрез комплоти, убийства, заплахи, побоища, кражби, беззакония и т.н.). **„Така изградени – пише земеделският водач, – политическите партии и по състав, и по цели, и по средства са се превърнали (...) в същински политически глутници, които ежеминутно дебнат своята жертва – държавната хазна, и които с тигрово настървение изсмукват кръвта и потта на народните маси. Властта – това е тихата и мразовита зимна нощ, през която и чрез която тая глутница от озверели човешки същества разпъва безконтролно и безболезнено наред помраченото политико-обществено поле“**⁵⁶ (*подчертаното е мое – Г. М.*). Тази оценка може да се отнесе към всички български партии през периода след тяхното създаване и до сега, тъй като властта, парите, корумпираността и привилегиите винаги са били цел номер едно на техните лидери и ръководства. Тя е напълно валидна и за самия Ал. Стамболийски, който отчетливо

⁵⁶ **Стамболийски**, Ал. Политически партии или съсловни организации. София: Издателство на БЗНС, 1920, с. 59 – 60.

появява същите нрави в политиката, когато става премиер на страната (това ще го тълкуваме по-нататък).

Следващият отличителен аспект произтича от обстоятелството, че нашата следосвобожденска управленска върхушка с течение на времето се превръща в **класическа политическа олигархия и привилегировано кастово съсловие**, което по законен път само си определя какъв да бъде размерът на ползваните държавни привилегии. Мащабите на тези привилегии надхвърлят обаче всякакви разумни граници, защото става въпрос за бюджетни средства на държавата, които ежегодно се заделят от т.нар. „политически елит“. В този смисъл нагласата да не се спазват законите и правилата, възползването от силата на административния пост за лично облагодетелстване и стремежът за извличане на максимални печалби от безгласните селски маси създават благоприятна хранителна среда за голяма корупция по различните нива на управленския апарат. Израз на посочените характеристики в българската администрация дава Б. Боев, който пише: „У нас министъра е всичко, за него закони в повечето случаи няма никакви, и той управлява въз основа на вътрешното си убеждение, т.е. от страха сам пред себе си“⁵⁷. Затова и отношението на българските политици към собствения им народ трудно се свързва с какъвто и да е демократичен имидж,⁵⁸ и с каквато и да е демократична политическа система.

Четвъртият показателен аспект е произведен от предходните и без капчица съмнение може да се определи като прекомерна **корумпираност на властващия български елит**. Тук могат да се приведат десетки и десетки примери за големи злоупотреби с държавни средства на цяла кохорта висши политици, като Теодор Теодоров (1919 г.), Райко Даскалов (1920 г.), Константин Муравиев (1925 г.) и мн. др., но в това отношение ненадминат остава като премиер видният земеделски водач Ал. Стамболийски. Доказателство за това е, че във вилата в с. Славовица (Пазарджишко) след убийството на премиера назначената от Министерството на финансите комисия намира **огромно количество пари в най-различна**

⁵⁷ Цит. по: Пенчев, П. Д. Цит. съч., с. 33 – 34.

⁵⁸ Вж. пак там.

валута, които са описани точно: 1 941 200 швейцарски франка, 187 050 френски франка, 15 500 чешки крони, 620 английски лири, 3672 германски марки, 2 002 067 български лева, както и негови и на децата му влогови книжки. Привлечени са данни и от архивите на касата на Министерския съвет, от които става ясно кога и за какво Стамболийски е взимал пари от държавната хазна. Вижда се, че **за периода от 2.02.1920 до 16.03.1923 г. Стамболийски тегли от държавното съкровище 147 186 046,045 лв.,⁵⁹ като за голяма част от тях липсват оправдателни документи.** Най-често сумите са теглени по фондовете „Военни нужди“ и „Защита на националната кауза“, което по принцип е оправдано в условията, в които той управлява, – необходимостта да се подготви мирният договор и да се предотврати тоталният банкрут на държавата и т.н. Но между необходимите средства (например за финансиране на европейската му обиколка и за престоя на българската делегация в Париж при подготовката на мирния договор) се срещат и с нищо неоправдани разходи за личните нужди на премиера. Посочени са средства, теглени за командировки в чужбина, без посочена информация къде и с каква задача е командировката; за получени дръвчета за личното стопанство на министър-председателя и др.⁶⁰ Отпусканите лични суми на министър-председателя в повечето случаи са теглени еднолично, без одобрението на Министерския съвет, като част от тях дори са давани на роднините на Стамболийски. Този факт е засвидетелстван в личното тефтерче на министър-председателя: най-много получава сватът на Стамболийски – депутатът Григор Бояджиев, като за периода 22.06.1920 – 19.05.1921 г. той взема 1 529 000 лв.⁶¹

Твърде много информация има и за сватбата, която Стамболийски вдига на дъщеря си Надежда на 17.07.1921 г. със сина на своя съратник Григор Бояджиев – Иван. За земеделския вожд това е първостепенно държавно събитие, продължило в с. Български Караагач цели три дни с много разкош и блясък. За това свидетелства видният политик либерал Петър Пешев: сватбата била наис-

⁵⁹ Вж. **Кьосева**, Цв. Цит. съч., с. 57 – 58.

⁶⁰ Вж. пак там.

⁶¹ Вж. пак там.

тина царска, защото Стамболийски праща в селото военни команди, държавни камиони и автомобили, за да возят сватбарите, гостите и материалите за бенгалските огньове и илюминациите. Изпратени били и три състава военна музика, в т.ч. и лейбгвардейската, за да свирят на хората и да веселят сватбарите. А като „капак“ на всичко това музикантите били принудени да се накичат с партийните оранжеви ленти на реверите...⁶²

Но на сватба, като на сватба: Три дена яли, пили и се веселили... и държавата издоили... (Някои автори твърдят, че сватбата „гълта“ над 4 млн. лв. държавна пара!)

Можем само да гадаем дали земеделският кормчия смята и своята партия за част от политическата глутница, която с тигрово настървение изсмуква кръвта и потта на народните маси (както самият Стамболийски твърди за останалите партии)!

И последният открояващ се аспект като отговор на поставения въпрос за разпространението на привилегиите в следосвобожденска България намира израз в един критичен доклад на народния представител Янко Сакъзов под наслов „Какво свършиха депутатите тази година?“ (1895 г.) като отчет до неговите новопазарски избиратели, а именно: „...Трето, **трябваше да бъдат намалени заплатите на чиновниците и офицерите.** Заплатите и на княза, и на министри, и на големи чиновници и офицери, всичко трябваше да бъде намалено. Само у нас, **в сиромашка България, е чуто и видено да има такива големи заплати.** С всички годишни разноски, на княза се пада на година около 1 600 000 лв. сребро, на първия министър 21 000, на другите министри по 18 000 лв. На генерали, които ги нямаме, по 12 000 лв. и т.н. Един голям офицер и голям чиновник взема на годината заплата, с която ще се изхранят 20 къщи на занаятчии и 30 къщи на селяни.

Когато се говори за намаление на чиновническите и офицерските заплати, не трябва да се забравя за пътните и дневните пари на депутатите.

Четвърто: **трябваше да се премахнат пенсиите**, които за срам и позор се раздаваха у нас на хора млади, здрави и читави, като

⁶² Вж. пак там.

през време на службата си са получавали големи и преголеми заплати, а в оставка са получавали пак така висока, ако не и по-голяма пенсия, че освен това се занимаваха и с търговия, та отнемаха хляба на толкова хора.

Така щото, **ако се направеха всички тези намаления:** на войска, на чиновници, на големите заплати, ако се махнеха и пенсиите, за **държавата щеше да има една икономия най-малко от 15 милиона лева**, а с това данъчният товар на населението щеше да поотлекне на всяка къща с по 30 лева на година.

Какво направи болшинството на депутатите? То не посмя да намали нито една стотинка от военния бюджет, а напротив, прие едно уголемение с няколко десетки хиляди лева. То намали заплатите на писарите, разсилните и въобще на долните чиновници, а на тези, които получаваха от 3 до 7 и 8 хиляди лева на година, не бутна и една стотинка. То остави заплатата на княза и министрите. То остави пенсиите пак да си стоят пенсии, като ги окастри само тук-таме⁶³ (*подчертаното е мое – Г. М.*). Или, иначе казано, **българската следосвобожденска управленска олигархия не проявява никаква воля и желание за ограничаване и намаляване на раздутите политически привилегии**, което говори само за едно: новосъздадената държава и нейните институции в значителна степен са използвани за лични користни цели, лесно забогатяване и семейно себеустройство (разбира се, на гърба на тогавашната държава). Защото по думите на Гр. Начович: „Една олигархия от 5 – 6 хиляди души, добре свързана помежду си по причина на интересите си, е заграбила кметствата, окръжните и общинските служби и смуче кръвта на народа, когото презира и отблъсква от управлението“⁶⁴. При това тази **откровена „политическа алчност“ на олигархията е характерна за целия капиталистически етап на развитие**, който разглеждаме, независимо от многобройните смени на различните правителства (и партии) и за които вече приведохме достатъчно факти и доказателства.

⁶³ Цит. по: **Хаджийски**, Иван. Бит и душевност... Цит. съч., с. 491.

⁶⁴ **Начович**, Гр. Из дневниците. Съставители: Андрей Пантев, Николай Игов. София: Св. Кл. Охридски, 1999, с. 124.

Взети по съвкупност, посочените причини, предпоставки и аспекти за **„внедряването“ на привилегиите в българския политически живот след Освобождението действително има много широк и комплексен социален, политически и икономически характер**, което се допълва и от спецификите на нашата народопсихология, формирана през вековете. Това – на първо място. На второ, няма как да не се отбележи, че **привилегиите на властта у нас още в самото начало са легитимирани в Търновската конституция**, макар че тя в повечето случаи служи за политически параван на политиките (и най-вече на депутатите), поради което те не намаляват, а запазват и увеличават своите изгоди и благинки от държавата (какъвто е случаят с пенсиите). На трето място, изключително важно е да се отбележи, че още от 1880 г. започва **дълготрайна традиция, продължаваща и до днес, която е свързана с даването на държавни привилегии на борците за свобода против предходните политически режими** (т.нар. „опълченци поборници“), чиято необикновена жилавост (на традицията) не губи своята историческа давност. С този „голям принос“ в европейската политическа история нашенският управленски елит (олигархия) се нарежда в челните редици на държавите в Европа по степен на привилегированост на своите управници, участвали в освобождението ни от османско робство. Разбира се, тук въобще не иде реч за тези български патриоти, които от чисто родолюбиви подбуди рискуват живота си за свободата на отечеството (те са десетки хиляди) и пред които можем само да се поклоним, а за нещо съвсем друго: за такива наши сънародници, които, използвайки механизмите на властта, се сдобиват с лични и семейни привилегии за няколко свои поколения, сякаш Руско-турската освободителна война приключва през 1944 г., а не през 1878 г. На четвърто място, налице е и една друга особеност (разлика) в сравнение със западните държави и тя се отнася до това, че **в следосвобожденска България не са приложени различните видове цензове като същностна разновидност на политическите привилегии** при използването на всеобщото избирателно право (само на мъжете според Конституцията). Това е голямо завоевание на Търновската конституция, тъй като се дадени реални избирателни права на българските граждани, като за депутати са избирани грамотни хора, без никакви

имуществени и цензови ограничения (привилегии). На пето място, въпреки широките демократични права, които гарантира Конституцията, при липсата на парламентарна традиция и в комбинация с големите правомощия на монарха през разглеждания период бързо се полагат основите за изграждане на **корумпиран и клиентелистки политически модел**,⁶⁵ при който привилегиите тотално се разрастват, като симбиозата между управленския елит и чиновническото съсловие достига парадоксални измерения. Този модел в значителна степен се дължи на изключително силните родово-патриархални връзки (наследени от османските феодални отношения), които от само себе си предполагат толерирането на различни клиентелистки мрежи (и канали) и множество привилегии като солидна опора на властта. И на последно място, следва да обобщим, че въпреки изконно демократичния и антифеодален характер на тогавашната **конституция един от нейните основни принципи – равенството, грубо е нарушаван от управляващите през целия капиталистически етап на развитие**, защото властовите привилегии на политически елит непрекъснато се разширяват и увеличават независимо от съпротивата срещу тях. Очевидно, целият политически елит в България по онова време (без значение от партийно-идеологическия профил), почти не зачита максимата, от една страна, че законите важат за абсолютно всички в дадена държава, докато, от друга, че „всяка привилегия подкопава закона и го унищожават“ (Ат. Буров). Нещо, което по безпрецедентен начин е потвърдено от „социалистическия“ етап в нашата съвременна история (след 1944 г.) със създаването на специална система за привилегии за елита от работническо-селската власт.

⁶⁵ Вж. Пенчев, П. Д. Цит. съч., с. 42.

Глава втора НОМЕНКЛАТУРНИТЕ „СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ“ ПРИВИЛЕГИИ (1947 – 1989 г.)

Справедливо е да се отбележи, че установяването на комунистическата власт в България не става веднага на 9.09.1944 г., защото след тази дата започва интензивен политически процес, който завършва в края на 1947 и началото на 1948 г. с установяването на тоталитарния режим от съветски тип. Този политически процес се състои от няколко важни събития, които трансформират радикално политическата, икономическата и социалната система, и те са: 1) тогавашните опозиционни партии (част от управляващата коалиция на Отечествения фронт – ОФ) вече се забранени и разпуснати, а останалите или се саморазпускат, или, както БЗНС, приемат за своя програмата на комунистическата партия. Така от средата на 1948 г. практически в държавата **единственият реален политически субект е БКП**; 2) през декември 1947 г. след успешен референдум в полза на установяване на република е приета нова конституция, в която **България е провъзгласена за народна република**; и 3) **в края на 1947 г. е национализирана индустрията**, като икономиката постепенно преминава в държавни ръце, вследствие на което се въвежда и централното планиране в държавата.

Всичко това изменя качествено характера на политическите институции и значението на изборите за развитието на политическия процес в страната. Защото фактическото премахване на многопартийността променя смисъла на изборите като инструмент за политическа мобилизация и политическо участие. През времето на комунистическото управление в България редовно са провеждани 10 избора за Народно събрание (1949, 1953, 1957, 1962, 1966, 1971, 1976, 1981, 1986 г.), като участието на електората в тях обикновено варира между 98,6 % (1949 г.) и 99,9 % (1971, 1976 и 1981 г.)!!!¹

¹ Вж. подробности във: **Тодоров**, Ант. Цит. съч., с. 379 – 399.

Още чрез приетата на **6.12.1947 г. т.нар. „Димитровска конституция“** за първи път в българската история се **въвежда всеобщото избирателно право за всички граждани от двата пола, навършили 18 години**. Разбира се, тази разпоредба е максимално демократична, но големият парадокс се състои в това, че нейното въвеждане съвпада с изчезването на самия смисъл на политическите избори като многопартийни, тъй като партиите (с изключение на БКП и БЗНС) впоследствие се унищожават и разпускат.

През т.нар. „социалистически“ период е приета **втора конституция през 1971 г.** (с референдум), от която започва и нов етап в институционалното развитие на страната. Различията обаче в конституционното устройство преди и след 1971 г. не са съществени, освен въвеждането на няколко нови елемента: първо, **структуриран е Държавният съвет като колективен държавен орган на републиката**, но постът на неговия председател става по-важен, отколкото този на министър-председателя (в Конституцията от 1947 г. министър-председателят е по-влиятелен), тъй като Народното събрание избира Държавния съвет (който пък сам избира своя председател); и второ, **въведен е член 1 в Конституцията, или принципът за „ръководната роля на БКП“ в обществото** (такава разпоредба липсва в предишната Конституция от 1947 г., макар вече да е установена еднопартийна система), като вече и юридически след 1971 г. е закрепено монополното положение на БКП в политическия живот на страната.²

Погледнато реалистично, държавните институции продължават да съществуват, те са разклонени, обхващат всички обществени дейности и разширяват своето държавно присъствие навсякъде, но това е напълно формално, защото на всяко равнище те са под контрола, или по-точно казано, под общото управление на партийните организации. Така се създава **двойна институционална структура – държавната и партийната**, които са паралелни и между които има почти едни и същи институционални съответствия. Ето защо **на Народното събрание съответства Конгресът на БКП** – двата органа се свикват веднъж на 4 или 5 години, така че да има съответствие

² Вж. пак там.

между тях, за да могат **основните решения на партийните конгреси да стават решения и на парламента веднага след това; на изборения от Народното събрание Държавен съвет съответства Централният комитет (ЦК) на БКП, който се свиква на заседания периодично; на изборения от Народното събрание Министерски съвет (правителството) съответства Политбюро на ЦК на БКП (избирано от Пленума на ЦК).** В този смисъл контролът на партийните органи и комитети върху държавните институции е двояк: веднъж, чрез членовете на БКП, които заемат съответните държавни постове; и втори път, чрез решенията, които взимат партийните органи и които стават абсолютно задължителни за държавните органи, особено след 1971 г.³ (вж. Схема № 2).

Схема № 2. Институционална структура на тоталитарната власт в България

Източник: Тодоров, Ант. Цит. съч., с. 392.

От схемата е видно, че реалната власт е не толкова в държавните, колкото в партийните институции по смисъла на чл. 1 от Кон-

³ Вж. пак там.

ституцията. Наред с това **действителното правителство е не толкова Министерският съвет, колкото Политбюро на ЦК на БКП**, което заседава периодично и взима най-важните решения, а министрите, които са и членове на Политбюро, имат много повече тежест от другите си колеги. В този контекст властващата комунистическа партия (особено през 80-те години на миналия век, когато по численост доближава един милион членове) придобива съвсем друга институционална функция: първо, БКП престава да бъде обикновена партия, макар и в условията на едностранен режим; и второ, след като Политбюро е фактическото правителство, а то се избира в резултат на сложна система от многостепенни избори (на делегати на общинските, районните и окръжните конференции на БКП и на конгреса), в своята съвкупност то вече представлява гражданите с фактически изборителни права (защото Политбюро се избира единствено в институциите на БКП, докато Народното събрание, което избира правителството, се избира с всеобщо изборително право, а да гласуват за Политбюро имат право само членовете на ЦК, които се избират единствено от делегатите на партийния конгрес). И така, **партията по същество се оказва в абсурдната функция на фактическото изборително тяло – националният електорат, който обаче е стеснен, защото е селектиран спрямо формалния национален електорат, при което съотношението например през 80-те години на XX в. е приблизително 1 : 6,3 (т.е. фактически изборително право притежават една шеста от пълнолетните граждани).**⁴

От такава гледна точка самите организации на БКП имат повече политически смисъл за хората в сравнение с изборите за народни представители поради тоталния монопол на едностранната власт. Това, от една страна, изцяло обезличава институциите на държавната власт (парламента, правителството) и лишава от всякакъв разумен политически смисъл участието на хората в целокупния политически процес (освен ако не са членове на компартията); от друга страна, обаче недвусмислено показва, че тази власт е тоталитарна, че тя не признава никакви принципи и че в

⁴ Вж. пак там.

крайна сметка е обречена на провал поради своя антидемократичен характер и непригодност да упражнява своите правомощия в новите социалнополитически реалности в края на ХХ в.⁵

За да се получи обаче още по-конкретна представа за номенклатурните привилегии и различните начини на изразходване на финансовите средства, ще насочим вниманието си към някои по-специфични направления на техните вложения.⁶ Те по-специално за България биват два основни вида:

Първото направление включва в себе си **вложените средства за създаването и поддържането** на прекалено голяма собствена привилегирована **финансово-имуществена база** на управляващата БКП и нейните политически и обществени сателити. Тази **финансово-имуществена основа** на управляващата компартия има твърде широки и богати по съдържание параметри. В нея влизат огромни имуществени владения и финансови средства на партията и на нейните „спътници“ – другите политически партии, обществено-политически организации, социални движения и т.н. Управляващата комунистическа партия главно, но и нейните сателити, притежават и се разпореждат безконтролно **с два вида имуществени владения – легално, или формално узаконено имущество; и нелегално, неузаконено имущество, за което най-трудно се откриват документи.**

1) Легалните имущества на управляващите комунистически партии са: партийни домове, сгради и помещения за различни партийни нужди заедно с цялото тяхно обзавеждане; специални санаториуми, болници и почивни домове от най-различно естество; специализирани зали, клубове и партийни учебни заведения; и още други подобни имущества. Например в тоталитарна България са построени в деветте области на страната 87 специални партийни дома на обща стойност около 150 200 млн. лв. по старите цени.

⁵ Вж. **Манолов, Г.** Въведение в политическата наука. Второ допълнено и преработено издание. Пловдив: ВУСИ, 2020, с. 335 – 338 и др.

⁶ Такова например е изследването на **Д. Грибачев** „Драмата на социализма през ХХ век“, в което са анализирани част от посочените проблеми. От тук нататък и на следващите няколко страници се опираме на изложението в тази книга по разглежданите от нас въпроси (Вж. **Грибачев, Д.** Драмата на социализма през ХХ век. Пловдив: Паисий Хилендарски, 1997, с. 172 – 173; 174 – 177).

2) Нелегалните имуществa на управляващата компартия никога не могат да се определят с точност, тъй като достъпът до тях е строго забранен и същите са охранявани най-строго от управляващата партийна номенклатура. И все пак в тази категория имуществa се включват главно специалните резиденции и вили, ловните райони и домовете за отдиx в тях, специалните финансови средства, заделяни нелегално в „черни“ каси за личните потребности на властимащите (за тях ще стане дума по-нататък).

Размерите на материалните имуществa и средства на управляващата комунистическа партия и на нейните сателити в България са достатъчно големи и впечатляващи, за което говорят данните и фактите за нашата страна.

Официалните данни сочат, че през тоталитарния период у нас управляващата компартия и нейните сателитни организации и движения (общо 37) щедро са осигурявани с отпускане на огромни парични средства от държавния бюджет. Това се извършва със секретни решения, като само в някои случаи тези дълбоко скрити решения са „обличани“ с „тайни“ постановления на Министерския съвет. **Средствата, получени от държавния бюджет по този начин през периода 1949 – 1990 г., се равняват на колосалната сума 3 млрд. и 562 млн. лв. по старите цени преди промените. От тази обща сума управляващата комунистическа партия получава за себе си (от републиканския бюджет) парична субсидия в размер на около 2 млрд. лв. Останалата сума на стойност 1 млрд. и 562 млн. лв. е предоставена на другите политически партии, организации и движения.⁷**

⁷ Тази парична субсидия (1,562 млрд. лв.) на сателитите на Комунистическата партия (БКП) е разпределена на „тлъсти пайове“, както следва: „братският“ Земеделски съюз (БЗНС) получава сумата 164 млн. лв.; боевият политически резерв на партията (ДКМС) – 353 млн. лв.; всенародният Отечествен фронт – 127 млн. лв.; казионният профсъюз – 615 млн. лв.; Съюзът на активните борци против фашизма и капитализма – 68 млн. лв.; а остатъкът от 235 млн. лв. е предоставен за задоволяване на „нуждите“ на други обществени организации и движения, като Движението за българо-съветска дружба (75,5 млн. лв.), Комитета за българите в чужбина (24,6 млн. лв.), ДРНЗ „Г. Кирков“ (15,5 млн. лв.), Съюза на жените (6,8 млн. лв.), Комитета за защита на мира (4,8 млн. лв.), Дома на атеиста (2,8 млн. лв.) Комитета за солидарност с народите на Азия и Африка (1,8 млн. лв.) и на ОСО и др. – 103,5 млн. лв. (Вж. пак там, с. 175).

От констатирането на самия факт за получените от управляващата комунистическа партия и нейните сателити бюджетни средства в размер на 3,5 млрд. лв. логически произтича и **въпросът** къде са се дянали тези огромни парични суми, или за какво са използвани тези, създадени с труда на милиони българи, народни средства.

Макар че данните и до момента не са пълни, те **ни дават основание да дадем следния отговор на този въпрос.**

Отделената от държавната хазна обща парична сума в размер на 3 млрд. и 562 млн. лв. е използвана за две основни цели:

Едната част от тази обща сума в размер на 1 млрд. и 313 млн. лв. е насочена и използвана за създаването на различни имуществени ценности, **от които само за партийно имущество на управляващата БКП отиват 808 млн. лв.**⁸. По своя материално-веществен израз създадените имуществени ценности (движимо и недвижимо имущество) се състоят от разнообразни имоти, сгради и обзавеждане, резиденции, партийни домове, специални почивни станции, бази и вили, санитарно-болнични заведения, учебни и курортни комплекси и още редица други. Всички тези имущества, разбира се, са налична и запазена материална ценност, която след краха на тоталитарния социализъм трябваше да се използва много по-пълноценно в интерес на народа и държавата.

Другата и значително по-голяма част от общата държавна субсидия, която се равнява на 2 млрд. и 249 млн. лв., е чисто и просто невъзвратимо пропиляна от управляващата партия, която влага за своите цели 1 млрд. и 192 млн. лв.

Второто направление на разпиляване на заделените средства от държавния бюджет за партийни нужди е неофициалното, скрито и безконтролно акумулиране и използване на материални и финансови ресурси за осигуряването на богата система от **привилегии**⁹ на управляващата класа в обществото. Тази система се разпростира във всички сфери и области от живота на тоталитарното общество (по подобие на привилегиите на номенклатурата в

⁸ Вж. пак там.

⁹ Вж. повече подробности за икономическите привилегии на номенклатурата при социализма във: **Грибачев, Д.** Цит. съч., с. 176 – 181.

бившия СССР), като се започне от сферата на естествените природни блага и дадености и се стигне да всички разклонения на духовната сфера.

Като контрапункт на изложените „безскрупулни“ факти и данни за „социалистическите“ привилегии бихме искали да напомним за какво би трябвало да се употребяват партийните финанси според една последна инструкция на БКП: „Паричните средства трябва да се изразходват само за партийни нужди като: плащане на наем (...) украса на партийни клубове и тяхното обзавеждане (...) закупуване на канцеларски материали; обучение на партийния актив и новоприетите комунисти; обмяна на опит със сходни партийни организации (...) закуски при провеждане на отчетно-изборни събрания и конференции (...) за цветя и други материали във връзка с (...) национални празници и манифестации“¹⁰.

Вероятно бившите български тоталитарни управници или са забравили, или изобщо не са чели инструкцията (?!?), след като толкова щедро си изписват, раздават и усвояват милиони и милиони „партийни“ средства за сметка на отрудения български народец...

И така, в противовес на тази тоталитарна същност на властта както в Конституцията от 1947 г., така и в основния закон от 1971 г. управляващата компартия изрично регламентира, че **всички граждани на Народна република България са равни пред закона и че не се признават никакви привилегии, основани на народност, произход, пол, раса, вяра, религия, имотно състояние и обществено и материално положение** (съответно в чл. 71 от Димитровската и в чл. 62 от Живковската конституция). Наред с това **държавата е задължена да осигурява равенство на гражданите**, като създава условия и възможности за упражняване на техните права и изпълнение на задълженията им.¹¹ Тези дълбокодемократични клаузи обаче остават само на книжка като добри пожелания, тъй като много преди Конституцията от 1947 г. сред управляващия комунистически елит се регламентират цяла кавалкада

¹⁰ **Инструкции** на ЦК на БКП. Сборник. София: Партиздат, 1987, с. 117.

¹¹ Вж. **Български конституции...** Цит. съч., с. 42; 62 – 63.

политически привилегии, които нямат нищо общо с каквото и да е равенство в обществото.

Тези привилегии – нека припомним – са толкова много и толкова разнообразни, защото са почти пълно копие на онези, прилагани в бившия СССР, които вече подробно разгледахме в том втори. Поради това ще ги диференцираме в няколко основни групи, започвайки от долу нагоре в зависимост от техния исторически произход.

1. ГЕНЕЗИС НА ПРИВИЛЕГИИТЕ ПРИ „СОЦИАЛИЗМА“

При новосформиращата се след революцията номенклатура консумацията на властовите привилегии въобще не остава по-назад от предходните авторитарни управници след установяването на комунистическия режим в страната (9.09.1944 г.). Това става **веднага след завръщането на Георги Димитров от СССР (1945 г.), който в тежките условия на следвоенен дефицит лично препоръчва да се въведе системата на т.нар. „спецнабдяване“ за висшите партийни и правителствени кадри (по сталински образец) на „социалистическата“ република.**¹² Така една част от привилегиите на политическия (номенклатурния) елит още при началното господство на режима се легитимират, вследствие на което идват цяла поредица закони и нормативни актове, а именно: **1) Закон за подпомагане на жертвите в борбата против фашизма и капитализма** (ДВ, бр. 224, 12.10.1944 г.) с четири последващи допълнения: за разрешаване на незаконните съпруги на народните борци (с които те са живели без брак) да получават финансова помощ (от 1.07.1945 г.); за парично подпомагане на ятаците на партизаните, роднините на левите интелектуалци и преследваните етнически малцинства (евреите и циганите) в големите градове (от 12.08.1945 г.); за финансова подкрепа на кръвните роднини на героите антифашисти до трета степен на родство и за роднините по сватовство до първа степен на родство (от 13.05.1945 г.); и отпускане на специални суми на непълнолетните братя и сестри на народните герои; **2) Наредба-закон за признаване на правата на висшисти при**

¹² Вж. **НРБ** от началото до края. София: Сиела, 2011, с. 106.

заемане на държавна, общинска и обществена служба на писателите и членовете на Писателския съюз, които нямат висше образование (от 24.10.1944 г.) (с него се заобикаля Законът за длъжностите, цензовете и заплатите); **3) Наредба – изменение и допълнение на „Правилника за назначаване, преместване, съкращаване, уволняване (и за състезателен изпит) в гимназиите и гимназиалните класове“**, с която се определя привилегирован ред за назначаване на 11 категории хора – партизани и съпрузи на партизани; съпрузи и деца на убити от фашистката диктатура; политзатворници и техните съпрузи; активно подпомагалите партизанската борба; останалите без работа поради обвинения в левичарство и антифашизъм, (...) както и съкратените от други селища учители с минимален успех „Много добър“ (от 28.10.1944 г.); **4) Постановление на Министерския съвет за създаване на истинска народна интелигенция**, което позволява на народните герои и техните помагачи да бъдат приемани без изпити (и без образователен ценз) във висшите учебни заведения, като липсата на средно образование се компенсира с предварително обучение от 6 до 12 месеца в т.нар. „работнически факултети“ (рабфак).¹³

Към тези най-ранни привилегии на новата отечественофронтанска власт следва да добавим и утвърдените **транспортни привилегии**. Това става още на 30.09.1946 г., когато всичките 15 луксозни царски автомобили са описани и отнети в полза на държавата, като е създадено специално отделение за правителствените коли и е разпоредено да се ползват само от министрите. Освен това е направена заявка за закупуване от САЩ на 5 автомобиля „Пакард“ на обща стойност 8800 долара, като обяснението за пред народа е, че те са подарени от американските работници!!!¹⁴ А малко след това, в края на декември 1946 г., е обсъдено ново предложение от Министерството на транспорта за закупуване на 40 пакарда (20 петместни и 20 седемместни), чиято доставка ще струва общо 150 000 долара.¹⁵

¹³ Вж. подробности във: **Воденичаров**, П. Социални грижи и привилегии за елита. Критика на социалната политика на тоталитарната българска държава. [онлайн]. <http://www.history.swu.bg/pv.pdf>.

¹⁴ Вж. **Николов**, Г. Цит. съч., с. 140.

¹⁵ Вж. пак там.

Любопитен е и един друг момент от **заседание на Политбюро на 23.12.1946 г., когато с Протокол № 151 се решава**: 1) бившият специален царски влак (вкл. и луксозните вагони с номера 51, 52 и 53) да се използват само за нуждите на министър-председателя; 2) останалите 9 вагона се поставят на разпореждане на транспортния министър, като по негово нареждане могат да се ползват от другите министри за важни държавни и обществени дела; и 3) уточнява се, че в луксозните салон-вагони могат да се возят само министрите, техните семейства и най-близките им помощници и сътрудници. Заедно с това на заседанието е взето решение на всеки министър да се зачисли по една служебна кола, а на министър-председателя – две.¹⁶ Иначе казано, отново е спазена традицията от царско време първите мъже в държавата да се кипрят в суперлуксозни автомобили и влакове, за да е обезпечена тяхната сигурност, работа, отдих и почивка.

През годините на тоталитаризма след ликвидирането на опозиционните партии **българският парламент** независимо от своя четиригодишен мандат буквално има чисто представителни и почти формални функции. Той не е постоянно действащ, както сега, събира се на няколко сесии през годината, за да гласува написаните от ЦК на БКП закони и декларации. Броят на депутатите е между 250 и 350 души, като достига до 400 души, а пък числеността на народните представители се увеличава успоредно с намаляването на функциите на парламента. Формално погледнато, БКП няма монополна позиция в парламента, тъй като мандатите са разпределени между компартията, БЗНС, ДКМС и безпартийни, но благодарение на чл. 1 от Конституцията (1971 г.) ръководната роля в обществото изцяло принадлежи на БКП. По този начин в парламента влизат депутати само след одобрение от управляващата партия и нейните сателити (партийни номенклатури, ръководни кадри, видни работници, селскостопански труженици, представители на интелигенцията и др.), които реализират партийната политика. Така Народното събрание реално се превръща в място за кратка, но високопрестижна (и платена) „служебна по-

¹⁶ Вж. пак там, с. 141.

чивка“ на предани на режима дейци и лица. С други думи депутатството тогава не е професия, както е днес, защото народните представители не получават заплати и не разполагат със служебни коли. На тях обаче **им се изплащат командировъчни; имат право на 200 лв. месечно представителни пари; ползват служебен транспорт, когато им се налага (в София); почиват в държавните станции на Народното събрание и Министерския съвет (на ниски цени); хранят се на символични цени в ресторантите и столовете на властта; и др.** И всичко това е само за да се отиде няколко пъти в годината до столицата за гласуване на написани вече (и одобрени от ЦК на БКП) закони и решения.¹⁷

Разбира се, сред този депутатски състав повечето са представители на номенклатурната класа в България (особено на висшата и средната), които заедно с видни представители на работническата класа, трудещите се селяни и народната интелигенция дават облика на „социалистическата“ държава. В този смисъл значителна част от ръководните номенклатурни кадри са на „двойна привилегирована издръжка“, тъй като имат право да получават отделни изгоди и облаги както по парламентарна (и партийна) линия, така и по съответната месторабота.

2. ПРИВИЛЕГИИТЕ НА АКТИВНИТЕ БОРЦИ ПРОТИВ ФАШИЗМА И КАПИТАЛИЗМА (АБПФК)

През далечната 1944 г. съгласно тогавашната пропаганда в България започва изграждането на безкласово социалистическо общество. Значителна част от гражданите твърдо вярват, че вече няма да има „потиснати и унижени“. А за да си осигури подкрепа за изграждането на новия живот, държавата пренасочва съществени си фондове от социално слабите групи към възмездяване на

¹⁷ Данните за издръжката на депутатите в тоталитарната българска държава през периода 1944 – 1989 г. са твърде оскъдни и изобщо не са оповестени на сайта на Народното събрание. Затова ние сме използвали официалната информация по този въпрос от печатните медии у нас (Вж. **В. „Минаха години“**, 26.07.2021 г.).

новите управници и техните поддръжници – т.нар. **„активни борци против фашизма и капитализма“**. Първоначално това са партизани и ятаци, подпомогнати заради жертвите, които дават в антифашистката съпротива, като повечето от тях се присъединяват към борбата през 1944 г., когато изходът от войната вече е ясен.¹⁸ Независимо от това веднага след 9.09.1944 г. партизанският елит от Българската комунистическа партия започва да преувеличава собственото си участие в съпротивата, като игнорира заслугите на представителите на другите леви партии – социалдемократите и земеделците, Българската православна църква, и саможертвата на войниците и офицерите в заключителния етап на войната срещу хитлеристка Германия от 1944 – 1945 г.¹⁹ Освен това неимоверно се увеличават претенциите на бившите нелегални дейци и партизаните за нови привилегии, които да им отпусне държавата. Така през **юни 1945 г. е приета Наредба-закон**²⁰ за народните пенсии, чиято философия е близка до тази на Закона за поборниците и опълченците от 1880 г. – да се дадат народни пенсии на физически пострадалите в борбата, с които да се облекчи съществуването им. В него **за пръв път се въвежда категорията „борци против фашизма и капитализма“**, а именно „всички български поданици, които в периода от 9.06.1923 г. до 9.09.1944 г. са пострадали в борбата против фашизма и в резултат на това са станали инвалиди с най-малко 30 % изгубена работоспособност“. Процентът инвалидност се удостоверява с медицински документ, в който се вписва и констатация дали здравословното състояние на лицето е настъпило в резултат от антифашистката му дейност. В случай, че антифашистите са загинали, се отпускат наследствени народни пенсии на съпругите, непълнолетните деца и родителите им. Противно на декларираните

¹⁸ Така например във Втора въстаническа оперативна зона 54,5 % от партизаните се включват в партизанските отряди през 1944, 39,4 % – през 1943, 4,52 % – през 1942, и само 1,7 % – през 1941 г. (Вж. **Кьосева**, Цв. Цит. съч., с. 127).

¹⁹ Вж. пак там.

²⁰ По това време старото XXV Народно събрание не съществува, а ново още не е избрано. Правителството управлява с извънредно законодателство – т.нар. „наредби-законо“, т.е. неприети от представителите на народа (парламента) (Вж. пак там).

твърди и консервативни норми на комунистическия морал, тази наредба-закон разрешава и на незаконните съпруги на народните борци, т.е. на тези, с които те са живели на съпругески начала, без да имат сключен брак, да получат също финансова помощ.²¹ Един жест към партийните другари, които заедно със своите приятелки денонощно са се борили против „монархофашистката диктатура“!

Друг особено важен момент в Наредбата-закон е, че тя предварително разширява броя на „борците“, като включва в тях и лицата, които са допринесли за борбата против фашизма „като общественици, хора на науката, изкуството и литературата“, като удостоверяването на факта, че едно лице е борец против фашизма и капитализма, става от новата народна власт. За целта най-напред му се издава бележка от местния комитет на Отечествения фронт, в която се описва какво е конкретното му участие в борбата и обстоятелствата, при които е пострадало. На базата на тази бележка лицето получава от съответната община необходимото удостоверение²² за активен борец против фашизма.

Тази Наредба-закон, едва влязла в сила, е допълвана няколко пъти все с цел да се разшири още повече броят на борците. Например едно допълнение от 12.08.1945 г. включва към списъците на подпомаганите и ятаците – тези, които са давали подслон на народните борци, когато са се криели от полицията. Следва ново, трето, допълнение от 13.05.1946 г., съгласно което се дава финансова подкрепа и на кръвните роднини на героите до трета степен на родство и на роднините по сватовство до първа степен на родство. Четвърто допълнение от 28.06.1946 г. прави обект на подпомагане и непълнолетните братя и сестри на героите. Така от лично подпомагане заради участие в борбата законът се превръща в родово-партийно привилегироване.²³

По-късно, или през **1957 г.**, влиза в сила **Закон за пенсиите**, в който се определят пенсии за особени заслуги и народни пенсии, чиято сума надвишава многократно сумите за инвалидност. Според него **народните пенсии са в три категории: първа** – за членове

²¹ Вж. пак там.

²² Вж. пак там, с. 128.

²³ Вж. пак там.

на централните, окръжните и областните ръководства на политическите и антифашистките организации, както и за сътрудници към централните ръководства – командири, началник-щабове и политкомисари или интенданти на бригади, дружини и отряди и техните заместници; **втора** – за членове на ръководствата на политическите и антифашистките организации в околиците и районите, както и за сътрудници към областните и окръжните ръководства, командири, политкомисари на чети и техните заместници; и **трета** – за други участници в борбата против фашизма и капитализма.²⁴

По време на „социализма“ преференциалното раздаване на пенсии на една социална група се осъществява паралелно с отнемането им от други български граждани. Защото на **14.01.1948 г.** излиза **Закон за лишаване от право на пенсия на лица, проявили фашистка дейност.** Въз основа на него са спрени пенсиите на безследно изчезналите през периода от 9.09.1944 до 30.03.1945 г. във връзка със събитията на 9.09.1944 г., на осъдените от Народния съд²⁵ и на всички други лица, за които властта смята, че имат фашистки прояви. Тук правото да решат кои лица имат фашистки прояви е в прерогативите на управите на околийските народни съвети, които дават мнение на Пенсионния съвет относно спирането на тези пенсии. От своя страна съветите набират сведенията за лицата „по начин, какъвто намерят за добре“, като за целта се използват отечественофронтовските комитети и другите прокомунистически масови организации. Вследствие на това дейността на кметовете, помощник-кметовете, полицаите и др., работили през периода от преди 9.09.1944 г., не е призната за трудов стаж,²⁶ което изобщо не се нуждае от коментар.

Потребно е да припомним, че по решение на ЦК на БКП през 1959 г. се създава специална институция, която да се грижи за прилагане на правата и привилегиите на борците – **Комитет на активните борци против фашизма и капитализма (КАБПФК).** Тя

²⁴ Вж. пак там.

²⁵ Само през периода между 20.09.1944 и 6.10.1944 г. убитите без съд и присъда и безследно изчезналите са около 20 000 души. Отделно осъдените от Народния съд са 9155 души, но фактически броят на засегнатите е много по-голям (Вж. пак там, с. 128).

²⁶ Вж. пак там, с. 129.

разделя борците на **четири категории** според приносите им в не-легалното движение, със съответните размери на получаваната пенсия, както следва: в първа категория са включени загиналите антифашисти, осъдените на смърт и тези, които са били партизани повече от една година; към втората категория спадат участниците в партизанското движение за повече от шест месеца, както и политзатворниците и политемигрантите; а към трета и четвърта категория са отнесени ятаците и всички други участници в антифашистката борба (тези четири категории получават пенсии от 730 до 150 лв.). Добавена е и **пета категория**, които получават едва 45 лв. Този размер на народните пенсии е значително по-висок от размера на тези, получавани от мнозинството непривилегировани български граждани. И още нещо – изключително важен нов момент е, че за да се отпусне народна пенсия на бореца, вече не е необходимо наличие на процент инвалидност. Прието е, че тежките условия на антифашистката борба задължително са влошили здравето на кандидатите, което се е отразило на тяхната работоспособност. Въведено е обаче и друго важно условие за получаването на народна пенсия – кандидатът да не е изменил на комунистическите идеи, като за целта представи и съответен документ²⁷ (интересно какъв е този документ).

Непрекъснато увеличаващите се преференции по отношение на пенсиите на борците против фашизма и капитализма продължават и през следващите години. Така например **в края на 1969 г.** е прието Изменение и допълнение на „Правилника за прилагане на Закона за пенсиите“, съгласно което **размерът на пенсиите на активните борци е увеличен, а народната пенсия е определена като допълнителна към пенсията за старост**; на 1.01.1970 г. е прието следващо Допълнение към Закона за пенсиите, в което се определя по-ниска пенсионна възраст за изслужено време и старост на активните борци – 55 години за мъжете и 50 за жените, и изискване за 15 години минимален трудов стаж²⁸ и т.н., и т.н.

Но и това не е всичко, което е свързано с привилегиите на тези борци, защото от края на 60-те години някои от изгодите и

²⁷ Вж. пак там.

²⁸ Вж. пак там.

благинките на активните борци започнаха да се предават на техните деца и внуци (например привилегированото приемане в университетите), което тотално дискредитира идеята за справедливото „социалистическо“ общество, тъй като една малка номенклатурно-олигархична прослойка придобива постоянно редица нови и нови предимства (привилегии) в ущърб на огромното мнозинство хора в България.

Изобщо от края на 60-те и началото на 70-те години на миналия век в България (със специален Декрет № 31 от 25.08.1969 г.) допълнително се регламентира подобряването на **материалното и социалното положение на революционните кадри чрез увеличаване на съществуващите привилегии²⁹ (и права), както следва: право при кандидатстване за работа – предимство пред всички останали граждани; пенсионни права – ползване на всевъзможни видове пенсии, само за АБПФК; социални права – специални медицински грижи, достъп до жилищни фондове и др.; образователни права – приоритетно следване в средни и висши училища без конкурсни изпити и др.; и всякакви други права – достъп до ловни стопанства, вили, резиденции и пр. Или, речено с една дума, „номенклатурен комунизъм“ в действие.**

Има обаче и още един драстичен факт от българската тоталитарна действителност, на който едва ли може да се намери подобен в други държави на тоталитарния социализъм. **Той отново се отнася до специалните пенсионни привилегии на създадената от режима социална каста на „активни борци против фашизма и капитализма“ (АБПФК), и по-конкретно до тяхната численост и средствата, изразходвани за техните пенсии.** Според някои данни **общият брой** на лицата, получавали три вида пенсия, към 31.12.1989 г. е **73 258**, като от тях **45 830** са **чисто привилегировани лични и наследствени „народни“ пенсии за персони, обявени за АБПФК.³⁰**

Между другото ще вметнем, че привилегиите на номенклатурната класа до такава дълбока степен обхващат различните социални сфери, щото **през 1969 г.** е приета **Наредба за ползването**

²⁹ Вж. **Пушкарова, Ива.** Привилегиите в тоталитарната държава. [онлайн]. www.justicedevelopment.bg, с. 14.

³⁰ Цит. по: **Грибачев, Д.** Цит. съч., с. 180.

на публични бани, в която се съдържат специални клаузи за народните герои: деца под 5 години и **АБПФК имат право на бесплатно ползване на обществените къпални, на безплатен чаршаф и на безплатна кабина в банята** и т.н.³¹ И всичко това при условие, че билетчето за баня тогава струва някакви си 5 ст.!??! В Наредбата е забравено да се упомене дали теляците в обществените бани ще търкат морните номенклатурни тела с пари или безплатно!?!?

Като изключим привилегията за определена категория хора, двата вида „народна“ пенсия имат твърде внушително количествено измерение. **Разходите на държавния бюджет за тяхното изплащане през 1989 г. например се равняват на сумата 45 млн. лв.** Това обаче е сума, „отпусната“ от държавния бюджет само за една година, а същите пенсии са получавани в продължение на близо 20 последователни години. **През тези именно 20 години на „действие“ на това специално предимство (1970 – 1989 г.) за двата вида „народна“ пенсия държавната хазна изразходва огромната сума 749 млн. лв. по тогавашни цени!...**³² Това е и цената, която народът трябва да заплати за „особените заслуги“ на същия този специален слой на обществото. Защото в страната тогава единствено пенсиите са осъвременявани периодично със специални постановления и укази, както между впрочем става с всички привилегии на номенклатурната класа и нейните сателитни слоеве.

Защо се получава такова грозно поругаване на един красив, примамлив и утопичен идеал, при това само и единствено до степен на изроден привилегирован начин на живот? Тук вероятно един от най-точните и аргументирани отговори ни дава големият български писател Георги Марков в своето есе „Идеи, идеология и действителност“, който дословно ще цитираме:

„И така хората у нас, които дойдоха на власт в името на един нов, по-справедлив и по-достоеен човешки живот, само в пет години създадоха, укрепиха и развиха до най-висша степен привилегията и привилегированото общество. **Довчерашните борци за свобода и комунизъм сега се наредиха в списъка на привилегированите и поискаха да им си плати всичко с лихвите, разбира**

³¹ Вж. **ДВ**, бр. 100, 26.12.1969 г.

³² Вж. **Грибачев, Д.** Цит. съч., с. 180.

се, за сметка на народа. Герои и псевдогерои сметнаха за съвсем естествено във време, когато народът пристяга колана си, те да преяждат от продуктите на специалното снабдяване и да се боричкат помежду си, за да докопат по-привилегировано положение. **Бивши партизани, политзатворници и техни помагачи се втурнаха към държавната хазна за привилегии и поискаха да им се плати. Всеки един, който бе изял два шамара в полицията, се смяташе абсолютно в правото си да язди българския народ поне двадесет години.** Някой някога беше казал, че комунизмът е идея за аристократи или най-високосъзнателни интелегенти. Затова съвсем малко бяха ония оцелели истински герои, които знаеха, че с героизма им се свършва в момента, в който им бъде платено. **Огромен брой хора материализираха неизпълнените си смъртни присъди по такъв пищен начин, че човек има впечатлението, че те смятат света за длъжник во веки веков. Новоизлюпените властници се състезаваха по измислянето на подвизи в миналото с цел да получат повече.** В един момент като че всички партийци бяха обхванати от манията да намерят на всяка цена нещо героично в своето минало и да го докажат, за да получат съответната значка, признание и право на някаква привилегия. Хиляди страхопъзльовци и нищожества взаимно си услужваха с биографични данни, за да се изкарат чиста проба революционери, за да стигнат до кокала. (...) **Разбира се, тук трябва да направим ново разграничение – че между привилегиите, давани на хората на труда, като героите на социалистическия труд, знатните миньори или знатните овчари, от една страна, и партийната върхушка, от друга, има огромна разлика. Дадените мънички привилегии на първите са само допълнение към медала и не водят до промяна на тяхното обществено и социално положение. Докато втората привилегия ви прави член на избрано общество, което не може да се нарече класа, тъй като няма класови корени, а е каста. Принадлежността към кастата е нещо като благородническо звание от времето на Краля Слънце. (...)**

Защото наистина е трагична смехория да наблюдавате всички тия бивши синове и дъщери на селото, бивши воловари, кравари и магарищари, които сега се опитват да живеят живота

на мадам Помпадур и да раздават аристократични маниери в името на... комунизма³³ (*подчертаното е мое – Г. М.*).

Да! Напълно прав е писателят, но това е само началото на пищния номенклатурно-привилегирован живот на шепа олигарси в „социалистическото“ общество.

При ползването на различни видове облаги и привилегии има и такива, които засягат **обикновените партийни членове** (номенклатура) в зависимост от тяхното партийно положение (член на БКП, партиен секретар, партиен групов отговорник и др.). Тези привилегии се отнасят до цялата партийна маса на компартията, която към края на 1989 г. наброява близо 1 млн. души. Така на практика **само по себе си партийното членство в БКП представлява голяма привилегия, от която следват редица други изгоди за партийците** (в сравнение с безпартийните), каквито са например: по-бързо издигане в служебната йерархия на ръководни постове; предимство при назначаване на работа във всички социални сфери; приоритет при кандидатстване в специализираните държавни органи и служби (МВР, ДС, МНО, МВР и др.); по-леки и бързи процедури за издаване на важни документи (международен паспорт и др.); и пр., и пр. Това, както се подразбира, са трохи спрямо регламентирани и нерегламентирани привилегии на висшата и средната номенклатура, но за сметка на това негласно се налагат като най-същностния „сертификат за лоялност“ към БКП, въз основа на който се гради шеметна политическа кариера.

Наред с привилегиите на партийните членове има и други, които пряко се отнасят до **тесен кръг хора, предимно от художествено-творческата интелигенция**, и които благодарение на високото си обществено положение „консумират“ редица ползи и облаги. Към тях можем да причислим: видни писатели и поети; известни композитори и певци; мастити художници и актьори; популярни журналисти и общественици; именити учени и изследователи (от различни сфери на науката) и др., които буквално се превръщат в храненици на тоталитарната власт. Поради това тези **любимци на властта** (партийци и безпартийни) постоянно се ползват

³³ **Марков, Г.** Когато часовниците са спрели. Нови задочни репортажи за България. София: П. К. Яворов, 1991, с. 154 – 155.

от нейната подкрепа под формата на ред специални привилегии, като: приоритетно получаване на апартаменти и хубави вилни парцели; безплатни почивки в специално изградени за тях творчески домове; осигуряване на дълготрайни скъпи командировки до приказни кътчета в чужди държави и т.н.³⁴ Естествено, измежду тях има действително много заслужили интелектуалци, доказали своя талант и професионализъм, но има и такива, за които членството в партията е самоцел, власт и кариера в името на личното и семейното благоустройство.

Следващият номенклатурен ешелон, който консумира редица привилегии, е т.нар. „средна номенклатура“. Към тази привилегирована номенклатурна група се включват всички дейци и ръководители на средно равнище, или т.нар. **„средни номенклатурни кадри“ (секретари на областни и окръжни комитети на БКП, председатели на окръжни народни съвети, ръководители на казионни обществени организации на средно равнище – ОФ, ДКМС, БПС и др.)**. Тази група е значително по-голяма от състава на висшата номенклатура и респективно нейните привилегии зависят от ранга и длъжността, които те заемат в партийно-държавната йерархия. За тези лица от групата е характерен достъпът до специално снабдяване, ловуване, осигуряване на различни материални привилегии, придобиване на апартаменти, вилни парцели, ползване на служебни коли и шофьори, почти безплатен отдих и т.н., т.е. пак обезпечено материално бъдеще на поколението, на роднини и близки.

Интересното при тях е, че по някой път те демагогски се движат по улиците, не използват своите коли, за да демонстрират превъзходство и материално благополучие над другите, но никога не забравят да се грижат целенасочено да уредят и настанят своите роднини на престижни служби с оглед на материална изгода.³⁵ Те консумират привилегиите с не по-малка радост и удоволствие и поради важните позиции и ръководни постове, които заемат както в центъра, така и по места, и буквално се превръщат в местни гаулайтери. Техните деца по право постъпват в чуждоезиковите училища

³⁴ Вж. подробности във: **Чиров, Ал.** Номенклатурата, демократурата и преходът. София: Сиела, 2009, с. 122 – 123.

³⁵ Вж. пак там, с. 121.

в София, Пловдив, Варна, Ловеч и другаде, учат като студенти във вузове на СССР и другите тогавашни социалистически държави главно право и международни икономически отношения (както и някои други престижни специалности). А останалите, които по една или друга причина остават в България, записват обикновено история, социология, право. И след като се дипломират, постъпват на работа без никакви трудности, по номенклатурно направление, на ръководни постове в държавния и стопанския апарат, в дипломатическия корпус, в задграничните ни търговски дружества.³⁶ Това са хора, които показват високо самочувствие и възможности за разпореждане с предоставените им служебни права и със своите действия до голяма степен допринасят в обществото да се настани корупцията, като по този начин се деморализира съзнанието на обикновените трудови хора и тотално се дискредитира равенството пред закона. В крайна сметка от тези хора зависи без формалности и пречки от субективен характер да получите задграничен паспорт за Запада, хубав вилен парцел край София и по Черноморието, апартамент, да ви помогнат да заемете по-платена служба (ако сте член на БКП), да ви спестят съдебна неприятност или да получите други облаги и придобивки, които за обикновения гражданин или са недостъпни, или трябва „много ходене по мъките“. Това е стихията на „вуйчовладищината и на нашия мой човек“,³⁷ или както сега е модерно да се нарича, „кучи син, ама наш кучи син“ (по израза на Виктория Нюланд). Тези привилегии на средния номенклатурен ешелон никак не са малко, защото той е резервният кадрови състав на висшите номенклатурни персони във всички области на обществения живот, облагодетелства много хора и носи редица материални изгоди, тъй като те са предани на партията.

Колко хубаво го е казал поетът:

Дай му крушка,
да те слуша.

*Радой Ралин*³⁸

³⁶ Вж. пак там, с. 122.

³⁷ Вж. пак там.

³⁸ **Ралин**, Радой. Люти чушки. Второ издание. София: Български художник, 1990 (няма страница).

3. ПРИВИЛЕГИИТЕ НА ВИШТАТА ПОЛИТИЧЕСКА НОМЕНКЛАТУРА

Както може да се предполага, различните видове привилегии в комунистическа България в най-голяма степен се разпростират и използват от челния отряд на партията – висшата номенклатура. Тези тоталитарни привилегии, които частично са регламентирани преди всичко с различни партийни решения (на Политбюро и ЦК на БКП), нямат равни на себе си по своите мащаби, тъй като са предназначени за изключително ограничен кръг номенклатурни персони (партийна олигархия) от висшето партийно-държавно ръководство на страната.

Към казаното за тези привилегии дотук ще добавим само няколко фрапантни факта: **първо**, те, привилегиите, допълнително се „узаконяват“ през **далечната 1956 г.**, когато партийната върхушка в България ги легитимира с **Протокол „А“ на Политбюро**, а **две години след това се приема и Решение „Б-12“ на Секретариата на ЦК на БКП за създаване на безотчетен фонд за издръжка на властимащите в страната**; **второ**, през **1963 г. Политбюро на ЦК на БКП взема нови решения (отразени в Протокол „Б-13“)** за **подобряване на работата по охраната, снабдяването и обслужването на висшата партийна и държавна номенклатура** (както и на делегациите и гостите на партията и правителството); и **трето**, по силата на тези „нормативни“ документи, т.е. на протоколите, **грижата за висшия партийно-държавен ешелон е възложена на Управлението за безопасност и охрана (УБО)**,³⁹ което старателно изпълнява всички номенклатурни привилегии и прищевки (от безплатната храна на висшия елит до празните самолети, които ги дундуркат по света за народна сметка). По този начин само по линия на безотчетния фонд допълнителната годишна издръжка на властимащите е следната: **20 000 лв. за първия секретар на ЦК на БКП; 5000 лв. за всеки един от останалите секретари** (при близо 8000 лв. годишна заплата до паричната обмяна през 1962 г.); предоставяне на всички имуществена на бившия царски двор за ползване от новата висша републиканска номенклатура (с Разпореждане на МС на НРБ

³⁹ Вж. **Лалов, К., В. Велева.** Власт, пари, комунизъм. София: Труд, 2007, с. 24 – 25.

от 5.02.1947 г.)⁴⁰ и др. Така от 1963 г. привилегиите да бъдат старателно обгрижвани изцяло за сметка на държавата имат първият секретар на ЦК на БКП, председателят на Президиума на НС (по онова време – държавен глава), членовете и кандидат-членовете на Политбюро, секретарите на ЦК, заместник-председателите на Министерския съвет, министрите и главният секретар на МС.⁴¹ Това е най-висшата партийно-държавна номенклатура в обществено-политическата йерархия.

За илюстрация на всичко, казано за тоталитарните привилегии на комунистическата номенклатура, ще приведем още няколко факта от интересната книга на К. Лалов и В. Велева „Власт, пари, комунизъм“, които на базата на богат документален материал обективно разкриват порочната същност на тези привилегии. Ето какви поразителни факти боравят авторите: **първи факт** – „...за времето 1979 – 1989 г. от касата на УБО са разпределени на ръководни кадри според поста им и изплатени на ръка лично (...) **2 860 039 лв.**“ (за храна на висшата номенклатура – бел. авт.); **втори факт** – за периода 1985 – 1989 г. при облекчен режим висшият ръководен слой на БКП е закупил 51 леки западни автомобили, за които са платени 702 719 лв., докато пазарната стойност на колите е 3 624 256 лв., като само по това перо **правоимащите са оцетили държавата с 2 921 537 лв.!**“; **трети факт** – за годините 1968 – 1989 от тайните извънбюджетни сметки на служба „Финансиране на специалните ведомства“ на „първите“ властимащи са **„изплатени представителни средства в размер на 17 804 850 лв.**“⁴² (подчертаното е мое – Г. М.). При това сумите неколккратно са завишавани през тези 21 години, без изобщо да са внасяни промени в прословутите протоколи на Политбюро!!!

Общата рекапитулация от горните три очевидни факта за размера само на тези тоталитарни привилегии на номенклатурата сочи **колосалната цифра от порядъка на 23 586 426 лв.**, която наистина е потресаваща, защото направо е „изтръгната“ незаконно от държавния бюджет на страната.

⁴⁰ Вж. пак там, с. 24.

⁴¹ Вж. пак там, с. 32.

⁴² Вж. пак там, с. 36; 39; 84.

Въз основа на тези огромни финансови средства, използвани за всички възможни **привилегии на висшата ръководна номенклатура в България**, нека представим малко по-подробно **сферите на реализация** на тези привилегии по време на „социалистическото“ строителство, както следва:

– **Заплати**

Възнагражденията на висшата номенклатура по времето на „социализма“ са една от най-строгите „тайни“ на държавата тогава. И все пак след демократичните промени данните показват, че докато **средната работна заплата (към 1989 г.) на обикновените трудови хора е 180 лв., то тази на най-висшата номенклатура е от порядъка на 1200 – 2000 лв.** (на генералния секретар на БКП, членовете на Политбюро, секретарите на ЦК и др.).⁴³ Естествено, това е само чистата работна заплата на висшата българска номенклатура, без да отчитаме тук всички други номенклатурни привилегии, които самата номенклатура си начислява и които ще разгледаме.

– **Храна**

През епохата на „социализма“ правоимащите членове и кандидат-членове на ПБ и секретарите на ЦК и техните семейства се обезпечават и с **изключително качествена витаминозна храна**. Така е, защото УБО се грижи и за още нещо – всички продукти, които се сервират на масата на „най-отговорните другари“, минават предварително през надлежен химико-бактериален анализ в лабораторията на управлението. Тази лаборатория е създадена със секретно Разпореждане № 191 на МС от 12.10.1966 г. с цел „да извършва цялостната дейност по контролиране на хранителните продукти за радиоактивност, които се ползват в системата на специалното снабдяване при УБО“. В чл. 8 е разпоредено: „цялостната работа по създаването на лабораторията и нейната бъдеща дейност да се извършва при спазване на необходимата секретност!“⁴⁴. След като минат през контрола на лабораторията, продуктите се приготвят в поддържания от УБО стол (ресторанта в хотела „Рила“ в столицата – за членовете на ЦК, и във „Врана“ и „Бояна“ – за членовете на Политбюро) и се разнасят по домовете, като за покриване на

⁴³ Вж. пак там, с. 36.

⁴⁴ Вж. пак там, с. 33.

разходите за храната на правоимащите от бюджета на УБО се определят и лимити.

В рамките на тези лимити отначало (1962 – 1973 г.) членовете на ПБ получават по 450 лв. месечно, като за всеки член на семейство с повече от трима души се дават допълнително по 150 лв., но не повече от 300 лв. Така лимитът за кандидат-членовете на ПБ и секретарите на ЦК е по 400 лв. месечно. Но когато семейството е по-голямо от трима души, допълнителните са по 100 лв. (към семействата на правоимащите се причисляват и родителите им, и техните съпруги).⁴⁵

Рекапитулацията показва, че за 26 години през периода 1963 – 1989 г. Тодор Живков получава за храна от държавния бюджет 345 100 лв., Пенчо Кубадински (*зам.-председател на МС и председател на Националния съвет на ОФ – бел. ред.*) – 286 950 лв., Станко Тодоров (*министър-председател от 1971 до 1981 г. и председател на парламента от 1981 до 1990 г. – бел. ред.*) – 282 100 лв., Гриша Филипов (*член на Държавния съвет, министър-председател от 1981 до 1986 г., депутат в 5 парламента – бел. ред.*) – 221 800 лв.⁴⁶

Въпреки че получават редовно пари в брой за храна, когато правоимащите са на почивки в санаториуми, в почивни станции, в ловни хижи и стопанства, те не заплащат консумираните от тях храни и напитки. Този разход за сметка на УБО само за 5 години за времето от 1985 до 1989 г. възлиза на 71 828 лв.⁴⁷

По думите на пряк свидетел на номенклатурните „хранителни привилегии“ – Дамян Дамянов (син на комунистическия деец Райко Дамянов) в третия вход откъм ул. „Лега“ на хотел „Рила“ имало магазин за луксозни стоки, от който са ходили да пазаруват главно децата и съпругите на номенклатурата. Обикновено на годината пазарували за около 50 – 60 000 лв. вносни стоки по второ направление (западни): скъпа козметика, скъпи дрехи, скъпи

⁴⁵ Вж. пак там.

⁴⁶ Вж. пак там, с. 36.

⁴⁷ Вж. пак там.

коли и др., като от 1971 – 1972 г. вече се внасяла качествена западна техника (предимно японска). И макар че са внасяни с валута, те (стоките) били плащани с български левове по официалния курс тогава – 96 ст. за един долар.⁴⁸

Разбира се, в ресторанта и магазина на този номенклатурен хотел достъп има ограничен кръг хора, а именно: централният номенклатурен апарат на ЦК на БКП – 265 души; около 20 души членове и кандидат-членове на Политбюро; над 130 души министри, секретари на МС, висши служители в МС; привилегировани жени и любовници на висшата номенклатура и някои народни министри. А към тях от 1971 г., когато е създаден Държавният съвет, се добавят още 200 души членове и чиновници в него.⁴⁹ Тоест **на почти пълна издръжка на „социалистическата“ държава са около 300 – 400 души висши номенклатурни персони (и други номенклатурни длъжности), които са тотално привилегировани при покупката на храна и други скъпи, но в повечето случаи дефицитни стоки за дълготрайна употреба** (например битова техника, хладилници, телевизори, коли и т.н.).

По какъв ред са се извършвали храненето и продажбата на стоки в комплекс „Рила“?

Според Д. Дамянов имало три основни нива: на първото правоимащият може да отиде и да се храни в стола на „Рила“ на преференциални цени; на второто се извършвало основното пазаруване от определената номенклатура; и на третото ниво се различавала храната по номенклатурните домове на „богоизбраните“ социални управници. При това цените на менютата за възрастни били изключително народни – 35 ст. кебапче, 6,50 лв. кг наденица, 3,50 лв. сирене за износ в тенекя, 2 – 3,50 лв. роден кашкавал и т.н. Нещо повече, от столовете на комплекса можело да се взима храна без ограничения за из път, като видни правоимащи товарили багажници с луканки, наденици и салами, за да изхранят максимално

⁴⁸ Вж. В. „168 часа“, 16 – 22.12.2022 г.

⁴⁹ Вж. пак там.

добре и родата си.⁵⁰ И всичко това е доказано документално, защото, например тези около 300 души през 1982 или 1983 г. напазарували и взели около 1 т колбаси и месо, 500 – 600 кг домати, 300 кг сирене, 250 – 300 кг ягоди и др.⁵¹ В случая само спиртните напитки и вината се заплащали от номенклатурата по специални ниски цени, което обаче не намалило потреблението им, а напротив – непрекъснато го увеличавало, тъй като правоимащите всеки ден купували качествен пиетета (с хиляди бутилки на месец) на своите близки, роднини и познати.

По време на аварията в чернобилската АЕЦ (1985 г.), когато радиоактивността на атмосферните отлагания нараства около 10 000 пъти (през периода 30 април – 2 май) **в прословутия хотел „Рила“ се готвела храна за въщици на 50 – 60 души – членове на Политбюро (и в стол-ресторанта имали право да се хранят общо към 250 души)**, която изцяло била от вносни продукти, вкл. и агнешкото е доставено чак от Австралия и Нова Зеландия.⁵² И всичко това става на фона на десетките пропагандни мерки тогава, че равнището на радиацията е в граници и че тя въобще не е опасна за целокупното население!!!

– Жилища

Специално за жилищно устройване УБО обезпечава **апартаментите на членовете на Политбюро на ЦК на БКП**, като ги обзавежда напълно и ги поддържа постоянно. По време на назначената през 1990 г. ревизия Държавният финансов контрол (ДФК) установява, че за поддържане на апартаментите и вилите на правоимащите **УБО им осигурява по една домашна прислужничка и по една приходяща работничка – до четири дни седмично. Наред с това за сметка на бюджета на УБО са и всички разходи по отопление, осветление, вода и други жилищно-битови консумативи на правоимащите. А за ползването и обслужването на вилите властите внасят в касата на УБО по... 12 лв. месечно!**⁵³ И изобщо не калкулираме обстоятелството по какъв начин се получават жилищата – без ред, в най-престижните квартали, в центъра и на най-

⁵⁰ Вж. пак там.

⁵¹ Вж. пак там.

⁵² Вж. **В. „168 часа“**, 13 и 19.06.2019 г.

⁵³ Вж. **Лалов, К., В. Велева**. Цит. съч., с. 32.

хубавите места..., при положение че обикновеният българин чака по пет и повече години, за да заживее в една скромна панелка...

– Образование

Както е добре известно, грижата за образованието на номенклатурата е една от най-важните за тях привилегии. Поради тази причина системата за привилегиран достъп до висшето образование се създава постепенно, като с всяка следваща година броят на привилегиите и техните основания все повече се умножават. Само **месец след като идва на власт, правителството на ОФ излиза с решение, с което дава предимство при кандидатстване във висшите училища на „участници в народноосвободителната война, партизани, концлагеристи“**, както и на всички засегнати от дискриминационните закони при предишния режим. Постановлението на Министерския съвет от 13.12.1944 г. дава възможност на всички кандидат-студенти – бойци от фронта, да се запишат в Софийския университет, като им се зачете зимен и летен семестър на учебната 1944 – 1945 г.⁵⁴ Така още от пролетта на 1946 г. започва систематичното институционализиране на привилегии за различни социални групи, имащи общ класово-партиен и социален „знаменател“. Най-напред се утвърждава привилегиран прием за бойците от фронта, сираците от войните и съпротивата, политзатворниците, концлагеристите и партизаните, които получават правото да се състезават помежду си за 20 % от местата за всяка специалност. След това през есента е узаконена и втора група привилегирувани – вдовиците на загиналите от войната и съпротивата, а нови 20 % от местата се отделят за военни инвалиди. Впоследствие разработената от представителите на университетската колегия система за прием окончателно е нарушена с 18-о Постановление на Министерския съвет от 18.10.1946 г., с което се иска допълнително увеличаване на броя на студентите с 20 %. Същевременно в два факултета на Софийския университет – Историко-филологическия и Богословския, поради липса на достатъчно кандидати се приемат

⁵⁴ Вж. **Бояджиева**, П. Социалното инженерство. Политики за прием във висшите училища през комунистическия режим в България. София: Институт за изследване на близкото минало, 2010, с. 121.

студенти без изпит.⁵⁵ По този начин още през 1946 г. се появяват практики, които постепенно ще се институционализират като основни елементи на социалистическата система за прием – **прием с привилегии и прием без изпит.**⁵⁶

Нека отбележим, че два са основните критерии, по които могат да се разграничат привилегиите при достъпа до висше образование: първият – какъв е характерът на техните основания – академичен или социален; и вторият – как действат тези привилегии – пряко, т.е. гарантирайки директен прием на определена категория кандидати, или индиректно – т.е. осигурявайки по-голяма възможност на дадена група кандидати да постъпи във висши училища чрез определянето на квоти за тях. Ако приложим едновременно и двата критерия, ще получим 4 групи привилегии: а) директни академични; б) индиректни академични; в) директни социални; г) индиректни социални.⁵⁷

Тази привилегирована система за придобиване на висше образование, която на пръв поглед има и социален характер, обаче е изключително добре прикрита с „номенклатурен социалистически воал“. Защото тя така изкусно е направена, че в крайна сметка висше образование да запишат и завършат номенклатурните кадри и техните отрочета, без значение дали отговарят на законите изисквания. Или, както изтъква П. Бояджиева, **привилегията „да бъдеш извън правилата“ е запазена за деца на родители с определен социален статут и обществена роля: „всяка година в ЦК на БКП се съставяха списъци на некласирани кандидат-студенти, деца на висшата управленска йерархия, на известни културни и обществени дейци.** Голяма бе битката, за да се вреди „детето“ на всяка цена в този списък – „сезам“ за университетските порти. Списъкът се утвърждаваше от ресорния секретар на ЦК и никой друг нямаше право да го допълва. Впоследствие министърът го подписваше само и го пращаше на съответния ректор, който бе длъжен да

⁵⁵ **История** на Софийския университет. Колектив. София: Св. Кл. Охридски, 1988, с. 251.

⁵⁶ Вж. **Бояджиева**, П. Цит. съч., пак там.

⁵⁷ Вж. пак там.

запише удостоените студенти. Дори няколко ректори бяха уволнени и публично порицани, загдето бяха си позволили чрез списъка да запишат и някои свои хора. А за да се притъпи негодуванието в самите висши училища, в списъците се включваха и некласирани деца на университетски преподаватели⁵⁸. Или, привилегията „да бъдеш извън правилата“, от една страна, е запазена марка за децата и внуците на висшата комунистическа номенклатура (и нейните слоеве), а от друга, неизменно гарантира завършването на висшето им образование независимо от интелектуалните им възможности, при това в едни от най-престижните български (и чуждестранни) университети.

– Здраве

Обществена тайна още по времето на „социализма“ е фактът, че всички високопоставени номенклатурни другари се лекуват в специализираната Правителствена болница в София, за които се полагат изключителни здравословни грижи, при това напълно безплатно за всички видни пациенти.

По решение на Политбюро на ЦК на БКП **от бюджета на БКП са изразходвани множество валутни средства за заплащане на лечение на определени лица в Париж, Лондон, Виена, Бон и Вашингтон, за което са похарчени 599 293 валутни лева.** И друго, не са установени случаи на лекуване в социалистически държави, като по-голямата част от лекуваните са бивши и настоящи ръководители или членове на семействата им, с немалки доходи и с права да си закупят несоциалистическа валута по определен привилегирован курс. Така например за лечението на Кирил Несторов в ФРГ и Англия са разходвани 28 577 валутни лева; за Иван Панев във ФРГ и Франция – 33 561 валутни лева; за Давид Елзар – 34 848 валутни лева; за Лидия Луканова във ФРГ и Австрия – 30 311 валутни лева; за Елена Дойнова във ФРГ – 6026 валутни лева, и др.⁵⁹ Разбира се, такова скъпоструващо лечение в чужбина почти никой от обикновените българи не може да си позволи поради простата причина,

⁵⁸ Вж. **Бояджиева**, П. Скритите уроци на политиките за прием във висшите училища през комунистическия режим. Българският комунизъм. Дебати и интерпретации. Сборник статии. София: Център за академични изследвания, 2013, с. 192.

⁵⁹ Вж. **Лалов**, К., В. Велева. Цит. съч., с. 51 – 52.

че нито разполага с излишна валута, нито пък има съответните връзки с вездесъщата номенклатура (за да му помогнат).

– Почивки

Една от най-привлекателните номенклатурни привилегии за висшите велможи е да ходят на почивка без пари в китните ни курорти и специални резиденции. Ето как почиват първите номенклатурни ръководители на държавата според **Кирил Лалов**, който прави ревизия на обектите: „В нарушения на устройствения правилник на УБО в бюджета на управлението ежегодно са залагани в партида „Други народни доволствия“ около 2 млн. лв. С тях са се посрещали разходите на правоимащите в почивни домове и станции, като лимитът им за безплатна храна се е увеличавал с **30 % специално за дните на почивка**. Плодовете и разхладителните напитки, сервирани на плажа или в стаите, не са се включвали в този лимит.

Основният обект, посещаван лятно време от правоимащите, е „Евксиноград“. Там, в царските покои, ръководителите на народната република и на компартията са се извисявали в своето величие до омразния им заради синята му кръв цар Борис III. Там Живков развихря строителната си фантазия...

Стойността на стария дворец от 2 800 884 лв. е увеличена с новопостроени сгради за 42 191 496 лв. и обзавеждане за 4 590 000 лв. Или, властта хвърля за свои покои в „Евксиноград“ общо 49 582 380 лв. Освен хотелските сгради и хранителните блокове (кухненски помещения) са построени сгради за медицинско обслужване, детски градини, оранжерия за цветя и магазини. За развлечение са построени закрит спортен павилион, игрище за волейбол и тенис, боулинг с басейн, хангар за лодки, лятно кино и др.

Само поддръжката на „Евксиноград“ струва на бюджета на УБО за периода 1985 – 1989 г. 7 531 129 лв. Двайсет и тримата правоимащи и техните семейства са обслужвани от 202-ма работници и служители, за които за заплата са изплатени без ДОО 2 906 785 лв.

Освен винарската изба на двореца правоимащите са посещавали и резервата „Шабла“, където за тях са построени Рибарска

хижа, фазанария и слънчеви оранжерии за зеленчуци⁶⁰ (*подчертаното е мое – Г. М.*).

Може само да се гадае кой, кога и на каква стойност профуква грешната народна пара за лични щения (и удоволствия) в райското кътче „Евксиноград“ – монархът Фердинанд Кобургготски или комунистът Тодор Живков. Очевидно, различните учени и експерти тепърва предстои да изследват тези важни моменти от тоталитарното управление на „социалистическа“ България...

– Транспорт

Тази привилегия е една от най-сладките за **висшата номенклатура и техните семейства, защото те пътуват абсолютно безплатно със самолети и други транспортни средства** до най-различни дестинации в цял свят. Например още през 1971 г. с разпореждане на Държавния комитет на отбраната специализираната група правителствени самолети се реорганизира в самостоятелна авиоескадрила „Авиоотряд 28“ на подчинение на началника на УБО. Регламентът за ползването на правителствените самолети (даден пак в тайния Протокол Б-13 на Политбюро на ЦК) е парафиран еднолично от Тодор Живков (и по-късно с Решение 252 на Политбюро на ЦК от 1987 г.), като **за периода 1985 – 1989 г. за издръжка на „Авиоотряд 28“ са изразходвани 13 451 000 лв.**⁶¹

При проверката на бордовия дневник извършената ревизия на Държавния финансов контрол установява, че **по-голямата част от полетите, осъществени със самолети и хеликоптери, са изцяло за лични нужди.** Посещавани са предимно морските и планинските курорти и ловните стопанства. Полетите са еднопосочни и са използвани и от лица, които не са членове на правителството и на Политбюро; от Владимир и Евгения Живкови и от семействата на членове и кандидат-членове на Политбюро. Големият брой полети за лични нужди се дължи и на факта, че някои от партийните и държавните ръководители или съпругите им не се понасят помежду си и за да не си развалят настроението, поръчват отделни самолети.⁶² С други думи почти цялата висша номенклатура и техните „видни“ отрочета

⁶⁰ Вж. пак там, с. 49 – 50.

⁶¹ Вж. пак там, с. 46.

⁶² Вж. пак там, с. 46 – 47.

„гастролират“ с държавните самолети на страната до всякакви възможни маршрути у нас и в чужбина, за да си правят кефа, използвайки безвъзмездно тази привилегия (в т.ч. са поръчвани и празни самолетни курсове за прибиране на номенклатурните щерки и синчета от шумните гуляйджийски купони!). Иначе казано, самолетите на държавата са ползвани като лични, винаги са на разположение на властта и никой не търси отговорност от тези високопочитаеми номенклатурни управници, които безметежно се възползват от тази къспа благинка (заедно със своите семейства и деца).

– Резиденции, дворци, почивни домове и ловни стопанства

Според някои автори тази привилегия си остава ненадмината в НРБ, тъй като строителството на луксозни резиденции, домове и стопанства е като хоби за комунистическата върхушка. Основната инициатива за тяхното изграждане, разбира се, е на Тодор Живков, като **само за последните 25 години (1964 – 1989 г.) от управлението му са построени: 30 резиденции, между 50 и 60 почивни дома и специални хижи, както и 15 ловни стопанства – собственост на ЦК на БКП и Министерския съвет.**⁶³ Или броят на тези номенклатурни домове за отдих и почивка е над 100, което представлява **внушителна цифра** спрямо такъв тип домове в другите соцдържави, вкл. и в бившия СССР. Освен това построяването на всеки един от тези обекти струва между 5 и 15 млн. лв. (към 1962 – 1963 г.), а издръжката им – около 5 – 6 млн. лв. годишно,⁶⁴ което реално представлява изключително голяма държавна сума за „социалистическите“ стандарти, като имаме предвид, че те (обектите) са използвани само спорадично – по време на отпуски, почивки, лов и т.н. И то само от ограничена група високопоставени в йерархията на държавата хора, т.е. от номенклатурната олигархия.⁶⁵ С други думи, докато „социалистическите“ трудещи се мизерстват в дърве-

⁶³ Вж. В. „168 часа“, 10 – 16.02.2022 г.

⁶⁴ Вж. пак там.

⁶⁵ Според други автори броят на тези номенклатурни домове е двойно по-малък, тъй като някои от тях не се причисляват към изброените по-горе. Това обаче изобщо не променя тяхната същност и предназначение, т.е. да се обслужват на ниски цени висшите номенклатурни велможи, техните семейства и свидни отрочета.

ните бунгала по време на отпуските, червеният елит ежегодно разпуска в китни дворци и почивни домове, в които има абсолютно всичко, произвеждано като луксозни (и дефицитни за хората) стоки в „прогнилия“ капитализъм.

– Вили и коли

Една от най-характерните привилегии за висшата номенклатура в България е **държавното строителство на лични вили за висшите партийни и държавни ръководители**. Това е видно от извършените финансови ревизии на Държавния финансов контрол през 1990 г., с които се установява, че строителството на частни вили и апартаменти на правоимащите става редом с държавното строителство. В случая нетипичното е, че **за строителството на частни обекти няма абсолютно никаква нормативна уредба**.⁶⁶ В резултат на това всички материали се актуват по цени на едро, като в почти всички случаи височайшите вили са строени без проектно-сметна документация и подписани договори. По този начин височайшите партийно-държавни ръководители и водещите номенклатурни кадри от средния управленски ешелон строят частни вили в китни природни местенца (например кв. „Драгалевци“, вилната зона „Бояна“ в София), без да вложат нито една стотинка от своите лични пари. Всъщност ето какво показва една справка за размера на извънредното строителство на вили на част от висшата българска номенклатура в „социалистическата“ ни родина (вж. *Справка № 1*).

В този контекст, доколкото става дума за висши ръководители, които буквално извършват прикрити беззакония и лично облагодетелстване в ущърб на държавата (например Огнян Дойнов внася само 7000 лв. като член на Политбюро и зам.-председател на МС, а себестойността на вилата му е 265 567 лв.), се налага да бъде запознат за указания лично Т. Живков, вследствие на което проверката на тези закононарушения е възложена на специална институция, чиято ревизия, естествено, приключва без констатация за корупционни деяния.⁶⁷ И, разбира се, никой от висшите номенклатурни кадри, облажили се с държавни средства за частните си вили, не е задължен да довнася собствени пари за тяхното изграждане!!!

⁶⁶ Вж. **Лалов, К., В. Велева.** Цит. съч., с. 69 – 70.

⁶⁷ Вж. пак там, с. 74.

Справка № 1.

СУ „ЛИДРОСТРОЙ“ СОФИЯ

С П Р А В К А

Относно: Размера извършено строителство на вили от
вила зона „ДЕГАЛИВЦИ“, внесени суми в
Управлението от собствениците и дължимите
суми, като разлика между стойностите на вилите
по държавни цени и цени за населението.

№ по ред номер	Име, презиме	1	2	3	4	5	6/4-5/	Дължими суми по цени на едро		8 / 7-5/
								Ст/ст по цени насел./древо/	Дължими суми по цени на едро	
1.	225 Александър Лълов	81532.16	49375.00	32157.16	62717.05	13942.05	67487	3015.00		
2.	505 Владимир Бонев	-	-	-	-	-	-	-		
3.	224 Белко Палин	33504.08	25772.37	7731.71	25772.37	33083.44	43024			
4.	222 Димитър Стоянов	86033.27	33096.00	52937.27	56388.48	24388.48	41600			
5.	221 Добрин Джурув	73305.02	32000.00	41305.02	32409.00	15594.00	21519			
6.	223 Иван Ачанов	42131.70	16315.00	25816.70	37274.37	3274.37	44100			
7.	219 Кръсто Тричков	48456.68	34000.00	14456.68	265564.06	195564.06	91070			
8.	220 Огнян Дойнов	345233.27	70000.00	275233.27						

Забелџка: 1/ Владимир Бонев - отнесена загуба от извършена услуга, първични документи-изява.

2/ Изходните данни са взети от разшировка към баланса, приложена М.П. 1984 год., като първични документи за възстановяване на разшировката в Управлението не съществуват.

Гл. счетоводител:

/Н.Велева/

Директор:

/М.А.Александров/

Безметежният живот на висшата българска номенклатура би бил невъзможен, ако тя не се ползва от **висококачествените западни стоки за лична употреба (коли, техника и др.), които почти не се внасят в страната тогава.** Обикновено тези стоки пристигат в България като стоки на УБО, за които **не са плащани никакви такси, мита и надценки,** за да се ползват от номенклатурата. Така доставените стоки излизат на много по-ниски цени от цените на дребно, по които купува населението в страната. Освен това **на притежателите на** внесените по „второ направление“ **леки коли и мотоциклети,** на които е нужна фактура, УБО **издава фиктивни фактури,** в които сумите са абсолютно произволно завишавани.⁶⁸ **В резултат на този облекчен режим за периода 1985 – 1989 г.,** вече казахме, са закупени няколко десетки автомобила западно производство за над 700 000 лв. А през 1990 г. назначената със заповед експертиза оценява пазарната стойност на автомобилите на над 3 600 000 лв., или само по това перо **правоимащите ощетяват държавата с почти 3 млн. лв.!**⁶⁹ И то при положение че простосмъртните български граждани чакат със записване по 5 – 6 години, за да се сдобият с някакъв автомобилен таралясник социалистическо производство, не спирайки да мечтаят за модерни западни коли...

– Подаръци за годишнини, сватби и кръщенета

Съгласно Разпореждане № 80 на МС (1963 г.) (без да има предвидени средства в бюджета на УБО) в Протокол Б-13 на Политбюро (1962 г.) е указано: да се предвидят средства за покриване на разходите, правени от членовете на Политбюро, както следва: за първия секретар на партията, председателя на МС и председателя на Президиума на НС – по 3000 лв. годишно, за останалите членове на ПБ – по 1500 лв. (при надвишаване на тези лимити разликите се заплащат от правоимащите).⁷⁰

По това перо за периода 1985 – 1989 г. за сметка на бюджета на УБО са разходени под формата на подарени предмети и парични средства **748 864 лв. от 31 лица** (и тук по устно разпореждане на Тодор Живков е разширен кръгът на правоимащите). Самият Живков разходва под тази форма 434 279 лв., като само за

⁶⁸ Вж. пак там, с. 39.

⁶⁹ Вж. пак там.

⁷⁰ Вж. пак там, с. 44.

новогодишни подаръци, сватби и годишнини похарчва 51 704 лв.; още – Милко Балев разходва 41 948 лв.; Димитър Стоянов (министър на вътрешните работи, член на ПБ на ЦК – бел. ред.) – 22 898 лв., и др. Прави впечатление, че правоимащите щедро дават подаръци, когато са и в домашен отпуск, и на почивка, на частни тържества в страната и на частни посещения в чужбина.⁷¹ И нещо допълнително: въпреки че Тодор Живков надвишава определения лимит с 409 279 лв., Милко Балев – с 35 448 лв., и Димитър Стоянов – с 16 391 лв., тази разлика не е заплатена от тях, се посочва в цитираната нееднократно извършена ревизия.

– Лов и риболов

Би било истинско чудо, ако в условията на тоталитарна еднопартийност в България нейните мастити **номенклатурни водачи не си организират пищни ловни оргии (и излети)** в специално построения за целта ловни стопанства. Тук историческата традиция изцяло е спазена, защото с течение на времето генералният секретар и неговата свита си спретва приказна ловна дружинка, която в делник и празник отстрелва специално гледан дивеч по цялата територия на страната. Интересното е това, че в тези стопанства, освен че има специално развъждане на редки животински екземпляри, винаги става така, първият партиен и държавен ръководител да избива най-търсените животни. Това се извършва с нарочно подбран ефективен механизъм, според който първият водач никога не губи, защото той е най-добрият ловец в тоталитарната държава. Ето само няколко примера в подкрепа на това.

През 1984 г. е създадено ловно стопанство „Мазалат“ – Севлиево община, в която построеният Ловен дом е на стойност 1 015 412 лв. и в който специално за Тодор Живков е построен нарочен мечкарник. В него са отглеждани 13 карпатски мечки, като назначените трима гледачи хранят мечките с хляб, ориз, захар, мармалад и други хранителни продукти. Така при този режим на отглеждане рефлексите на дивите мечки са изравнени с тези на питомните животни.⁷²

⁷¹ Вж. пак там.

⁷² Вж. пак там.

Когато Тодор Живков е пожелавал да ловува мечки – пишат К. Лалов и В. Велева, – се е разигравал следният сюжет: срещу пушията (мястото, откъдето ще стреля Живков) се изсичат храстите и дърветата, като се образува пътека от двете страни, на която се закрепва оградна мрежа. Набелязаната мечка се поставя в един сандък и се транспортира до началото на пътеката. После мечката се подгонва по пътеката, в резултат на което на другия край задължително се появява срещу другаря Живков, който пък трябва да я отстреля. И той винаги я отстрелва безпогрешно! Тъй като изстрелът на другаря Живков е дублиран от Стоян Чакърров, който задължително е до него⁷³ (той е отговорник за ловните стопанства от УБО).

Така за периода 1985 – 1989 г. ловно стопанство „Мазалат“ е посещавано 71 пъти. Тук първенство по ловуване държи Пенчо Кубадински – 41 пъти, следван от Владимир Живков – 12 пъти, Тодор Живков идва 10 пъти и т.н. Поради това от бюджета на УБО през този период само за издръжката на това стопанство са разходвани общо 2 332 000 лв.,⁷⁴ което си е чиста проба разхитително узурпиране на националното богатство.

Но за да получим по-конкретна представа как това узурпирано народно богатство в България функционира в интерес на малка шепа номенклатурни величия, ще илюстрираме нещата с конкретен факт за разходите, изнесен от Д. Грибачев, които са правени за резервата „Кормисош“ в българската планина Родопи (в него е построена за милиони левове разкошна резиденция за висшия номенклатурен елит). По неофициални данни само за този резерват са изразходвани годишно 2 – 3 млн. лв. държавни средства, а същият резерват и резиденцията към него са посещавани и използвани от десетима души висши номенклатурни величия, които „пребивават“ там само по няколко пъти и по няколко дни в течение на цялата година. **Изводът** от този факт е достатъчно очевиден: **издръжката на отдиха, развлеченията и удоволствията на всеки един от десетимата номенклатурни величия в този резерват струва на народа и на обществото от 200 до 300 000 лв. годишно по старите (тогавашни) цени...** И това е цената само на тази привилегия, в

⁷³ Вж. пак там.

⁷⁴ Вж. пак там, с. 58 – 59.

един резерват! При наличието обаче на десетки подобни резервати и резиденции в страната общата народна цена на издръжката на правоимащите величия в тоталитарна България (в рамките на тази привилегия) всеки би могъл сам да пресметне!!!⁷⁵

Разхищенията, направени при използването на тази специална привилегия от висшата номенклатура, не свършват с този конкретен факт. С него е пряко свързан още един чудовищен факт на разхищение, засягащ икономиката и личните имуществата на стотици жители на този планински район. За задоволяването на ловните „страсти“ и прищевки на висшите номенклатурни величия в резервата „Кормисош“ са развъдени хиляди диви прасета, **които само през 1987 г. нанасят опустошения и поражения в бившия Смолянски окръг, равняващи се на огромната сума 12 620 000 лв. по тогавашните цени...** Това опустошение (и то само за една година) включва в себе си унищожена реколта от картофи в размер на 187 554 дка, плюс още хиляди декари съсипани горски ливади и други площи на местните обществени и лични стопанства на хората. Изчисленията, които са правени тогава, показват, че **една дива свиня унищожавя реколта за около 1000 лв. годишно,**⁷⁶ което означава, че развъдените в този резерват диви свине са все едно златни!... И всичко това – в името на „задоволяването“ на ловните удоволствия (кефове) само на една дузина висши номенклатурни величия, които при това (въпреки стотиците недоволства на хората за нанесените им щети) забраняват категорично да се въведе някаква регулация на тази стихийно развъдила се свинска сган (!?!) – завършва авторът.

– Номенклатурни командировки

За да могат да се покрият всички възможни разходи на висшата номенклатура при нейните постоянни воаяжи, международни посещения, ловни щения и т.н., **за правоимащите е издадено секретно постановление, в което са одобрени много по-високи размери на дневни и квартирни пари** по време на служебните им командировки и специализации в чужбина. Според него

⁷⁵ Вж. Грибачев, Д. Цит. съч., с. 178.

⁷⁶ Вж. пак там, с. 179.

завишението на тези разходи е: 7 пъти по-големи командировъчни за първия секретар на ЦК на БКП и председателя на Държавния съвет; 6 пъти – за членовете на Политбюро; 5 пъти – за председателя на Министерския съвет; 4 пъти – за отделните министри.⁷⁷ Тези начисления са в пъти по-големи от законоустановените командировъчни за простосмъртните граждани, поради което са и засекретени от партийно-държавните институции.

След 10.11.1989 г. при извършената ревизия е установено, че през периода 1986 – 1989 г. всички наши посолства в чужбина са принудени да поемат всички разходи за закуски, обеда и вечери на партийните и държавни ръководители, които не си плащат сметките. А в почти всички случаи с номенклатурните величия пътуват и придружаващи ги служители и близки роднини.⁷⁸ Практически буквално всички задгранични командировки на българската висша номенклатура се реализират само с държавни средства, за сметка на съответните посолства и излизат безплатно на командированите партийни другари. По същество това означава само едно – неразумно и необосновано разхищение на народна пара за лични удоволствия под формата на държавни дела.

– Тайни извънбюджетни сметки и пари в брой на висшата номенклатура

Една от най-отвратителните привилегии на номенклатурната олигархия са **тайните извънбюджетни сметки и даваните пари в брой на „социалистическите“ управници**. Тези сметки са общо 4 – 2 левови и 2 валутни (в руски рубли и щатски долари), като всякакви документи за тях има само за времето от 1.01.1987 до 31.12.1989 г., докато за предходните години абсолютно всичко е унищожено. Това – първо. Второ, съгласно т. 12 от Разпореждане № 341 на Бюрото на МС от 5.09.1972 г. „неусвоените средства във валута и левове от бюджетните ведомства МНО, МВР, УБО и други за внос на специално имущество до края на съответната финансова година следва да се блокират по специална сметка в БНБ на името на министъра на финансите, отдел „Специален“. И въз основа на

⁷⁷ Вж. Лалов, К., В. Велева. Цит. съч., с. 59 – 60.

⁷⁸ Вж. пак там.

това разпореждане с течение на времето по тази сметка са преведени и разходени 1 893 026 790 лв.⁷⁹

Как са разходвани тези колосални близо два милиарда средства в български левове?

Сумите в тези сметки ежегодно са уточнявани и за трите ведомства лично при Тодор Живков (за ЦК на БКП, Министерския съвет и Държавния съвет), след което той устно съобщава на министъра на финансите общата сума, на базата на която пък министърът изготвя писмо до председателя на БНБ.⁸⁰ Естествено, това се извършва в пълна секретност, щото дори и писмата са занасяни и предавани лично и на ръка.

В този контекст **Разпореждане № П-107 на Министерския съвет от 1968 г.** (поверително и никога необнародвано) е озаглавено „**За някои допълнителни разходи**“ и изцяло се отнася до парите, които взимат правоимащите в зависимост от поста си.⁸¹ Това разпореждане е свързано с Протокол Б-3 на Политбюро на ЦК на БКП, който визиращ допълнителните суми на ВИП величията в партията и държавата. Малцина знаят съдържанието на тези два документа, които предоставят статут на богоизбрани на две дузини партийни другари, защото в тях дословно пише:

Министерският съвет разпорежда:

Да се изплащат, считано от 1968 г., представителни пари на ръководните дейци в годишни размери, както следва:

Председател на Министерски съвет	15 000 лв.
Председател на Президиума	15 000 лв.
Първи зам.-председател на Министерски съвет	8000 лв.
Зам.-председател на МС – член на ПБ на ЦК	7000 лв.
Зам.-председател на Министерски съвет	6000 лв.
Министър – член на ПБ на ЦК	7000 лв.
Министър – кандидат-член на ПБ на ЦК	5000 лв.
Министър – член на Бюрото на МС	4500 лв.

⁷⁹ Вж. пак там, с. 82.

⁸⁰ Вж. пак там, с. 82 – 83.

⁸¹ Вж. пак там, с. 83.

Министър	3500 лв.
Председател на Бюрото на НС	3500 лв.
На ръка е добавен и	
Главен секретар на МС	2000 лв. ⁸²

От особена важност е да се отбележи, че **тези представителни пари не подлежат на облагане с данъци, предоставят се в лично разпореждане на правоимащите, изразходват се по тяхно усмотрение и са абсолютно безотчетни.** Те се изплащат ежегодно и техните размери и начин на разходване не засягат излезлите до този момент решения за допълнителни и други възнаграждения на посочените лица.⁸³ Ето как само за **21 години – от 1.01.1968 до 31.12.1989 г., от тайните извънбюджетни сметки на служба „Финансиране на специалните ведомства“ на властимащите са изплатени представителни средства в размер на 17 804 850 лв., като през този период, без да са внасяни промени в разпореждането, сумите неколккратно са завишавани.**⁸⁴

На такива солидни „полузаконни“ доходи, от които дори стотинка не е заработена, действително може да се завиди (в т.ч. и от феодалните крале и монарси), защото висшата номенклатурна олигархия утвърждава ювелирна схема за трупане на пари в условията на еднопартийния монополизъм и плановата „социалистическа“ икономика.

– Изплащане на суми по допълнителна ведомост (заплати)

При тази номенклатурна привилегия, която е малко известна, по подобие на Разпореждане № П-107 на МС, **редовно се изписват и раздават допълнителни парични средства на високопоставени властови персони.** Тези средства се формират според съответната номенклатурна длъжност (партийна и държавна) и по същество представляват нещо като днешното допълнително материално стимулиране на държавните служители у нас, с тази разлика обаче, че техният размер се определя напълно произволно, понеже утвърждават сумите сами за себе си (*вж. Справка № 2*).

⁸² Вж. пак там, с. 83 – 84.

⁸³ Вж. пак там.

⁸⁴ Вж. пак там.

Справка № 2.

Матрица № 8

До
Министерство на финансите
София

Спрана

(инсено: излявайшие суми по гравимителнаа вграсноа)

№ по ред	Име, презиме и фамилия	Политическо състояние	Брутен ФРЗ					Всичко:
			1985 г.	1986 г.	1987 г.	1988 г.	1989 г.	
1	Тенго Пенко Лукаричови	100	1392	1392	1392	1392	1392	6921
2	Илия Силванте Кашие	150	2088	1566	-	-	-	3654
3	Орлин Кочинте Кочинте	300	5674	5928	-	-	-	11602
4	Христово Триванте	300	4116	4116	4116	4116	4116	20880
5	Брама Елена Вълва	300	4116	4116	4116	4116	4116	20880
6	Тенго Христове Проганте	150	2016	2016	2016	1008	-	7536
7	Саба Анастасие Демелте	300	4116	4116	4116	4116	4116	21360
8	Алишпир Пенкове Алишпирте	150	2160	2160	2160	2160	2160	10800
9	Марко Пенкове Давиде	400 300	5760	5760	5760	5760	4268	27408
10	Тенго Силванте Кашие	250	3576	3576	3576	3576	3576	17880
11	Тодолана Елена Дайджичева	80	1248	1244	-	-	-	2392
12	Турин Ушанте	250	3180	3180	3180	3180	3180	12720

От цитираната нееднократно ревизия и справка към нея се вижда, че за периода 1985 – 1989 г. от бюджета на ЦК на БКП от параграфа „Непредвидени разни“ са изплащани по допълнителна ведомост разлики в заплати и други доплащания на лица, преназначени на други длъжности с по-ниски заплати. Така например общо за 5-те години по този ред са изплатени 341 397 лв., като на Мако Петров Даков е изплащана разлика в месечната заплата 400 лв., а общо получава 27 408 лв. На Кръстю Тричков, Дража Вълчева, Сава Дълбоков и Славчо Трънски са плащани по 300 лв. на месец, като всеки един получава общо по 20 880 лв. В тази незаконосъобразно изготвена ведомост варират между 22-ма и 25-има души годишно – лица, които са членове на Министерския съвет и на апарата на ЦК на БКП. Обаче неясно защо и по какви причини или заслуги в тази ведомост се намират Благовест Христов Сендов, Марко Атанасов Семов и Петър Кънев Кожухаров, на които е изплащано по 100 лв. месечно, като за периода всеки един получава по 6000 лв.⁸⁵ Вероятно за вярна служба на партията, народа и номенклатурата в България...

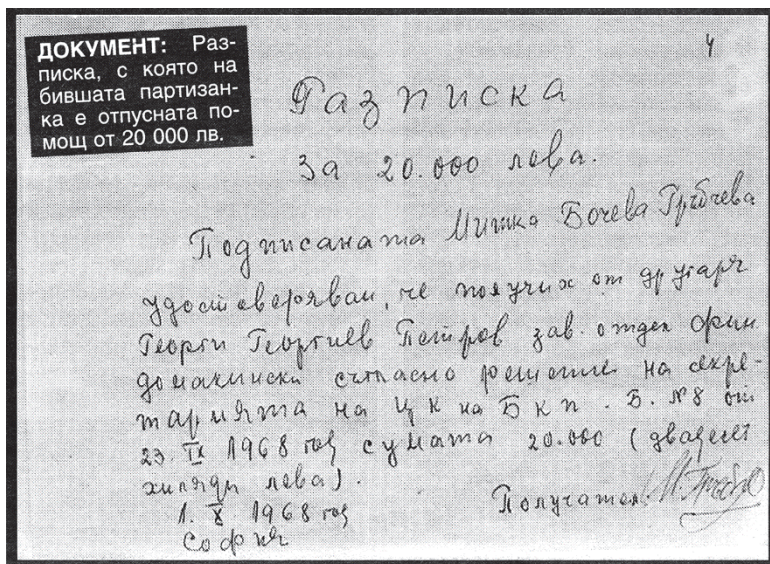
– Еднократни парични помощи

По подобие на кралските „привилегировани жестове“, и в българската тоталитарна действителност най-висшата номенклатурна каста (олигархията), която владее лостовете на властта (Политбюро на ЦК на БКП), винаги е била много благосклонна и твърде щедра към своите предани другари, когато изпаднат в беда. Такъв е случаят с известната тогава видна антифашистка и комунистка генерал Митка Гръбчева, на която по нейна молба след смъртта на съпруга ѝ е **отпусната солидна еднократна финансова помощ**. Това става с Решение на Секретариата на ЦК на БКП от 23.09.1968 г., въз основа на което М. Гръбчева получава космическата за онези стандарти сума от **20 000 лв.** (вж. *приложената Разписка*). Освен това нейната пенсия е увеличена на 200 лв., като не е забравена и внучката ѝ, защото за нейното отглеждане се дават по 100 лв. месечно от касата на ЦК на БКП, докато навърши 8-годишна възраст.⁸⁶ Естествено, подобни маломерни парични помощи получават и

⁸⁵ Вж. пак там, с. 62.

⁸⁶ Вж. **В. „168 часа“**, 2 – 8.10.2015 г.

други високопоставени номенклатурни кадри независимо от всички останали облаги и придобивки, от които се ползва номенклатурната олигархия в нашата страна.

Източник: В. „168 часа“, 2 – 8.10.2015 г.

4. ПРИВИЛЕГИИТЕ НА ПЪРВИЯ ПАРТИЕН И ДЪРЖАВЕН РЪКОВОДИТЕЛ

Като виден деец на българското и международното комунистическо и работническо движение другарят Тодор Живков – генерален секретар на ЦК на БКП и председател на Държавния съвет на НРБ, още от началото на своята кариера решава еднолично абсолютно всичко, вкл. и кой какви привилегии да получава, тъй като има огромна власт в партията и държавата. Това е видно от секретно **Решение А от 1956 г.**, с което се „узаконява“ ползването на редица привилегии – държавните вили, безплатният транспорт, специалното обслужване, домашното обгрижване и др.⁸⁷ Впоследствие е прието и 60-то Разпореждане на Министерския съвет от

⁸⁷ Вж. пак там, 16 – 22.12.2021 г.

1958 г., което регламентира получаването на т.нар. **„представителни пари“**. Така според този регламент генсекът **получава около 20 000 лв. безотчетни пари на година**,⁸⁸ която колосална за онова време сума се равнява на стойността на два апартамента. И макар че данните за тези суми са строго секретни, все пак се открива информация, че само за 1984 г. на Т. Живков **са дадени 284 000 лв. за представителни, храна и обзавеждане**,⁸⁹ очевидно, за да му се помогне финансово, да не изпадне в състояние на крайна бедност. Тоест привилегиите за първия човек в държавата се увеличават непрекъснато независимо от ниския жизнен стандарт в страната.

В този контекст само за периода **1985 – 1989 г. Тодор Живков получава извън трудовото си възнаграждение над 1 млн. лв. за подаръци над определения му лимит от 434 279 лв. държавни пари**.⁹⁰ Това представлява хищническо парично разхищение за задоволяване на властови и лични амбиции, което произтича от едноличната власт и може да се определи само по един начин – нагла безнаказаност и безпардонна демагогия спрямо собствения си народ и държава. Наред с това **т.нар. „лимит за храна“** неимоверно и перманентно се променя, щото например в далечната 1974 г. УБО **увеличава този лимит на генералния секретар на ЦК на БКП на 1300 лв. месечно** (при средна работна заплата 142 лв.)⁹¹ и, разбира се, със знанието на първия ръководител. И още нещо – **от м. май 1981 г.** разходите за трапезата на Т. Живков и семейството му вече са оценени на **1500 лв. месечно!** (при средна заплата 171 лв.), което е изключително добра сума на фона на всеобщата мизерия (и бедност) на българския „социалистически“ труженик. По този начин само за **някакви си 26 години (1963 – 1989 г.) лично Тодор Живков получава за храна от държавния бюджет 345 100 лв.**,⁹² без да е вложен какъвто и да е общественополезен труд!

⁸⁸ Вж. пак там.

⁸⁹ Вж. пак там.

⁹⁰ Вж. **Лалов, К., В. Велева.** Цит. съч., с. 9.

⁹¹ Вж. пак там, с. 35.

⁹² Вж. пак там, с. 36.

Справка-извлечение № 3.

ДО
МИНИСТЕРСТВО НА ФИНАНСИТЕ
ДЪРЖАВЕН ФИНАНСОВ КОНТРОЛ
Г Р . С О Ф И Я

С П Р А В К А - И З В Л Е Ч Е Н И Е
от партидата на ТОДОР ХРИСТОВ ЖИВКОВ - по
сметка 346 - "Клиенти по специални лични
сметки" за периода от 01.01.1985 година до
31.12.1989 г.

1985 г о д и н а

I. Получена валута II направление

IV.	2/49 за Т.Славков 160 долара	335.80
IV.	2/51 за Т.Славков шв.фр.	402.07
IV.	2/52 за Т.Славков 1000 долара	2098.78
VI.	2/1984 за Т.Славков 300 долара	634.20
VII.	2/2699 за Т.Славков 300 долара	634.20
VII.	88 - справка 2084 долара	4405.57
VII.	89 - справка Евг. 490 долара	1035.86
VIII.	2/2989 Е.Ж.-ГФР	684.81
XII.	2/4807 Е.Ж. ГФР марки	219.66
ВСИЧКО:		10450.95 лв.

2.

	<u>II. Получена валута I направление</u>	
IV.	2/1301 полски злоти	217.85
XII.	2/4552 чехски крони	160.00
XII.	2/4776 румънски леи	567.76
	<hr/>	
	ВСИЧКО:	945.61
	 <u>III. Ушиване дрехи</u>	
II.	14/56 ушиване палто за Тошко	58.28
IV.	14/69 костюм и каскет	125.00
VIII.	14/96 3 мъжки костюма	360.00
	<hr/>	
	ВСИЧКО:	543.28
	 <u>IV. Химическо чистене, гладене, поправка</u>	
VI.	14/9 12 бр.костюми	120.00
	<hr/>	
	<u>V. Получени от касата левове</u>	
VIII.	2/2932 за Цвет.Маркова	500.00
	<hr/>	
	О Б Щ О:	<u>12559.84</u>

1986 г о д и н а

	<u>I. Валута II-ро направление</u>	
II.	2/433 от касата на УБО за Т.Ив.Славков	
	380 долара	753.78
II.	2/434 от касата на УБО за Т.Ив.Славков	
	950 зап.марки	741.89

4.

IV. Ушиване и покупка дрехи

II.	14/15 парт. №24/Ф-ра 006971/II.86г. поправка костюми, панталони, сака	130.00
IV.	14/62 Ф-ра 6972/17.04.86г. поправка сака и панталони	220.00
VII.	14/51 поръчки 74,75/07.08.86г. ушиване 2 костюма, поправка пантал. ЦНСМ	358.69
XI.	14/71 квит. за изпл. 1 бр. жилетка	30.65
XII.	14/38 кв. от 12.86г. ушиване костюм на Т. Славков ЦНСМ	135.82
ВСИЧКО:		875.16 лв.

V. Покупка машини

XI.	28/19 Ф-ра 203/10.86г. плетачна машина за 81327.25 йени	933.12
XII.	28/19 Ф-ра 234/24.12.86г. окомплект. за плет. м-на 51311.60 йени	572.15
ВСИЧКО: 132638.85 йени		1505.27 лв.

О Б Щ О: 18080.74 лв.

1987 г о д и н а

I. Закупена валута I направление

14.IV.	2/952 получени 16900 п. злоти	197.73
15.V.	2/1309 получени 80 рубли	80.00
25.V.	15/12 получени 199 рубли	200.99

б.

III. Ушиване и поправка на дрехи, хим.чистене, платове и др.

26.VI.	14/94 поправка на панталони	30.00
28.VII.	4/436 ушиване на бельо и поправка	150,00
28.VII.	14/77 ушиване на костюми и поправки	580,00
28.X.	8/17,12/35 разходи по погребение П.Живкова	239,68
28.X.	14/98 ушиване и поправка на костюми	320,00
26.X.	30/80 портрет на П.Живкова	12,62
ВСИЧКО:		1332,30

IV. Домакински и хигиенни материали

26.VI.	15/8 съгл. справка	2,84
28.VII.	30/109 хигиенни услуги	200,00
28.VII.	30/95 хигиенни услуги	210,00
30.IX.	30/94 хигиенни услуги	150,00
31.X.	30/96 хигиенни услуги	130,00
17.XI.	30/96 хигиенни услуги	130,00
29.XII.	30/31 хигиенни услуги	120,00
ВСИЧКО:		942,84

V. Електронна техника

25.V.	28/4 протокол 9635.42 ДМ тел. антени	9225,72
26.VI.	30/90 сторно 4817.71 ДМ	- 4612,86
ВСИЧКО:		4612,86

VI. Покупки от "Рила"

29.XII.	20/10 покупки от "Рила"	807,90
---------	-------------------------	--------

		9.
29.03.	14/81 хим.чистене на дрехи	7.60
29.04.	14/75 хим.чистене	6.90
29.04.	30/ хиг.услуги	120.00
10.05.	30/ хиг.услуги	90.00
10.05.	28/27 закупени 6 бр.кожи сив каракул от СССР	187.86
30.06.	30/ хиг.услуги	30.00
28.07.	30/104 хиг.услуги	120.00
29.07.	14/ хиг.услуги	39.73
31.07.	4/374 ушиване костюм з-д "Дружба"	87.60
31.08.	30/104 хиг.услуги	140.00
02.09.	30/62 такса за шоф.курсове Т.Славков	220.00
29.09.	2/2261 получени чрез ген.Милушев	300.00
19.10.	21/1 покупки от м."Рила"	19207.33
31.10.	14/90 хим.чистене дрехи	54.05
31.10.	14/2 ушиване 8 бр.ризи	86.40
31.10.	14/2 хим.чистене дрехи	16.50
08.12.	2/4204 направа на златен мост	92.80
08.12.	2/4205 лекарства по рецепти	524.68
08.12.	2/4206 златен мост	14.00
08.12.	4/145 ушиване мъжки костюми	444.80
21.12.	14/54 ушиване 1 бр. балтон	160.00
21.12.	14/54 хим.чистене на дрехи	58.75
26.12.	14/17 хим.чистене	13.05
	ВСИЧКО:	23291.95
	О Б Щ О:	75693.66

Източник: Лалов, К., В. Велева. Цит. съч., с. 52 – 56.

Няма как да изпуснем и безспорния факт, че **с решение от 1982 г. генсекът и членовете на Политбюро могат да получават 1/3 от заплатата си във валута,**⁹³ което не отменя правото им да си закупуват определено количество валута по официалния курс. Чрез тази изключителна привилегия нашите комунистически големци обикновено си купуват луксозни западни автомобили (вкл. и на децата си), качествени стоки за дълготрайна употреба и др. независимо от обстоятелството, че изплащането на заплатата във валута е забранено по закон.

Изобщо, колкото и парадоксално да изглежда, **първият партиен и държавен ръководител на „социалистическа“ България изцяло живее за сметка на държавата, защото не плаща почти нищо за своето хранително и битово потребление, въпреки че получава космически представителни, лични и държавни пари,** които и днес имат висока стойност (вж. *Справка-извлечение № 3*).

Особено фрапантни са случаите с прословутите парични хонорари на **Тодор Живков**, които той получава посредством безпардонно заобикаляне на закона. Тази примамлива привилегия се изпълнява чрез строго поверителна заповед, благодарение на която от всички издателства на генсека са начислени и **изплатени авторски възнаграждения** в размер на 1 750 888 лв., от които е удържан ДОД 710 107 лв. Така Живков получава **чисто 1 040 781 лв.**, което не би било в такъв внушителен размер, ако не бяха допуснати нарушения на държавни и партийни изисквания.⁹⁴ Плюс това авторът взема парите си само в брой, без да разписва сметка за хонорар, като ползва бланки на разходни касови ордери, които не съдържат данни за получени през годините други доходи.⁹⁵ Ето защо при направената проверка в касата на ЦК на БКП през 1990 г. ревизията наДФК установява следното: Т. Живков хем **получава огромни хонорари** на базата на персонална заповед, хем **заобикаля закона, не плащайки дължимите данъци**, и на всичко отгоре **не внася и дължимия партиен членски внос.**⁹⁶ При това, първо, тези бомбастични хонорари за неговите партийни речи и

⁹³ Вж. **В. „168 часа“**, 16 – 22.12.2021 г.

⁹⁴ Вж. **Лалов, К.**, В. Велева. Цит. съч., с. 21.

⁹⁵ Вж. пак там.

⁹⁶ Вж. пак там.

доклади (на пленуми, конференции, конгреси и др.) не са писани от него, а от огромния апарат на Централния комитет (и десетките партийни номенклатурчици), които приоритетно се занимават с това, за да оправдаят своите високи заплати и раздути привилегии; и второ, само за периода 1985 – 1989 г. ревизорите намират документи, доказващи, че от тези прословути томове **издателствата реализират драстична загуба от 2 178 732 лв. държавни пари!**⁹⁷ Това е „огромен принос“ в световното книгоиздаване, защото си загубил над 2 млн. за производствени разходи, а си изплатил над 1 млн. лв. хонорар на автора!?!

Така че може убедително да се заключи: **в България много преди демократичните промени Тодор Живков става първият „социалистически“ милионер, който обаче като верен марксист-ленинец се гордее с това, че в неговата държава няма бедни и богати, защото има равенство и справедливост!**

Както всеки грижовен баща, така и другарят Живков е изключително внимателен във възпитанието на своите деца, щото да не бъдат лишени от нищо, което им се полага, и особено от разгулните номенклатурни привилегии. Това намира израз в безконтролното предоставяне на редица и редица облаги (и привилегии) от първия човек в държавата на неговите най-близки роднини – деца, зетъове, снахи и др. Ето какво по-конкретно пише Д. Дамянов за невероятно „скромната“ **Людмила Живкова** (член на Политбюро на ЦК на БКП и председател на Комитета за култура) и безотчетните облаги, които тя ползва: **„Людмила е правила по 250 000 – 300 000 лв. от „отворена сметка“ по пазари.** Тя е имала сметка във валута – харчеше марки, франкове, английски и италиански лири, но не и долари. Купуваше си тоалети от цял свят, обувките ѝ се събираха в 2 – 3 стаи. **Летяха самолети с нейните дрехи от Париж, Лондон, Милано. (...)** Беше си издействала едно разрешение от управителя на стола на „Евксиноград“ и правеше, каквото си пожелае. В този огромен стол се помещаваше царската колекция от макети на кораби, скъпи аристократични часовници – неща, непотрошени от партизаните на 9 септември 1944 г. Людмила имаше **разрешение да си закупува срещу левове тези скъпи антикварни вещи.** В един

⁹⁷ Вж. пак там, с. 15.

момент тези вещи **просто се изпариха**. Людмила Живкова ги плащаше, опаковаха ѝ ги и после никой не знаеше къде заминават. (...) Тя имаше на разположение и телефон и можеше да си поръчва хапчета дори от Германия. В един момент става така, че вместо да си поръчва храна, минава на лекарства, за да бъде във форма...⁹⁸ (*подчертаното е мое – Г. М.*). Така дълги години безметежно си живурка „червената царица“, ласкателно наричана от номенклатурната олигархия „вярната дъщеря на партията и народа“.

Още по-арогантно и разпасано е поведението на другото отроче – синчето му **Владимир Живков**, който изобщо не се съобразява с никакви правила, разпоредби и закони. „Живков беше оставил Владко – пише Д. Дамянов – да прави каквото си иска, нито се интересуваше от четене, нито от писане. (...) Ходеше по баровете и се запознаваше с бармани, с разни бохеми, разпиваха го. Той **имаше неограничена сметка да пазарува**. Отиваше в хотел „Рила“ и нареждаше на двамата си бодигардове да товарят по 20 бутилки коняк, 30 бутилки вино, мезета – да пои този и онзи. После подписваше бележката, която се носеше на Живков. Той нареждаше на Кашев (шефа на УБО) да оправи нещата. **На година Владко е правил сметки от по 100 000 лв. само за почерпки**. Бележките са запазени от последния шеф на УБО Георги Милушев“⁹⁹ (*подчертаното е мое – Г. М.*). Така малкият Владко заслужено получава славата на пияндур плейбой, въпреки че татенцето го издига до един от най-високите постове в държавата.

Изложените факти обаче са само малка частичка от **разкошния привилегирован (и разсипнически) живот на Вл. Живков**, тъй като той с пълни шепи „изстиска“ държавната хазна с прикритото съгласие на генералния секретар, за което красноречиво говорят документите за периода 1985 – 1989 г., както следва: 1) **от държавата за Владко** (така иронично го нарича българският народ) и неговата алкохолна дружинка общо **са изразходвани 356 864 лв. за охрана, превоз, храна, напитки, оргии и др.**; 2) от държавата за Владко за персонално ползване (без каквото и да е основание) **са**

⁹⁸ Вж. **В. „Петро“**, 11 – 17.09.2021.

⁹⁹ Вж. пак там.

предоставени два леки автомобили „Мерцедес“ и един „Фолксваген“, като само за гориво са разходвани 8070 лв. за трудови възнаграждения и порции (на шофьорите и охраната) – 66 404 лв., за командировъчни пари в чужбина – 66 988 лв., или **общо 141 462 лв.**; 3) от държавата за Владко по Специална сметка № 346 на УБО „Клиенти по специални лични сметки“ са открити две партии, по които е **преведен аванс от 120 000 лв. за строителството на вилите на отрочето** (и на внучката Евгения Живкова), и т.н., и т.н.; и 4) от държавата за Владко от споменатата вече сметка само за една петиетка са отпуснати и **похарчени от него 233 000 лв.**, като от тях за покупки в магазин „Рила“ и поръчки в посолства са изхарчени 135 469 лв., за разходи по вилата му – 42 000 лв., за покупка на чужда валута – 41 555 лв.,¹⁰⁰ и така до безкрай... Едва ли има дете, което да не иска такъв любящ и щедър баща, стига обаче това да не става за сметка на държавните пари, които са раздавани за щяло и нещяло на номенклатурните наследници...

Без формално да е включен в състава на правоимащите, зетят на Т. Живков – **Иван Славков**, също се „облажва“ от привилегиите през годините като шеф на телевизията и на Българския олимпийски комитет. Това показва ревизията на ДФК през 1990 г., която установява, че той получава **от държавната телевизия общо 94 942 лв. за периода 1975 – 1988 г.** като хонорари за написване на литературни сценарии, премии и др.¹⁰¹ През същия период прочутият бохем плейбой Иван Славков (известен с прозвището Батето) по тарифата за **авторските, изпълнителските и други възнаграждения** във филмопроизводството **получава общо 30 138 лв.**, като лично си определя и размер на **премията** и си подписва заповедите за **общо 20 234 лв.**¹⁰² И друго – от направения анализ на партидата на Иван Славков в УБО е видно, че за периода 1985 – 1989 г. зетят на Живков ползва държавни пари като привилегия, както следва: **закупена валута и извършени услуги на обща стойност 61 351 лв.** (в т.ч. западна валута за 16 221 лв. и покупки от магазин „Рила“ за

¹⁰⁰ Вж. Лалов, К., В. Велева. Цит. съч., с. 9; 41; 45; 76.

¹⁰¹ Вж. пак там, с. 63.

¹⁰² Вж. пак там.

8947,41 лв.); закупен мотоциклет от Япония на стойност 416 620 йени (през 1986 г.); закупен нов мотоциклет „Хонда“ за 10 020 лв., или около 1 млн. йени (1988 г.) и др.¹⁰³ При тези покупки по-голямата част от валутата и стоките получава Тодор Славков (син на Батето), но са заплатени от Иван Славков, което изобщо не ни учудва.

От привилегирования номенклатурен келепир безвъзмездно се възползва и прочутата модна дизайнерка **Евгения Живкова** (дъщеря на Л. Живкова и внучка на Т. Живков). Тя още като студентка в СУ „Св. Климент Охридски“ използва двете партии на своя дядо (едната – за закупуване на валута, стоки и услуги, в размер на 155 943 лв., и втората – за строителството на своята вила и тази на Владко), като закупува западна валута за 78 000 лв. (с пари на УБО) за нея и за Тодор Славков, с които са купени два леки автомобила за 58 575 лв. (единият е за Ани Младенова – медицинската сестра на Т. Живков).¹⁰⁴ Или, същата тази жена, която го изкарва много беден, защото на човечеца само му била кърпила чорапите... и толкоз!?!

Очевидно, тази всеобща „бедност“ на фамилия Живкови е наследствена, тъй като по същата сметка на Живков УБО купува плетачни и шевни машини за Евгения Живкова на стойност 18 080 лв.! Ето откъде тръгва бизнесът на Евгения. През 1991 г. тя създава модната си къща „Жени стил“, започвайки с плетива, част от които изнася в Япония, Италия, Австрия. Макар че винаги е твърдяла, че започва бизнеса си с една игла и две куки...¹⁰⁵

През 1990 г. ревизията на ДФК установява **скъпо струващо на държавата разточителство на внучката на Първия, понеже по партията на дядо си Евгения похарчва 85 400 лв.; по общата партия за строителството на вилите с Владимир Живков – 189 000 лв.; а по личната си партия – още 193 505 лв. Или, през пръстите на Жени изтичат само за 5 години цели 467 905 лв.!**¹⁰⁶ Нещо повече, по личната си партия Евгения Живкова закупува западна валута за 56 943 лв., като от посолствата ни за нея са доставени мебели, кухненско обзавеждане и други стоки за 38 018 лв. и една кола за 24 882 лв. Жени често изпразва складовете и на **магазин**

¹⁰³ Вж. пак там, с. 68.

¹⁰⁴ Вж. пак там, с. 40.

¹⁰⁵ Вж. пак там, с. 40 – 41.

¹⁰⁶ Вж. пак там.

„Рила“ в София – за 5 години купува от там стоки за 71 709 лв. (в т.ч. 54 пуловера, 149 блузи и ризи, 344 чорапогащи и чорапи, 103 чифта обувки и 8 чифта ботуши, 104 м копринен плат, 65 м вълнен и 499 м други платове, 167 кг прежда, 7 телевизора и 7 касетофона, 15 златни предмета и др.).¹⁰⁷ И нещо последно – видната Татова внучка развива тази своя „на ползу роду“ дейност още от ученическите и студентските години с бюджетни парички („дарени“ от държавата), придобива голям опит в модния бизнес, поради което днес успешно дефилира по лустросаните манекенски подиуми, „родеейки се“ навярно с върховите световни марки, като „Коко Шанел“ например...

Като завършек на анализираното дотук за приказния привилегирован свят на висшата номенклатура само ще изтъкнем, че на около 50 км от столицата, в района на гр. Ботевград, е изградено **огромно противоядрено скривалище, което да приюти партийния елит от ужасите на евентуална война.**¹⁰⁸ По същество това е своеобразен подземен хотел на няколко етажа под земята, в който има столова, запасни складове за храна и т.н., вкл. и огромен кино-салон. В него (скривалището) при евентуален ядрен конфликт управляващите трябва да се преместят там със семействата си, за да ръководят държавата и да съхранят родата си от бомбените удари, които ще се изсипят върху целия български народ...

Всичко, изложено дотук за деянията на българската номенклатура и нейния привилегирован стандарт на живот при „социализма“, ще илюстрираме накрая с част от есето на Г. Марков „Нашите делници“, който по невероятен начин ни разкрива огромната социална бездна между номенклатурните управници и обикновения народ.

„Наистина грамадната част от хората на върхушката и техните семейства никога не бяха се возили на трамвай. Те имаха големите черни лимузини с перденца, които отначало бяха чайки, а впоследствие мерцедеси. **Ние бяхме свидетели на най-вулгарната демонстрация на неравенство, показана някога в цялата ни история –**

¹⁰⁷ Вж. пак там.

¹⁰⁸ Вж. В. „Днес“, 2.03.2022 г.

специалното снабдяване. Сигурен съм, че един ден историци и исторически психолози ще отнесат членовете на нашето Политбюро, голямата част от членовете на Централния комитет и разните приравнени на тях лица към някаква много странна категория „човекоподобни същества“. Защото как другояче може да се обясни фактът, че **докато 8 милиона страдаха, гладуваха, преминаваха през тежки делнични изпитания, върхушката бе изградила за себе си истински рай. Колите на специалното снабдяване разнасяха по домовете на важните другари най-хубавата храна, която нашата земя произвеждаше. В нашите безмесни дни те ядяха печени агнета и прасенца, смядовски луканки, специални салами, чист маслен кашкавал, най-хубавите сирена, да не говорим за вина, облекло, снабдяване с луксозни предмети и удобства, за които простият народ дори не можеше да сънува. Отгоре на това, сякаш за да подчертаят още по-добре „комунистическата справедливост“, те получаваха всичко това на символични цени, тоест не плащаха нищо. Членовете на Политбюро също не плащаха абсолютно никакви частни сметки в ресторанти или други обществени места. Всичко отиваше за сметка на държавата.** Понякога те подхвърляха остатъци на своите шофьори или прислужници, чрез които ние разбирахме какъв живот се живееше на върха.

Тогава, в тези години, започна и се разви едно от най-известните явления у нас – кражбата. Нуждата тласкаше хората към всевъзможни, по някой път гениално измислени трикове за припечелване на малко повече. Не бих преувеличил, ако кажа, че почти всеки, който имаше достъп до меда, си облизваше пръстите. Крадеше се всичко и от всички, но най-вече от държавата. Главни герои, разбира се, бяха управителите на ресторанти, магазини, разни търговски предприятия, горски стопанства, домакини, магазинери, закупчици, отчетници и т.н. Водата взимаше голямо участие в тази дейност – не само виното и ракията биваха оводнявани, но ние купувахме влажна захар, овлажнени продукти, разводнено мляко. Нравственото основание на всеки беше, че си връща онова, което държавата е ограбила от самия него¹⁰⁹ (*подчертаното е мое – Г. М.*).

¹⁰⁹ **Марков, Г.** Задочни репортажи за задочна България. Том I. София: Сиела, 2016, с. 104 – 106.

На фона на тези „крещящи от несправедливост“ факти, данни и документи за фантастичния привилегирован живот на висшата партийно-държавна номенклатура и нейните верни сателитни слове на всички равнища в България е **крайно време да се отхвърлят всички пропагандни митове** за социалистическото ни минало: митът за скромния и честен Т. Живков; митът за неговото порядъчно семейство; митът, че той се е грижил за народа, но много са го лъгали подчинените му; митът, че Горбачов му е попречил да направи преустройството; митът, че е направил две Българи; митът, че е индустриализирал страната, и т.н., и т.н. И тези митове следва да се развенчаят не от някакви лични подбуди, а просто защото българският „социализъм“ отдавна беше изчерпал своите възможности и тотално се срина пред лицето на историята под напора на собствената си политическа и икономическа непригодност. Както между впрочем и стана с цялата бивша световна социалистическа система в края на 80-те години на миналия век.

* * *

И от теоретическа, и от практическа гледна точка би било интересно да направим няколко **фундаментални обобщения (и извода)** за привилегиите на българската „социалистическа“ номенклатура, опирайки се на богатия и аргументиран материал, който изложихме по този въпрос. Това е важно да се извърши, защото вече повече от три десетилетия демократичен преход продължават да се „сеят“ басни и заблуди за почтения комунистически елит и неговите политически предатели, които направиха така, че да се сгромоляса „реалният социализъм“.

Първо. Трябва още веднъж изрично да припомним, че разгръщането на цяла една широка система от номенклатурни привилегии в българското „социалистическо“ общество приоритетно се дължи на наложената **еднопартийна политическа система (и власт)** в страната, която създава обективни предпоставки за тяхното развитие. Това, разбира се, не са нормални привилегии, които произтичат от функциите на властта и които по право се полагат на високопоставените (и други) длъжностни лица в държавата. Точно обратното – тези привилегии са извънюрисдикционни, обслужват кон-

кретни малцинства, имат масов характер (за малцинствата) и тотално развъртават хората,¹¹⁰ защото задълбочават неравенствата в обществото. Обстоятелство, забелязано още от К. Маркс, който изтъква, че **„когато ръководещата партия в едно общество започне да създава привилегии за себе си, тя е обречена“**,¹¹¹ както между впрочем и става с управляващата компартия у нас.

Второ. Подобно на привилегиите на съветската номенклатура, и в „социалистическа“ България се развихря цялостна система от облаги (и привилегии), която тотално обслужва висшия номенклатурен състав (и други негови елементи и слоеве) в лицето на **номенклатурната олигархия** като ядро на новата политическа класа у нас. Привилегиите на олигархията се разпростират в абсолютно всички обществени сфери, обхващайки **малък кръг високопоставени персони** (към 800 души) и присъдружните им номенклатурни слоеве (около 10 000 души) през 1980 г., които ползват според йерархията и „по право“ едни или други държавни облаги (вж. *Таблица № 2 и графиката към нея*). Тази номенклатурна върхушка **има почти неограничени привилегии** и буквално експлоатира държавата, сякаш тя ѝ е собствена бащиния. Защото, както вече посочихме, тези богоизбрани люде получават всичко почти безплатно, наготово и без никакви ограничения – от храната, жилищата, колите, резиденциите, парите, командировъчните и т.н., до безчетните гуляи, запои и соарета на номенклатурните дечица **за държавна сметка**. Така например, освен казаното дотук за финансовите измерения на привилегиите, ще добавим и факта, че според някои автори за времето от 1979 г. от касата на УБО са **изплатени на ръка** лично от началника на тази служба **близо 3 млн. лв.**¹¹² **на висшата номенклатурна олигархия** за посрещане на нейните лични, битови, а понякога и служебни потребности. Практически така се поддържа **скрита партийна черна каса**, от която около няколко хиляди души тотално изпомпват и експлоатират държавния бюджет, къпейки се в старателно прикрит приказен живот и охол-

¹¹⁰ Вж. **Семов**, М. Народопсихология. Том II. Българинът и властта. Варна: Славена, 1995, с. 188.

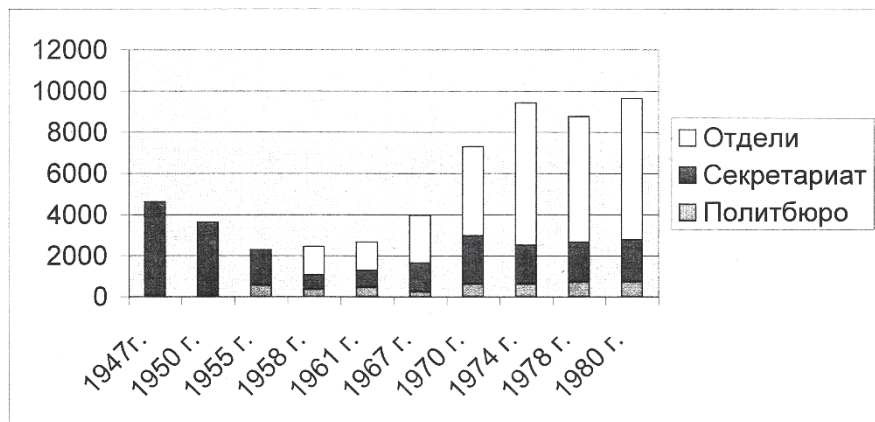
¹¹¹ Цит. по: пак там, с. 188 – 189.

¹¹² Вж. **Чиров**, Ал. Цит. съч., с. 117.

ство. Тъкмо затова **номенклатурната олигархия получава** сполучливото народно **наименование „червена буржоазия“**, тъй като именно тя от година на година копае бездната на социалнополитическото неравенство. И не само това. Тя е наричана „буржоазия“, защото лицемерно говори против нея, а живее разкошно също като нея, когато българският народец се „гърчи“ от месец на месец с мизерните си трудови възнаграждения...

Таблица № 2. Брой на длъжностите и съставът на номенклатурата на ЦК на БКП

	1947 г.	1950 г.	1955 г.	1958 г.	1961 г.	1967 г.	1970 г.	1974 г.	1978 г.	1980 г.
Политбюро			574	370	468	252	619	627	725	746
Секретариат	4621	3655	1721	689	812	1403	2369	1877	1935	2035
Отдели				1385	1394	2316	4313	6923	6112	6872
Общо ЦК	4621	3655	2295	2444	2674	3971	7301	9427	8772	9653

Източник: Везенков, Ал. *Властовите структури на Българската комунистическа партия 1944 – 1989. Институт за изучаване на близкото минало.* София: Отворено общество, 2008, с. 128.

Трето. Без никакво преувеличение може да се каже, че в много и много отношения разгледаните облаги и изгоди на властта

у нас представляват **същински неофеодални привилегии**, чието внедряване от номенклатурната класа не само че няма нищо общо със социалистическите идеали, но и буквално превъзхожда феодалните политически привилегии като цяло (вж. Таблица № 3).

Таблица № 3. Основните привилегии на политическия елит във феодална Франция и „социалистическа“ България

№	Франция (Декрет за отмяна на привилегиите 1789 г.)	№	България (Привилегии на елита към 1989 г.)
1.	Премахване на феодалния режим	1.	Високи заплати (по специална тарифа за правоимащите)
2.	Премахване на правото на гълъбарниците на елита	2.	Храна (на ниски цени)
3.	Премахване на правото на лов, ползване на резервата и на пасбищата за зайци	3.	Жилища (на преференциални цени)
4.	Премахване на сеньоралното правосъдие без обезщетение	4.	Образование (по списък от партиен орган)
5.	Премахване на десетъците и заместващите ги данъци	5.	Здраве (специализирани болници)
6.	Премахване на доживотните поземлени ренти в натура и пари	6.	Почивки (специални домове)
7.	Премахване на възможността да се купуват и продават съдийските и общинските служби	7.	Транспорт (ниски и безплатни тарифи)
8.	Премахване на различните парични привилегии при плащането на субсидии	8.	Резиденции, дворци и ловни стопанства (само за висшата номенклатура)
9.	Премахване на всички частни привилегии на провинциите и др.	9.	Вили и коли (строителство и покупка с държавни средства)
10.	Премахване на привилегиите при заемане на разни длъжности във всички обществени сфери	10.	Подаръци и годишнини (разходване на държавни пари)
11.	Премахване на даването на средства за чужди царски дворове	11.	Лов и риболов (в специални ловни стопанства)
12.	Премахване на прекалено големите пенсии, привилегии и заплати	12.	Номенклатурни командировки (по отделна висока тарифа)

13.	Премахване на благородническите титли (със специален Декрет от 16.06.1970 г.)	13.	Тайни извънбюджетни сметки (с политически решения)
		14.	Получаване на пари в брой (със секретни решения за номенклатурата)
		15.	Изплащане на суми по допълнителна ведомост (само за висшия елит)
		16.	Еднократни парични помощи (за членове на Политбюро и ЦК на БКП)
		17.	Пенсионни привилегии

Както се вижда от таблицата, **номенклатурните привилегии при социализма в значителна степен представляват социален, политически и правен абсурд, тъй като цели 200 години след като Великата френска революция отменя привилегиите на властта, те намират дълбока „политическа почва“ във всички управленски структури на т.нар. „социалистическо общество“.** Това е и една от причините да рухне главоломно т.нар. „социалистическа система“ в повечето държави, където тя е установена, вкл. и в България.

Четвърто. Може да се каже, че **привилегиите във феодалното абсолютистко общество** през Средновековието (и особено през Късното) са нещо съвсем естествено и закономерно поради **наличието на остра социалнокласова диференциация** на различните обществени групи (и слоеве) – аристокрация, духовенство, дворянство, буржоазия, селячество и др. Поради това те изцяло облагодетелстват господстващите и управляващи феодалноолигархични класи. И обратно, **привилегиите в „социалистическите“ общества** са в пълно противоречие с тогавашната комунистическа идеологическа доктрина, която пропагандира равенство, братство и справедливост между хората, поради което те (привилегиите) са **абсолютно неестествен и привнесен от архаични исторически епохи продукт, обслужващ господстващата номенклатурна олигархия** в ущърб на държавата и народа.

Пето. Феодалните политически привилегии през Средните векове имат една твърде важна особеност: те са **уважавани, ценени и поддържани от част от обществото, защото открояват принадлежността на едни социални групи над останалите класи в обществото**. Сиреч те са в повечето случаи белег за принадлежност към богатите и аристократични съсловия в държавата (духовенството, дворянството и пр.), което ги отличава от всички останали обществени групи, съсловия и слоеве. Докато **„социалистическите“ привилегии не само не са приемани от цялото общество, но и стават символ на държавно-политическото тунеядство в тоталитарната държава**.

Шесто. Привилегиите изобщо са пълен антипод на равенството в обществото и в този смисъл **както абсолютистките политически привилегии, така и тоталитарните „социалистически“ привилегии са грубо посегателство и игнориране на политическото равенство** и несъобразяване с каквито и да са човешки права през средновековната епоха и през изминалия ХХ в.

Седмо. От предшестващото изложение на този пункт от настоящото изследване произтича един важен извод, който вече частично изказахме, а именно: чрез начина на организиране, получаване и ползване на **номенклатурните привилегии** на всички равнища категорично може да се твърди, че те **представяват съществена форма на узаконена корупция** и възможност за прикриване на множество незаконни деяния. Затова тук ще изложим само някои от най-характерните факти в тази област, които дават допълнителна представа за това явление в България. Така например според Д. Грибачев създадените през 80-те години на ХХ в. при тоталитарния режим в България задгранични фирми (на брой близо 400) **изсмукват от държавната хазна близо 1,5 млрд. долара народни средства**, голяма част от които са свързани с най-различни форми на разточителство, номенклатурни далавери и корупция зад граница. В края на 70-те и през 80-те години тоталитарният режим в България е принуден да води (макар и скрито от обществеността) немалко дела за извършени огромни злоупотреби с властта и корупция. Такива са прословутите дела срещу замесени в големи далавери заместник-министри и други номенклатурни персони, каквито са господата Живко Попов, Георги Вутев, Бисер Димитров и

др., от които става ясно, че са извършени злоупотреби, равняващи се на десетки милиони валутни левове. Например само по делото „Живко Попов“ е разкрито, че са **прахосани за обеда, вечери, подкупи, бакшиши и други незаконни разходи повече от 3 млн. валутни средства на страната.**¹¹³

Едно друго специфично направление на корупцията и злоупотребата с власт на висшите номенклатурни персони в България намира израз в някои специални облаги, които те получават от упражняването на властта. За консумирането на такива облаги е достатъчно да посочим само два по-конкретни факта: по данни на следствените органи например бившият български диктатор **Т. Живков присвоява за себе си и за други лица „скромната“ сума 26 млн. лв.** само по пътя на превишаването на своята власт; синът на същия диктатор – **Вл. Живков**, успява от своя страна да получи от органите на УБО само **в продължение на 4 години (1985 – 1989) джобни пари в размер на 711 000 лв.**, които разпилява наляво и надясно в страната и зад граница за задоволяване на своите тщеславни прищевки и капризи.¹¹⁴ И това е само малък добавъчен щрих към тоталното беззаконие и злоупотребата с власт на управляващата номенклатура по времето на „социализма“.

Осмо. Друга важна характеристика на **привилегиите** в нашата страна намира израз в неоспоримия факт, че всички те имат нелегален (незаконен) или полулегален (полузаконен) характер, доколкото част от тях **са утвърждавани само с подзаконовни нормативни актове – постановления, укази, решения и др.** Тази хитрост на тоталитарния режим може да се тълкува двояко: от една страна, защото подзаконовата нормативна база регламентира привилегиите (но и винаги може да се допълва и изменя) за пред очите на социалистическите труженици; но от друга страна, това е грубо нарушение на всякакъв вид равенство, тъй като се нарушава конституцията поради липса на специализирано законодателство. И още – по този начин номенклатурата хвърля прах в очите на хората, че се изгражда справедливо „социалистическо общество“, смятайки, че „Народът наистина е много доволен от живота!“.

¹¹³ Вж. **Грибачев, Д.** Цит. съч., с. 164.

¹¹⁴ Вж. пак там.

Девето. Както всяка господстваща и експлоататорска класа, така и **номенклатурата** в българската държава с течение на времето **се превръща в паразитно-прахосническа социална група или каста**, която от нищо друго не се интересува, освен от собственото си себеустройване, забогатяване и разгулен начин на живот. Така е, защото тя има огромна власт, която ѝ дава правото на почти всичко, тъй като номенклатурните семейства (на висше равнище) с малки изключения имат абсолютно кастово съзнание. Те могат да плюят на законите и правилниците в страната и никой не може да им каже нищо.¹¹⁵ Дори може да се каже, че тоталитарните привилегии се издигнати в своеобразен политически култ, към който всички се стремят в своя кастово-паразитен живот, какъвто винаги води цялата номенклатурна класа. И съвършено закономерно тази класа тунеедец се сгромолясва с гръм и трясък в началото на 90-те години на миналия век, за да се сдобием след това с новите демократични привилегии в нашата страна.

¹¹⁵ Вж. **Марков, Г.** Ходенето на българина по мъките. Есета. Част III. София: Фондация „Комунитас“, 2016, с. 88 – 89.

Глава трета ДЕМОКРАТИЧНИТЕ ПРИВИЛЕГИИ НА ПОЛИТИЧЕСКИЯ ЕЛИТ (ОТ 1989 Г. ДО СЕГА)

След краха на тоталитаризма през 1989 г. преходът към демокрация и пазарна икономика, осъществен в България, създава нова институционална структура в страната. У нас един от основните инструменти на прехода става т.нар. „Кръгла маса“ (3.01. – 15.05.1990 г.) – форум, на който властта и опозицията се договарят по основните параметри на бъдещата конституционно-институционална рамка. Плюс това Кръглата маса е не само инструмент за договаряне и умиротворяване на прехода, но и важен елемент за легитимиране на новите елити в обществото. Защото на този форум са договорени няколко изключително съществени промени: едната е в действащата Конституция (от 1971 г.) с премахването на чл. 1 (за ръководната роля на БКП) и на Държавния съвет и въвеждането на институцията Президент, подпомаган от вицепрезидент; другата е свикване на избори за Велико народно събрание, което да приеме нова конституция, както и правилата за провеждане на тези избори; и последната е свързана с деполитизация на армията и полицията и разпускане на политическата полиция (част от Държавна сигурност).

Договореностите на Кръглата маса довеждат впоследствие до приемането на **новата Конституция на Република България (13.07.1991 г.)**, с която се въвежда демократичен режим на управление, основаващ се на следните принципи: народен суверенитет, политически плурализъм, разделение на властите, равни граждански права, гарантиране на частната собственост; отделяне на религиозните институции от държавата; забрана на политически партии, създадени на етническа, верска или расова основа, и др. Освен това се създават нови институции – Президент, Конституционен съд и др. (вж. *Схема № 3*).

Схема № 3. Институционална структура на Република България

Източник: Тодоров, Ант. Цит. съч., с. 398.

В съдържателно отношение новата институционална структура на Република България има следните характеристики и особености:

Първо. Президентът се избира пряко от избирателите и работата му се подпомага от вицепрезидент, но той няма възможност да разпусне парламента и няма законодателна инициатива.

Второ. Парламентът е еднокамарен, като единствените институции, които донякъде са в състояние да го балансират, са президентът и Конституционният съд.

Трето. Конституционният съд е назначаван от три различни институции – парламента, президента и съдебната власт (чрез съответни квоти), което го прави относително независим в държавата.

Четвърто. Различните специални служби (Националната разузнавателна служба – НРС, Държавната агенция за национална сигурност – ДАНС, Националната следствена служба – НСЛС, Националната служба за охрана – НСО) са подчинени или на правителството, или на президента, което също създава условия за баланс на властите.¹

¹ Виж повече подробности за институционално-държавната структура на Република България във: **Манолев, Г.** Въведение... Цит. съч., с. 338 – 340; и **Тодоров, Ант.** Цит. съч., с. 397 – 399.

Държавните власти в България като република с парламентарно управление са организирани в три относително самостоятелни и автономни области: **1) законодателна власт** – упражнява се от Народното събрание (парламента), съставено от 240 депутати, избирани пряко от избирателите за срок 4 години, а Конституцията предвижда и свикването на Велико народно събрание (съставено от 400 депутати) за решаването на важни въпроси, като промени в държавното устройство, територията, основните принципи на политическия режим и др.; **2) изпълнителна власт** (правителство) – състои се от премиер и министри, които се избират от Народното събрание и подлежат на парламентарен контрол; **3) съдебна власт** – съставлява се от съд, прокуратура и следствие, които са независими от другите видове власт по конституция; **4) Президент на Републиката**, който заедно с вицепрезидента се избира пряко от народа с мандат за 5 години и който според нас, най-общо казано, има повече представителни функции; и **5) Конституционен съд**, който следи за ненарушаването на Конституцията и законите в държавата.²

При този нов облик на демократичната власт в България в посттоталитарното общество рязко отпада възможността шепа овластени партийни олигарси да си приемат какви ли не нелегитимни привилегии, защото по конституция държавата вече става република с парламентарно управление. Това – едно. И друго – по силата на тази конституционна клауза българският парламент е институцията, която в основни линии има правомощията да определя различните видове привилегии, вкл. и своите собствени. Всички те, привилегиите, произтичат от конституционните клаузи, имат демократичен характер и донякъде отговарят на обществените изисквания на хората за по-ефективно и качествено функциониране на властта. Затова, преди да разгледаме по-подробно въпроса за състоянието на политическите привилегии в посттоталитарна България (и досега), ще изясним в тезисен вариант конституционните основания за тяхното регламентиране (на привилегиите) в държавата.

² Вж. пак там.

Преди всичко трябва да се изтъкне, че в новата Конституция на Република България се съдържат всички демократични права, принципи и клаузи, които недвусмислено регламентират както свободите и правата на гражданите, така и плуралистичния характер на политическата система. В този смисъл основният закон повелява, че България е правова държава, която се управлява според конституцията и законите на страната и която осигурява живота, достойнството и правата на личността. Освен това властта се сменя чрез избори, въз основа на общото, равно и пряко избирателно право, с тайно гласуване,³ което е фундамент за прилагане на демократичните ценности.

В Конституцията точно са **регламентирани правата (и привилегиите) на народните представители**, като: в чл. 69 е указано, че те не носят наказателна отговорност за изказани от тях мнения и за гласуванията си в парламента; в чл. 70 пише, че те не могат да бъдат задържани и срещу тях не може да се възбужда наказателно преследване, освен за престъпления от общ характер, и то с разрешение на Народното събрание, т.е. това е т.нар. „имунитет“; и в чл. 72 се посочва кога могат да се прекратят предсрочно пълномощията на депутатите – при подаване на оставка, при влязла в сила присъда, при установяване на неизбираемост или несъвместимост и при смърт.⁴ Плюс това в специален чл. 71 е указано, че **народните представители получават възнаграждение, чийто размер се определя от самото Народно събрание**. С други думи спазени са в най-общи линии по-голяма част от демократичните норми, с които се узаконяват правата, задълженията и привилегиите на депутатите в нашата държава.

Специално трябва да се отбележи, че в Правилника за организацията и дейността на Народното събрание от 2014 г. важно място е отделено на етическите норми на поведение на депутатите. В този своеобразен „етически кодекс“ отправна точка е разбирането, че в дейността си народните представители трябва да

³ Вж. **Конституция** на Република България. София: Сиби, 2017, с. 6 – 7.

⁴ Вж. пак там, с. 20 – 21.

зачитат върховенството на закона и да защитават обществения интерес, като се ръководят от „принципите на необвързаност с частни интереси, откритост, отчетност и прозрачност“.⁵ Според етическите норми **народният представител е длъжен** да спазва следните посъществени изисквания за поведение: да не осъществява правата си „в частен интерес на физическо и юридическо лице“; да не допуска да бъде „поставен във финансова зависимост или друга обвързаност с физически или юридически лица“; да декларира имущество, доходи и разходи в страната и в чужбина (по законоустановения ред); да декларира наличието на частен интерес (ако има такъв) при внасяне на законопроекти, гласуване и др.; **да не използва служебното си положение за „получаване на специални привилегии или придобивки“** (чл. 145, ал. 1 от Правилника на Народното събрание), както и да не приема подаръци, освен ако не са протоколни и да са на стойност до 1/10 от месечното му възнаграждение, и др.⁶ (*подчертаното е мое* – Г. М.). Това са важни правила, които задълбочават регламентирането на правата, привилегиите и задълженията на българските народни представители, които, освен всичко останало, са и своеобразна бариера против разни корупционни сделки.

Процесът на регламентиране на депутатските привилегии започва още с обнародването на Правилника на Великото народно събрание (1990 г.), където официално в специално Приложение № 2 се узаконяват новите демократични привилегии, действащи в посттоталитарния преходен период. С течение на годините и независимо от претърпените промени в тях тези привилегии окончателно се утвърждават в българския парламентарно-политически живот, като от началото на новото хилядолетие редовно се регламентират в нарочни „Финансови правила“ към съответните правилници на парламента (веднага след провеждането на поредните избори). Поради това ще анализираме обхвата на депутатските привилегии в сегашното 47-о Народно събрание (избрано през но-

⁵ Вж. **Правилник** за организацията и дейността на Народното събрание. – В: **ДВ**, бр. 97, 25.11.2014 г.; и **Близнашки**, Г. Парламентарно право. София: Св. Кл. Охридски, 2015, с. 201 – 204.

⁶ Вж. пак там.

ември 2021 г.), тъй като те не се различават почти по нищо от утвърдените предимства на народните представители в предходните парламенти.

1. ЗАКОНОДАТЕЛНА ВЛАСТ (ПАРЛАМЕНТ)

И така, според „Финансовите правила“ по бюджета на Народното събрание през 2022 г. **привилегиите** на българските народни представители се диференцират на **два основни вида: единият** произтича от чл. 69 и 70 на Конституцията⁷ и е свързан с **т.нар. „депутатски имунитет“**, който обхваща наказателната неотговорност и наказателната неприкосновеност на народните представители и който може да се отнема само с разрешение на Народното събрание, а когато то не заседава – на неговия председател (или при задържане на местопрестъплението депутатът може да бъде задържан и без разрешение); и **вторият** се отнася до **трудовете възнаграждения и предимства** на депутатите, които са регламентирани във „Финансовите правила“ за реализация на бюджета на Народното събрание⁸ (като приложение на Правилника за организацията и дейността на Народното събрание).

От своя страна **парламентарното възнаграждение на народните представители се състои от две части – основно и допълнително**, като второто се разглежда най-често като възстановяване на някакви разходи,⁹ направени от депутатите. От това следва:

I. Според чл. 5 и 6 от „Финансовите правила“ основните възнаграждения на българските депутати се регламентират, както е посочено:

1. Народните представители получават основно месечно възнаграждение, равно на три средномесечни заплати на наетите лица по трудово и служебно правоотношение в обществения сектор съобразно данни на Националния статистически институт. Основното месечно възнаграждение се преизчислява всяко тримесечие, като се взема предвид средномесечната работна заплата за

⁷ Вж. Конституция... Цит. съч., с. 20.

⁸ Вж. ДВ, бр. 109, 21.12.2021 г.

⁹ Вж. повече подробности по тези въпроси във: Близнашки, Г. Цит. съч., с. 196 – 199.

последния месец от предходното тримесечие. Възнаграждението се получава по банков път.

2. Председателят на Народното събрание получава месечно възнаграждение с 55 на сто по-високо от основното месечно възнаграждение по чл. 5, заместник-председателите на Народното събрание – с 45 на сто, председателите на парламентарните комисии и председателите на парламентарните групи – с 35 на сто, заместник-председателите на комисии – с 25 на сто, членовете на постоянна комисия – с 15 на сто, и секретарите на Народното събрание – с 10 на сто.

3. При съпредседателство на парламентарната група се полага възнаграждение за един председател.

4. Народен представител, който заема повече от една ръководна длъжност, получава по-високото възнаграждение измежду тях – за едната длъжност, а за другите длъжности получава възнаграждение като член.

5. За участие в подкомисии, временни комисии, както и за работни групи, избрани от постоянните комисии, народните представители получават възнаграждение пропорционално на времето на работа, но не по-голямо от 5 на сто от основното месечно възнаграждение. При удължаване на срока на дейността на временните комисии и работните групи се решава дали участващите в тях получават допълнително възнаграждение.

6. Възнагражденията по предходните алинеи се изплащат по банков път.

II. Според чл. 7 – 12 от „Финансовите правила“ допълнителните възнаграждения на депутатите биват:

1. Към основните месечни възнаграждения се начисляват допълнителни месечни възнаграждения за трудов стаж и професионален опит – 1 на сто за всяка прослужена година, за научна степен „доктор“ – 10 на сто, и за „доктор на науките“ – 15 на сто от основното месечно възнаграждение за народен представител.

2. Народните представители се осигуряват за всички осигурителни случаи с процент на трета категория труд и се застраховат по рискова застраховка „Живот“.

3. Всички допълнителни разходи за придружител и помощник на народен представител с увреждане се поемат от бюджета на Народното събрание.

4. Транспортните разходи на народен представител се признават при пътуване с държавния и общинския вътрешноградски транспорт, железопътния, автомобилния и водния транспорт – първа класа, и спално място за цялата вътрешна транспортна мрежа.

5. Признават се транспортните разходи на народните представители по частни автобусни линии във връзка с дейността им като народни представители.

6. Признават се направените транспортни разходи на народните представители, избрани в райони, намиращи се в области, с които има самолетна връзка, и съседни на тях области и отстоящи на повече от 250 км от София, до общо 40 самолетни билета годишно – еднопосочни или двупосочни, а на останалите – до общо 12 самолетни билета годишно – еднопосочни или двупосочни, във връзка с дейността им като народни представители.

7. На народните представители, които не притежават семейно жилище на територията на Столичната община, безвъзмездно се осигурява жилище в София от мандатния жилищен фонд на Народното събрание, като разходите по основен ремонт, типово обзавеждане, охрана чрез сигнално-охранителна техника или по друг начин, данъците и таксите по Закона за местните данъци и такси се поемат от бюджета на Народното събрание.

8. Депутатите имат право на квартирни и дневни за сметка на Народното събрание при посещение в изборните райони. Размерът на квартирните и лимитът на пътните, когато се пътува със собствен автомобил, се определят от председателя на Народното събрание (този въпрос се регламентира от вътрешен акт, издаден от председателя на Народното събрание).

9. Народният представител има право на работно помещение в София, осигурено от Народното събрание, с необходимите технически и комуникационни средства, както и на служебна уебстраница в интернет, поддържана на сървъра на Народното събрание.

10. Народното събрание поема допълнителни разходи на народните представители, организирани в парламентарни групи, и

на народните представители, нечленуващи в парламентарна група, в размер на 2/3 от основното месечно възнаграждение на народните представители по чл. 5. Сумите се превеждат на народните представители по банков път въз основа на решение на парламентарните групи. В решението се определят разпределението на средствата, тяхното отчитане и контрол. Тези средства се използват за заплащане на сътрудници, консултации, експертизи, помещения и други дейности, свързани с работата на народните представители в Народното събрание и изборните им райони. Народните представители, организирани в парламентарни групи, и народните представители, нечленуващи в парламентарна група, обявяват на страницата си в интернет информация за изразходваните средства, като посочват и получателите на средствата (собствено и фамилно име или наименование).

11. В бюджета на Народното събрание се включват средства за представителни разходи на председателя и заместник-председателите на Народното събрание, на председателите на парламентарните групи, на председателите на постоянните комисии, както и средства за посрещане на гости, поканени от Народното събрание.¹⁰

12. Преференциални цени (непазарни) във всички заведения, барчета и ресторанти на Народното събрание, Министерския съвет, министерствата и др.

13. Изключително ниски цени за отдих и почивка на депутатите във всички ведомствени почивни станции на Народното събрание („Евксиноград“, „Слънчев бряг“, Велинград) и на Министерския съвет (вж. Таблица № 4).

Таблица № 4. Привилегии на народните представители в българския парламент

№	Привилегии на депутата
I.	Основно възнаграждение
1.	Работна заплата (равна на три средни в общественения сектор, която се актуализира на всеки три месеца по данни на НСИ)
2.	Други парични надбавки (в размер на 2/3 от месечната заплата за сътрудници, експерти и разходи в парламентарната дейност)

¹⁰ Вж. **ДВ**, бр. 109, 21.12.2021 г.

II. Допълнителни възнаграждения
<p>1. Парични надбавки (върху заплатата), както следва:</p> <ul style="list-style-type: none"> – 55 % за председателя на парламента; – 45 % за зам.-председател на Народното събрание; – 35 % за ръководители на парламентарни групи и комисии; – 25 % за зам.-шефове на комисии; – 15 % за участие в комисии
<p>2. Допълнителни пари към основната сума</p> <ul style="list-style-type: none"> – 15 % за „доктор на науките“; – 10 % за научната степен „доктор“; – 1 % за трудов стаж и професионален опит (за всяка прослужена година)
<p>3. Други екстри</p> <ul style="list-style-type: none"> – парламентарен автопарк със служебни шофьори; – право на дневни и квартирни пари (при посещение в избирателните райони); – служебен бензин за пътуване с лични коли (по определени лимити от парламента); – безплатен държавен, градски и жп транспорт (с право на осребряване на автобусни билети от частна фирма)
<p>4. Преференциални цени</p> <ul style="list-style-type: none"> – във ведомствени заведения, барчета и ресторанти на Народното събрание, Министерският съвет, министерства и др.; – във ведомствените почивни станции за отдих и почивка на Народното събрание и Министерския съвет

Такива са официално регламентираните **привилегии** на част от българския политически елит в лицето на **240 народни представители** в нашия демократичен парламент. Те **обхващат редица обществени сфери, каквито са например привилегиите при трудовите възнаграждения (в утроен размер на средната заплата у нас), допълнителните финансови средства (за наемане на експерти и др.), социалните изгоди (ниски цени във ведомствени почивни бази), специални надбавки (за стаж, за научни степени и др.), увеличени отпуски (много повече дни от обикновените), транспортни предимства (вкл. и заплащане на гориво за личния автомобил и др.)**. А доколко и как се използват икономично бюджетните пари за привилегии, може да се види от анализа, който ще направим, за служебните харчове в българския парламент.

– Работна заплата

Въз основа на цитираните вече „Финансови правила“ към Правилника за организацията и дейността на Народното събрание **в настоящия, 47-и, парламент основното брутно месечно възнаграждение да народен представител за пръв път става 5616 лв., което е много прилична сума за нашия жизнен стандарт.** Към това следва да се добавят посочените по-горе надбавки, а именно: **15 % за участие в комисия, или общо 6458 лв.; 35 % върху заплата на председател на комисия, или общо 7581 лв.; 55 % върху възнаграждението на председателя на парламента, или общо 8704 лв.; 15 % за научната степен „доктор на науките“, или общо 8718 лв.; 2/3 от заплата – за сътрудници, експерти, консултации и др., или между 8000 и 12 000 лв. (вкл. и всички останали парични надбавки).** Тоест основната месечна брутна заплата на един депутат **средно възлиза на около 10 000 лв.,** без да се включват тук останалите привилегии от рода на транспортните, почивните, медицинските услуги и т.н. Тези парични възнаграждения действително са много високи, особено на фона на официалните работни заплати и пенсиите в нашата държава (вж. Таблица № 5 и 6).

Таблица № 5. Работни заплати в България през декември 2022 г. (в лв.)

№	Икономически дейности	2020	2021	Промяна	Промяна в %
1.	Общо	1468	1676	+208	14.2
2.	Селско, горско и рибно стопанство	969	1113	+144	14.9
3.	Добивна промишленост	2059	2224	+165	8.0
4.	Преработваща промишленост	1240	1366	+126	10.2
5.	Производство и доставка на електрическа и топлинна енергия и на газообразни горива	2431	2695	+264	10.9
6.	Доставяне на води; канализационни услуги	1145	1245	+100	8.7
7.	Строителство	1045	1210	+165	15.8
8.	Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети	1273	1400	+127	10.0
9.	Транспорт, складиране и съобщения	1245	1351	+106	8.5

10.	Хотелиерство и ресторантьорство	643	991	+348	54.1
11.	Създаване и разпространение на информация и творчески продукти; далекосъобщения	3502	4038	+536	15.3
12.	Финансови и застрахователни дейности	2399	2602	+203	8.5
13.	Операции с недвижими имоти	1494	1421	-73	-4.9
14.	Професионални дейности и научни изследвания	2007	2288	+281	14.0
15.	Административни и спомагателни дейности	1142	1368	+226	19.8
16.	Държавно управление	1649	1875	+226	13.7
17.	Образование	1748	2002	+254	14.5
18.	Хуманно здравеопазване и социална работа	1671	1981	+310	18.6
19.	Култура, спорт и развлечения	976	1420	+444	45.5
20.	Други дейности	978	1128	+150	15.3

Източник: www.nsi.bg; в. „Труд“, 15.02.2022 г.

Таблица № 6. Ръст на пенсиите в България (2011 – 2021 г.)
(в лв.)

№	Поредна година	Минимална пенсия	Максимална пенсия
1.	1.01.2011	136.08	700.00
2.	1.06.2012	145.00	700.00
3.	1.04.2013	150.00	770.00
4.	1.07.2014	154.50	840.00
5.	1.07.2015	157.44	910.00
6.	1.07.2016	161.38	910.00
7.	1.07.2017	180.00	910.00
8.	1.10.2017	200.00	910.00
9.	1.07.2018	207.60	910.00
10.	1.07.2019	219.43	1200.00
11.	1.07.2020	250.00	1200.00
12.	1.01.2021	300.00	1440.00
13.	25.12.2021	370.00	1500.00

Източник: www.nsi.bg; в. „24 часа“, 12.03.2022 г.

И с просто око от изложените таблици се вижда, че в България съществува **огромна диференциация в заплащането** на народните представители и останалите граждани, което намира израз в следните сравнителни данни: **1) в сравнение с наемните работници само в първите три обществено-икономически дейности депутатите получават 2.5 пъти по-високо възнаграждение от работещите в сектор „Създаване и разпространение на информация и творчески продукти“; 3.7 пъти по-голяма заплата в направление „Производство и доставка на електрическа и топлинна енергия и на газообразни горива“; и 3.8 пъти повече пари в област „Финансови и застрахователни дейности“; и 2) в сравнение с минималната пенсия депутатската заплата е 27 пъти повече!?, докато спрямо максималната пенсия – 6.7 пъти (на базата на средната депутатска заплата от 10 000 лв. като съпоставка).** Това е абсолютна аномалия в начините и механизмите на заплащане на различните видове труд, защото при депутатите на всяко тримесечие се извършва осъвременяване в зависимост от средната работна заплата (която обикновено се повишава) и ръста на инфлационните процеси, докато при всички останали работещи в общественя сектор възнаграждението се повишава на базата на годишната инфлация (и финансовите резултати на отделните икономически субекти). **Следователно тази огромна разлика във възнагражденията между депутатите и гражданите е най-голямата политическа привилегия на народните представители, защото тя не почива на някаква реална база и обективни критерии за изпълнение, от което се поражда както изключителното неравенство, така и стряскащата бедност на хората в България.**

Истината повелява да припомним, че от началото на демократичните промени до сега има цели шест опита (през последните 10 години) за намаляване или замразяване на депутатските заплати, които са неуспешни, тъй като никога не са посрещани с някакъв възторг или ентузиазъм. Напротив, те са отхвърляни от целокупното народно представителство поради липса на политическа воля и поради това, че парламентаристите получават навсякъде по света високи възнаграждения (само че според нас за добре свършена работа, докато у нас не е точно така).

– Надбавки за експерти, консултанти, сътрудници

Навярно звучи причудливо, но за „черна каса“ се заговори още в 40-ия български парламент, който през 2006 г. е разтресен от поредния скандал, защото се оказва, че депутати въртят незаконно над 2 млн. лв. годишно. Става въпрос за парите, които се дават за наемане на експерти, съветници и сътрудници и които са около 2/3 от основното месечно възнаграждение на народните представители (над 700 лв.) тогава (според чл. 5). Тези пари се превеждат на ръководствата на парламентарните групи от администрацията на Народното събрание, с които обаче депутатите се разплащат на ръка, без да сключват каквито и да е договори.¹¹ Това, както се подразбира, е грубо нарушение на данъчните закони, на Кодекса на труда и на нормативната база в държавата изобщо. Тази порочна практика продължава до 47-ото Народно събрание, защото например в 42-рото Народно събрание средствата за представителни разходи вече са в размер на около 1500 лв. на депутат, като единствената „нова“ промяна е, че народните избраници трябва да се отчитат на всеки три месеца в парламентарната си група,¹² без обаче да са предвидени механизми и за контрол, и за облагането им с данъци (за разлика от всички други физически и юридически лица). Тук обаче има и един нов момент: в чл. 11 на „Финансовите правила“ на 47-ото Народно събрание е записано, че посочените суми ще се получават само по банков път, което все пак е малка, но положителна стъпка за решаването на този наболял в българската политика проблем. Това обаче не отменя „правилото“ тези средства да се отчитат от депутатите със съответните документи след тяхното разходване, въпреки че ги получават по банков път!!!

– Транспортни привилегии

Особено показателни са паричните разточителства на депутатите, когато се ползват транспортните привилегии в парламента. Така например в 42-рия парламент (20.05.2013 – 30.07.2014 г.) българският данъкоплатец плаща близо 1 784 310 лв. за различни служебни пътувания в страната и чужбина (за малко повече от една

¹¹ Вж. В. „Стандарт“, 16.06.2006 г.

¹² Вж. В. „Сега“, 4.06.2013 г.

година) с ведомствени автомобили (около 100 бр. само на парламента), от които: 1 117 906 лв. – за посещения в районите, в които са избрани; 764 804 лв. – пътни; 315 890 лв. – дневни; и 97 162 лв. – за хотели. Освен това със служебни коли и гориво 152-ма народни избраници навъртат 1 434 457 км из страната на принципа „опознай родината, за да я обикнеш“. Подобно е положението и в **43-тия парламент, в който само за 2015 г. депутатите пропътуват със служебните си лимузини 1 457 091 км, т.е. реално обикалят 36 пъти цялото земно кълбо, а заедно с начислените им командировъчни, квартирни и дневни тази сума набъбва до близо 2 млн. лв. годишно.** По подобен начин стоят нещата и с **горивото, отпускано за частните автомобили на народните представители,** които суми се равняват на четири основни депутатски заплати за година, независимо че има въведен таван от парламентарното ръководство за тези пътувания, който е: за разстояния над 500 км от София – 8582 лв.; от 400 до 500 км – 7462 км; от 300 до 400 км – 5970 лв.; от 200 до 300 км – 4477 км; от 100 до 200 км – 2955 лв.; до 100 км – 1866 лв.; и за тези, които обикалят избирателните си райони в столицата – 1586 лв.¹³ Тази тенденция на почти безразборно харчене на държавни средства за транспорт на депутатите, с малки изключения, трайно се задържа през годините, защото: по време на **44-тото Народно събрание** само за шест месеца от неговата работа (през 2017 г.) са изминати 791 000 км със служебните коли и са **изхарчени почти 1 400 000 лв. от депутатите за командировки по света и у нас** (от тях над 818 000 лв. са изплатени за командировки в България, а за пропътуваните километри с личните им автомобили са изплатени над 483 000 лв.); **през 2019 г. родният парламент изразходва общо 1 547 000 лв. за командировки** (1 140 000 лв. от тези разходи са за пътувания само в страната, а зад граница – 433 000 лв.), като най-много са **парите за пътните разходи – 955 000 лв.;** и **през 2020 г. транспортните и други разходи са малко над 1 320 000 лв.,** като голяма част от тях са за пътни – 812 000 лв., за дневни – 368 000 лв., а **визитите в България „гълтват“ 1 206 000 лв. за служебни пътувания из държавата, за което са навъртени над 1 320**

¹³ Вж. последователно: В. „Труд“, 2.10.2015 г.; В. „Монитор“, 23.01.2016 г.

000 км, равняващи се на около 54 обиколки на нашата родина.¹⁴

Разбира се, през годините 2020-а и 2021-ва се забелязва и известно намаление на тези разходи, което е похвално, но то се дължи на пандемията от Ковид-19, а не на някакви специални мерки за съкращаване на парламентарните харчове. Очевидно е обаче, че тази последна привилегия (транспортната и други) е изключително търсена, тъй като тя буквално осигурява нови, допълнителни „трудови“ възнаграждения, особено като имаме предвид големите транспортни служебни разходи на всички парламенти.

– Отдых и почивка по народному

Още от царско време всички български депутати охолно ползват благинките на държавата, която им осигурява прекрасни условия за отдых и почивка в своите ведомствени вили, почивни домове и представителни резиденции. В тях ежегодно отмарят голяма част от народните представители (и техните семейства) след дълъг и изнурителен „политически труд“ на депутатските банки, разбира се, на изключително прилични и привилегировани преференциални цени. Това става тогава (става и днес) основно **в почивните бази на Министерския съвет, в които по предварително изготвени списъци за правоимащи (пак номенклатура!) народните представители възстановяват своите сили** за поредния парламентарен сезон. Тук е интересно да се отбележи, че цените винаги са много ниски, поради което няколко правителства (най-често служебни) ги увеличават, за да се доближат поне мъничко до пазарните (вж. Таблица № 7, 8, 9).

Таблица № 7. 1994 г.

Почивна база	Секретарки, шофьори и др персонал		Висши държавни чиновници		От президент до депутат		Свободен прием	
	Лв.	Лв.	Лв.	Лв.	Лв.	Лв.	Лв.	Лв.
	Апарт.	Стая	Апарт.	Стая	Апарт.	Стая	Апарт.	Стая
Банкя	80	64	160	128	320	256	30	15
Банско	80	64	160	128	320	256	30	15

¹⁴ Вж. последователно: В. „24 часа“, 11.01.2018 г.; В. „Монитор“, 4.02.2020 г.; и В. „Монитор“, 11.01.2021 г.

Варна	80	64	160	128	320	256	50	20
Велинград	80	64	160	128	320	256	50	20
Наречен	80	64	160	128	320	256	50	20
Пампорово	64	56	128	112	256	224	30	20
Приморско	64	46	128	96	256	192	25	11
Слънчев бряг	80	64	160	128	320	256	40	24
Хисаря	80	64	160	128	320	256	50	20
Боровец	80	64	160	128	320	256	30	24

Забележка: Цените са на легло за нощ.

Източник: В. „24 часа“, 18.12.1994 г.

Таблица № 8. Нощувки в почивни станции на МС (1996 – 1997 г.)

Цени	Висши служители	Свободен прием	Чужденци
Апартамент			
Лято'96	320 лв.	590 лв.	30 дол.
Лято'97	6600 лв.	14 000 лв.	80 дол.
Стая с 2 легла			
Лято'96	256 лв.	470 лв.	15 дол.
Лято'97	5400 лв.	11 000 лв.	40 дол.

Източник: В. „Труд“, 25.07.1997 г.

Таблица № 9. 2003 г.

Почивни станции	Служители на МС, НС и Конституционния съд	Български граждани – свободен прием
Слънчев бряг		
Луксозни апартаменти	19 лв.	40 – 60 лв.
Стая с 2 легла	11 лв.	30 – 60 лв.
Стая с 3 легла	16 лв.	36 – 29 лв.
Варна		
Апартамент	19 лв.	52 – 44 лв.
Стая с 2 легла	10 лв.	34 – 26 лв.
Стая с 3 легла	15 лв.	45 – 33 лв.
Приморско		
Малък апартамент	11 лв.	34 – 25 лв.
Стая с 2 легла	7 лв.	26 – 18 лв.

Източник: В. „168 часа“, 13 – 19.06.2003 г.

От изложените таблици е от ясно по-ясно, че разликата в цените за почивка на простосмъртните и „държавните смъртни“ (в случая депутатите) по традиция е чувствителна и твърде голяма, тъй като посочените тарифи се изготвят с постановление на Министерския съвет. Това – първо. Второ, тези цени не се отнасят само до конкретните политици, защото са валидни както за техните семейства, деца и роднини, така и за редица служители, чиновници и бюрократи от изпълнителната власт, които също се домогват до корички от вкусната държавна баница, наречена „власт“. По този начин и по-нискоразредни служители от други ведомства – роднини и приятели на министри, депутати и чиновници, ежегодно се възползват от установените привилегии за законотворците. И затова въпреки периодичното увеличение на цените в правителствените станции **при финансова ревизия на 14-те почивни бази на Министерския съвет (през 1996 г.) са констатирани 4.5 млн. лв. загуба на държавата от продажба на алкохол без акциз от избата в резиденция „Евксиноград“ при обща бюджетна издръжка на базите над 106 млн. лв.¹⁵ годишно** (спиртните напитки са изкупувани от привилегировани люде на ниски цени, след което ги препродават на черно). Освен това за нощувки в почивните бази са заплащани суми, по-ниски от средните в региона, а цените на напитките и храната не са съобразени с пазарните. Плюс това **цените на резиденциите се определят не на базата на реални доходи, а само на базата на материала, вложен в тях. Така например при прословутите депутатски кюфтета народните избраници плащат само каймата, което прави артикула толкова евтин. Другото е за сметка на данъкоплатеца. И още – стая в хотела на МС в Банско например, в края на 1996 г. струва около 600 лв., докато нощувка в нормалните квартири в района е някъде около 3000 лв., като разликата се покрива от отпуснатите пари от бюджета¹⁶** (че как няма да е търсено и вкусно депутатското кюфте!). С други думи някои люде от правоимашите почиват не само твърде изгодно, но и въртят не-легален бизнес благодарение на ниските депутатски тарифи в раз-

¹⁵ Вж. В. „Марица“, 17.04.1997 г.

¹⁶ Вж. В. „168 часа“, 2 – 8.05.1997 г.

личните правителствени станции. Впрочем тази депутатска привилегия е изключително търсена и ценена, понеже предоставя чудесни условия за отмаряне и почивка на абсолютно символични цени в сравнение с високите заплати на народните представители.

– Преференциални цени на храната

Привилегията, свързана с ниските цени на депутатската храна, винаги е била във фокуса на общественото внимание, чийто символ днес е прословутото парламентарно кюфте, което, както видяхме, има вековна „политическа история“. Това обаче никак не е ненормално, тъй като още от началото на посттоталитарния пре-

ход през 1992 г. започва скрито възраждане на привилегиите под формата на купони за намаляване на депутатската храна (вж. *приложението* купон, публикуван във в. „Труд“ от 2.09.1992 г.). На едната страна на този талон са отпечатани 22 бр. кутийки (за месечните работни дни,

през които народният представител има право да получава намалена храна от парламента на стойност 4.00 лв.). Талонът важи само за храната в стола и бюфета на Народното събрание и не е валиден за времето на платен годишен отпуск и отсъствия по болест за повече от три дни. И макар че този купон предизвиква скандал в работата на парламента, „хранителните привилегии“ на депутатите успешно си пробиват път в следващите състави на българския парламент. Така, въпреки че не е въведена нова тарифа за храната на народните избраници, след отпадането на талона от 1994 г. се регламентирант тогавашните цени за държавниците (вкл. и депутатите), които естествено драстично се различават от тези на продуктите и гозбите за обикновените хора (вж. *Таблица № 10*).

Както ни подсказват изложените цифри, **разликата в цените на храната за политиците и простосмъртните почти навсякъде е двойна, само че като намаление за правоимащите и във вреда на хората.** Нещо, което винаги е било така и изключително много дразни обществеността, понеже е абсолютно несправедливо (а и не чак дотам правомерно).

Таблица № 10. Таблица на „социалната справедливост“ (1994 г.)

Видове услуги в лв. Категория българи	Легло на вечер	Пър- жола с гарни- тура	Две ке- бапчета с гарни- тура	Каш- кавал пане	Бира	Кафе
Депутати и министри	34 – 57	14.90	14.70	18.0	7 – 12	2.50 – 4.00
Безработни и социално слаби	35	53.0	32.0	47.0	10 – 16	5.0
Обикновени почиващи в социален отдих	120 – 180	53.0	44.0	47.0	10 – 16	5.0

Източник: В. „Труд“, 2.08.1994 г.

Макар че звучи изненадващо за мнозина, през 1996 г., „подгонен“ от инфлацията, Виденовият парламент увеличава с 8 % храната на нашите депутати, което довежда до скок на цената на прословутото кюфте на 21.50 лв., което по-скоро е принудителна мярка, отколкото осъзната от властта обществена потребност. Това тутакси се потвърждава от масовото посещение на правителствените станции, в които новите цени след кризата във властта, още от лятото на 1997 г., отново са адаптирани според щенията на депутатското съсловие и някои висши политици в страната (вж. Таблица № 11).

Таблица № 11.1997 г.

Цените в станцията на Министерския съвет в Слънчев бряг		Цените на напитки и манджи в малките кръчми из Слънчев бряг	
Чай	124 лв.	Чай	400 лв.
Шварц кафе	100.74 лв.	Кафе	800 лв.
Натурален сок	696 лв.	Чаша натурален сок	1200 лв.
Кифла	427 лв.	Безалкохолно в кутия	2500 – 3000 лв.
Салата	596 лв.	Салата	1800 – 2500 лв.
Таратор	307 лв.	Капучино	1500 лв.

Рибена чорба	734 лв.	Супи	1800 – 2000 лв.
Руло от кайма	2000 лв.	Готвени ястия с месо	7000 – 8000 лв.
Шишче от пиле	2236 лв.	Чаша „Кока-Кола“	1000 лв.
Св. филе на скара	3574 лв.	Чаша мин. вода или сода	500 лв.
Пържен калкан	3704 лв.	Пържен калкан	9000 лв.
Картофи яхния	384 лв.	Пържени картофи	1500 лв.
Пъпеш, диня или др. плодове	300 – 400 лв.	Десерт от пресен плод	3000 лв.
Сладолед 100 г	546 лв.	Мелба	3500 лв.
Паста	182 лв.	Паста	2000 лв.
Двойка кюфтета със сок	1066 лв.	Бутилка вино	6000 лв.
Двойка кюфтета на скара с гарнитура	1400 лв.	Мешана скара	11 000 лв.
Двойка кебапчета на скара с гарнитура	1600 лв.	Двойка кебапчета на скара с гарнитура	4500 лв.
Бира „Загорка“	440 лв.	Бутилка вносна бира	4000 лв.
Бутилка „Каменица“	220 лв.	Бутилка българска бира	2000 лв.
		Чаша наливна бира	1500 лв.

Източник: В. „24 часа“, 21.08.1997 г.

Независимо че тези **ведомствени цени** изцяло се отнасят до почивката на **парламентарния политически елит**, те са изключително показателни, защото **още повече задълбочават тенденцията на тотално намаление (на цените) на предлагания асортимент (само за елита)**, при това в пъти, който преди всичко увеличава зейналата пропаст на неравенството между депутатите и хората.

Тази тенденция на разделение на привилегировани и непривилегировани особено ярко проличава както през целия посттоталитарен преход, така и през последващите демократични години на новото хилядолетие, за което говорят и цените на хранителните ястия и гозби в настоящото **47-о Народно събрание (от 2021 г.)**. Поради това ще изложим малко по-подробно още няколко безспорни

факта за подготовката на храната в парламентарните ресторанти и столове и за народните цени, по които те се продават (само на определен политически елит).

Най-напред ще отбележим, че ястията се приготвят по специални рецептурници на заведенията за обществено хранене. Те се подбират така, че да са подходящи за столово, а не за ресторантърско хранене. Така е, защото всичко се готви няколко часа по-рано, за да има време яденето да се разнесе до столовете в двете сгради (на Народното събрание и на Президентството) в специални хладилни бусове. Разбира се, кухнята е обща за сградите на парламента и бившия Партиен дом, като тя се намира под президентството, а към нея има и ресторант със свободен достъп за външни клиенти. В нея за депутатите готвят около 15 души, които са предвождани от главен готвач. Този кулинарен екип работи на две смени, като всички са на щат към Народното събрание.¹⁷

Ето например какво се включва в депутатското меню за един ден и на какви цени (Таблица № 12):

Таблица № 12. 2021 г.

Ястие	Грамаж общо	Грамаж месо	Ккал	Цена в лв.
Супи				
Рибена чорба	300	50	236	1.17
Крем-супа картофи	300		266	0.52
Таратор	300		176	0.60
Местни ястия				
Свински кебап с пържени картофи	300	100	750	2.19
Пиле по китайски	300	120	395	2.32
Бифтек по хамбургски	120		414	0.98
Кашкавал по панагюрски	200	50	585	1.62
Кюфтета на скара „Стара планина“	50		190	0.60
Кебапчета на скара „Стара планина“	50		121	0.80
Безмесни ястия				
Яйца по панагюрски	260		496	1.16
Задушени картофи с копър и сирене	300		469	1.04
Сирене по шопски	200		535	1.71

¹⁷ <https://www.24chasa.bg/Article/990736>

Зелен фасул яхния	300		286	1.05
Салати				
Зеле и моркови	150		143	0.22
Домати и краставици	200		145	0.56
Домати и краставици със сирене	250		185	1.11
Десерти				
Тирамису	120		468	0.79
Торта „Казабланка“	200		310	1.27
Лимонов крем	150		445	0.76
Хляб	1 филия			0.07

Източник: <https://www.24chasa.bg/Article/990736>.

За сравнение само ще посочим, че в заведенията за простосмъртните хора, в които всички ние се храним, ястията имат следната приблизителна стойност: супа – 2 – 4 лв., салата – 2 – 3 лв., месно ястие – 3 – 6 лв., десерт – 3 – 5 лв., филийка хляб – 20 – 50 ст. и т.н. Тоест храненето, в нормални заведения тип обществени закусвални (един обяд) реално ни струва няколко пъти повече, отколкото висококалоричните гозби и ястия на българските депутати в парламента днес (тези цени са такива към края на 2021 и началото на 2022 г. и не отчитат инфлацията на цените през първото полугодие на тази година).

Предложеното примерно меню е още едно доказателство за това, че **различните блюда и ястия се изготвят по специална хранителна технология**, която в много голяма степен гарантира качеството на депутатската храна (вкл. и според времевия сезон). Примерно през зимата народните избраници хапват повече пълнени чушки, сарми с кисело зеле и зрял фасул, докато през лятото най-предпочитани са тараторът, пълнените тиквички, зеленчуците на скара или патладжаните с доматен сос.

Важно е да се каже, че в менюто винаги има пилешко и свинско месо, като често се предлага и риба. Телешко обаче се готви по-рядко, и то най-често на супа. Това месо няма голямо търсене, защото не е много вкусно, когато престои дори час в каквото и да е

помещение (след като е сготвено). А любими десерти на депутатите се оказват крем карамелът и тортата „Гараш“, които също се правят в кухнята, а не се купуват готови.¹⁸

При подготовката на храната се съблюдават три важни правила: не се работи с полуфабрикати, нито със заготовки – всички продукти са пресни и всичко се приготвя на място; не се готви със стари мазнини, защото от тях има оплаквания на депутатите от киселини с евентуални стомашни проблеми; никога не се оставя храна, която да се предлага на другия ден и съответно да се преработва и прави.

Обикновено порциите са по 300 г, което е стандартът за столово хранене, и тъй като е нормално човек да поглъща по 1500 – 2000 калории на едно ядене, в менюто за деня задължително се посочва по колко има във всяко ястие. Така депутатът може сам да сметне и да прецени колко да изяде. Като пример за силно калорично ястие готвачите дават мусаката, която е 600 калории, и въпреки това много се търси в стола.¹⁹

И най-накрая, цените на депутатската храна са ниски, защото се калкулират по себестойността на продуктите, обясняват от хранителния комплекс. Това е така, тъй като част от средствата за него постъпват и от фонд „Социално-битово и културно обслужване“, за който се удържат средства от заплатите на служителите на парламента.²⁰ И нещо последно, с всичко, посочено по-горе, напълно логично се обяснява защо преференциалните цени на храната на депутатите (и политиците) са едни от най-харесваните и ползвани политически привилегии във всяко демократично общество.

– Здравно обслужване

Опирайки се на традициите на бившата висша номенклатура, новите политически елити в страната създават максимално най-добри условия за своето лечение, когато е необходимо. Това става с **Решение № 223 от 10.06.1992 г. на правителството на Филип Димитров, с което бившата клинична база „Лозенец“ е извадена от състава на Военномедицинска академия, за да обслужва тесен привилегирован кръг управленци, а именно: председателя и зам.-**

¹⁸ Вж. пак там.

¹⁹ Вж. пак там.

²⁰ Вж. пак там.

председателите на Народното събрание, шефовете на парламентарните комисии, президента и вицепрезидента, началника и секретаря на президентската канцелария, съветниците на държавния глава, целият Министерски съвет, заместник-министрите и областните управители, членовете на Конституционния съд, главния прокурор и председателя на Върховния съд, патриарха на православната църква и водачите на другите вероизповедания.²¹ В решението се пояснява, че горепосочената номенклатура на правителствената лечебница по време на лечението заплаща ползването на самостоятелна стая, телефон, телевизор, храна над определения оклад, както и други услуги, невлизаци в обема на безплатната медицинска помощ. И макар че храната на правоимащите е точно същата и точно толкова, колкото и за останалите пациенти, **нищо в болницата не се заплаща от ВИП персоните по време на тяхното лечение.**²² Към тези луксозни условия трябва да причислим и специалния президентски апартамент (в отделно крило на болницата), в чиито покои се включват: малък кухненски бокс, трапезария, кабинет, хол, спалня и още няколко будоара, обзаведени с отлично поддържани мебели от липа и светла дамаска. И за да има цялостен и завършен вид, от едната страна прозорците на този апартамент гледат към Витоша, докато от другата – към боровата горичка в парка на болницата.

Според посочените документи **137 души са държавниците по списък и общо около 4000 са правоимащите, които имат право да се лекуват привилегировано в клинична база „Лозенец“**, като тук се включват и всички бивши премиери, президенти, министри и техните заместници.²³ При това, без да чакат ред, без да имат направление и без да плащат нищо до края на живота си! Тези привилегии са запазени и до днес, само че са прехвърлени във Военномедицинска академия, тъй като отпреди три години болница „Лозенец“ вече не е правителствена, а университетска (прехвърлена към Медицинския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“). Такива са изключителните специални условия, при които се лекуват демократичните български политици, и едва ли ще е пресилено, ако кажем, че повечето

²¹ Вж. В. „168 часа“, 15 – 21.08.1994 г.

²² Вж. пак там.

²³ Вж. пак там.

от тях, очевидно, много старателно са изучили опита на номенклатурните кадри относно лекуването си за държавна сметка!

– Пенсионни привилегии

Тези привилегии са едни от най-потайните, защото с изключение на няколко общи неща за отделни държавни постове трудно може да се намери нещо по-конкретно. И все пак според Кодекса за социално осигуряване **таванът на пенсиите в България (към началото на 2022 г. е 1500 лв.) изобщо не се прилага за тези, които са били президенти, вицепрезиденти, министър-председатели, председатели на Народното събрание и конституционни съдии.** Освен това каква е точната сума на месец, която взимат въпросните привилегировани политици, също не е ясно, макар че според неофициална информация тези пенсии са в размер между 1500 и 4000 лв.²⁴ Това означава, че някъде около 70 – 80 % от брутната работна заплата на цитираните висши политици впоследствие се изчислява като краен размер на съответната пенсия (при условие че почти 30 000 пенсионери са ощетени, тъй като таванът е орязал техните пенсии). Няма съмнение, че това е върховна несправедливост спрямо всички пенсионери, които са имали високи доходи, когато са работили, защото наистина само шепа висши държавници се ползват от цитираната привилегия.

Когато говорим за пенсионни привилегии обаче, следва да отчитаме и още едно съществено обстоятелство. Независимо че системата на специални народни пенсии (и привилегии) е разрушена след 10.11.1989 г. в България, вместо тях се надигат искания за **нови привилегии, този път за жертвите на комунистическия режим.** Така според Закона за политическа и гражданска реабилитация на репресираните лица от 1991 г. за репресирани лица се смятат: безследно изчезналите през септември-октомври 1944 г.; осъдените от Народния съд; осъдените по Закона за защита на народната власт; за деяния против НР България (за опит за бягство или бягство през границата); въдворяваните в лагери, интернираните, изселваните по административен ред; изключваните ученици и студенти от учебните заведения; пострадалите от възродителния

²⁴ Вж. **ДВ**, бр. 110, 17.12.1999 г. и последвалите изменения; **ДВ**, бр. 67, 2003 г.; и **В. „Труд“**, 28.09.2020 г.

процес; хората с висше образование, които са принудени по политически причини да упражняват тежък физически труд; лишените от право на пенсия и др. А доказването на репресията става със съдебен документ или удостоверение, издадено от Министерството на вътрешните работи.²⁵

Според закона **репресираните получават еднократно обезщетение, а също и месечни добавки към пенсиите, представляващи от 5 до 50 % от размера на средната пенсия за осигурителен стаж и възраст.** Тук процентът зависи от присъдата, която е изтърпяло лицето от периода на престой в затвора или в лагера или от това дали се изплаща на репресираното лице или на неговите наследници. По принцип наследниците на убитите след 1944 г. и безследно изчезналите получават твърда сума в размер на 4845 лв. До октомври 2008 г. съществува ограничение в размера на обезщетението, като лично репресираното лице има възможност да получава по 64 лв. на месец, но не повече от 2018 лв., което предполага обезщетение за около 33 месеца репресия.²⁶ По-важно обаче е друго – стремежът към привилегии периодично се възражда като феникс и по други поводи. На 27.11.2008 г. група депутати от „Атака“, БСП и независими – общо 11 народни избраници, предявяват претенции за високи пенсионни привилегии – без стаж, с възраст 55 години и един мандат в парламента да се пенсионират с близо 1400 лв. пенсия. Предложението е внесено под формата на Проект за изменение и допълнение на Кодекса за социално осигуряване с цел „уеднаквяване с европейското законодателство“. Проектът е замразен поради отхвърлянето му от парламентарната социална комисия.²⁷ И слава богу!

По-късно, или на 24.04.2009 г., депутатът от Българската социалистическа партия Захари Захариев се опитва да прокара промени в Закона за ветераните от войните, който предвижда около 2500 души да бъдат признати за ветерани от антифашистката съпротива между 1939 и 1945 г. и съответно да получат полагащите им се привилегии, като например право на лекарства по утвърден от

²⁵ Вж. **Кьосева**, Цв. Цит. съч., с. 131.

²⁶ Вж. пак там.

²⁷ Вж. пак там.

Здравното министерство списък, почивка в санаториумите на Министерството на отбраната, добавка към пенсията в размер на социалната пенсия (92.53 лв.) и др. Останалите депутати посрещат на нож предложението на БСП и гласуват „против“. Утре може би някоя друга партия ще се опита да прокара нови привилегии за някоя нова група борци.²⁸ И така до безкрай!...

Проблемът обаче е изключително сериозен, а даже и тревожен, защото той реално заплашва да се превърне в политически рецидив, доколкото едва ли не след всеки отхвърлен политически режим в България ще се привилегироваат нови и нови опълченци, борци и репресирани люде. И с цялото ни уважение към всички онези, които действително са се борили за различни социални идеи и идеали, свързани с нашата свобода, демокрация и независимост, но **надали е необходимо (а и въобще не се приема от хората) след краха на една или друга обществена система да облагодетелстваме малцина хора с привилегии (в т.ч. и пенсионни) в името на някаква социална кауза. Защото този важен въпрос не е само социален или политически, а и в значително голяма степен морален, тъй като има и съществени възпитателни ефекти за младите поколения в нашата страна. Ето защо веднъж завинаги трябва да се сложи край на всякакви привилегии, свързани с историята на България, ако искаме успешно да градим нейното демократично бъдеще.**

– Представителни разходи

Нека припомним накрая още един фрапантен факт от неконтролируемото разхищение на **представителни пари** от родния български парламент като форма на политическа привилегия. Става дума за това, че **само през 2014 г. депутатите изхарчват близо 300 000 лв. за подаръци и цветя** (от тях 220 000 лв. – за подаръци, и 73 000 лв. – за доставка и аранжировка на цветя, зеленина, букети, венци, кошници и други протоколни нужди!), при положение че за същия период парламентът на Великобритания отделя за букети само 5200 лв.²⁹ Вярно е, че повечето от тези представителни суми са разпоредени от ръководството на Народното

²⁸ Вж. пак там.

²⁹ Вж. **В. „168 часа“**, 13 – 19.02.2015 г.

събрание, което обаче далеч не го оправдава за прекомерните разходи на народни пари от държавната хазна...

Въз основа на тези данни закономерно възниква **въпросът на какво основание Народното събрание на Република България си позволява толкова скъпо и прескъпо разточителство като разходи за привилегиите на своите депутати**, при условие че продължаваме да бъдем най-бедната държава в Европейския съюз.

Частичен отговор на този въпрос ще намерим в данните за официалния бюджет на българския парламент за периода 2009 – 2021 г. (вж. Таблица № 13).

Първият отговор, който буквално се набива на очи, е, че **общо за единадесет години и четири парламента (41-во, 42-ро, 43-то и 44-то НС) е налице изключително раздут бюджет от 381 млн. лв. държавни пари, изразходвани в първата функционална област за заплати, надбавки, представителни разходи и др.**, или средно по около 34 млн. лв. на година, като най-големите разходи са през 2020 и 2021 г. (съответно 40,459 и 53,650 млн. лв.). С други думи дори и през кризисните години на пандемията от Ковид-19 отчетливо се забелязва трайна тенденция на годишно увеличаване на бюджетните разходи на парламента с почти 25 млн. лв. (от 28,763 млн. лв. през 2012 г. до 53,650 млн. лв. през 2021 г.), което изцяло догонва и надвишава многократно големите цифри на тези разходи за предходните години.

Следващият отговор е не по-малко шокиращ, защото иде реч за функционалната област „Осигуряващи дейности“, за която **през разглеждания период са заделени и изхарчени към 260 млн. лв. за различни видове помощни дейности, транспортни разходи, гориво за депутатите и др.**, значителна част от които под формата на регламентирани парламентарни привилегии. И макар че през годините от 2013 до 2016 се наблюдава намаляване на тези бюджетни разходи, те продължават да бъдат високи, доколкото **средногодишната цифра за целия период от единадесет години никак не е малка – почти 24 млн. лв.**, което е в противовес на новите европейски изисквания за тяхното свеждане до минимум (на разходите за привилегии).

Таблица № 13. Бюджет на Народното събрание по функционални области за периода 2009 – 2021 г. (в млн. лв.)*

№ Функционална област	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.	Общо за 11-те години
1. Представителни и ефективни парламент (вкл. и резерв)	34,3740	29,4444	29,5549	28,7638	29,4684	31,1634	33,0207	34,1670	37,577	40,459	53,650	381,642 600
2. Осигуряващи дейности	25,8150	22,5537	22,4432	23,2343	22,5297	20,2077	18,9774	17,8311	26,372	31,334	28,533	259,831 100
3. Съпътстваща дейност (Икономически и Социален съвет)	1,2710	1,0019	1,0019	1,0019	1,0019	1,0019	1,0019	1,0019	666	707	1173	10,830 000
4. Мониторинг на фискалната политика	-	-	-	-	-	-	-	0,400	399	393	590	1,782 000
5. Всичко	61,460	53,000	53,000	53,000	53,000	52,373	53,000	53,400	65,014	72,893	83,946	654,085 000

* Превидените бюджетни средства за 2021 г. са за цялата година, макар че мандатът на 44-тата НС приключва по-рано. В таблицата не са отчетени бюджетните разходи за 2017 и 2018 г., тъй като за тях няма изложени данни в официалния сайт на парламента.

Източник: Официален сайт на Народното събрание на Република България – <http://www.parliament.bg/>.

Другият отговор на въпроса за прекомерното депутатско разточителство при използването на политическите привилегии можем да открием в следната гигантска сума: **през анализирания цялостен период (2009 – 2021 г.) за работа, издръжка и привилегии на 240 депутати в българския парламент и неговата администрация (около 600 души) са изразходвани цели 654 млн. лв. народни пари, т.е. почти по 60 млн. лв. средногодишно, независимо че има малки излишъци през отделни години. Или излиза, че с тези увеличени стойности за покриване на разходите само за някакви си 10 години Народното събрание изразходва над 650 млн. лв. за своята дейност (вкл. и за множество привилегии), в което няма никаква социална логика на фона на ниския жизнен стандарт в България. При това най-големите разходи са направени по перото за представителен и ефективен парламент.**

Четвъртият отговор директно се отнася до т.нар. „съпътстваща дейност“, която се обезпечава от работата на **Икономическия и Социален съвет**. Този съвет, за който **ежегодно се отделят над 1 млн. лв. (с изключение на 2019 и 2020 г.), представлява излишна синекурна структура**, тъй като изцяло дублира работата на едноименните комисии в законодателната власт и правителствените институции. И затова по-скоро отпусканите средства тук са своеобразна привилегия за работещите в Съвета, отколкото субсидии за извършване на обективни социално-икономически анализи.

И последният отговор на въпроса за депутатските харчове произтича от небивалото парично консумиране на политическите привилегии в парламента, защото **на един депутат се падат почти по трима души обслужващи чиновници, а на двама народни представители – почти по един служебен автомобил (парламентът има почти 100 автомобила)**. Това е рядко срещан парламентарен разкош дори и в тоталитарни държави и директно може да се определи като **класическо политическо разточителство на милиони държавни средства**, без да има кой знае какъв социален ефект и полза.

Най-общо казано, такива са резултатите от нашето бродене из парламентарните покои в опити да установим мащабите и приложението на привилегиите в Народното събрание на Република

България, от което произтича и следният важен извод: първо, за разлика от тоталитаризма **разпространението на парламентарните привилегии е регламентирано напълно законно** (в Конституцията, законите и правилниците), обхваща почти всички социални области и сфери на общественно-политическия живот и в значителна степен облекчава дейността на депутатския корпус; второ, същевременно обаче **голяма част от привилегиите на парламентаристите изкуствено са завишени, „гълтат“ огромни финансови ресурси** (без да има ползотворна възвръщаемост като качествена дейност), поради което неизбежно задълбочават неравенството в обществото; и трето, макар и бавно, **възнагражденията на народните избраници се доближават до своите европейски аналози, което обаче не е адекватно на увеличението на заплатите на обикновените хора** и затова ножицата между доходите на народните избраници и техния работодател – народа, перманентно расте във времето (в полза на депутатите).

Е, как тогава да не перифразираме една популярна в миналото строфа:

Тракторист е моят татко,
тракторист ще съм и аз!

в нейния съвременен вариант:

Депутат е моят татко,
депутат ще съм и аз!

2. ИЗПЪЛНИТЕЛНА ВЛАСТ (ПРАВИТЕЛСТВО)

Както може да се предполага, различните видове привилегии намират широко място в голяма част от структурите на изпълнителната власт (правителството). Те подобно на парламентарните привилегии имат строга регламентация и обхващат три основни кръга държавни чиновници: единият са т.нар. **„висши държавни чиновници“**, които получават много високи доходи, но имат малки разходи; другият, това са **различните политически съветници** (и консултанти), охраняващи интересите на шефовете, участващи в разни бордове на държавни фирми, и т.н., които също получават солидни възнаграждения; и последният кръг се

състои от **по-дребните държавни чиновници**, които обаче участват в конкретни процедури, конкурси и пр., като по този начин хем вземат допълнителни възнаграждения, хем са очите и ушите на своите шефове. Естествено, тези тесни кръгове от хора на държавна работа са категоризирани според Закона за държавния служител (повечето от тях), добре знаят своето място в управленската йерархия и никога не пропускат едни или други привилегии в зависимост от заеманата длъжност, и най-вече онези блага, които са **свързани с високите възнаграждения, допълнителното стимулиране, евтините почивки** и т.н.

За да получим по-точна представа за използването на привилегиите в изпълнителната власт, ще се опрема на данните в Доклада за състоянието на администрацията на Министерския съвет през 2019 и 2020 г.³⁰

Таблица № 14. Структури на държавната администрация през 2019/2020 г.

№	Административни структури	Брой 2019 г.	Брой 2020 г.
I.	Централна администрация:	116	114
1.	Администрация на Министерския съвет	1	1
2.	Министерства	17	17
3.	Държавни агенции	9	9
4.	Администрации на държавни комисии	4	4
5.	Изпълнителни агенции	29	29
6.	Административни структури, създадени с нормативен акт, които имат функции във връзка с осъществяването на изпълнителната власт	56	54
II.	Териториална администрация:	471	469
1.	Областни администрации	28	28
2.	Общински администрации	263	262
3.	Общински администрации на райони	35	35
4.	Специализирани териториални администрации	145	144
5.	Общо	587	583

³⁰ Вж. <https://www.gov.bg/files/common/OSA-2020.pdf>

През разглеждания период и по обобщени данни на посочените администрации **основната щатна численост по Устройствения правилник на МС към 31.12.2020 г. е 142 613 щатни бройки, като от тях в централната администрация са 106 191, а в териториалната – 36 442.** Общо числеността на общинските и районните администрации в състава на териториалната администрация е 27 797 щатни бройки, докато тези бройки в дейност „Общинска администрация“, финансирани със средства от собствени приходи, са 6105. А заетите щатни бройки в администрацията са 131 463 и незаети – 11 150, като 5729 от тях стоят незаети повече от 6 месеца.³¹

Независимо от сладките приказки за децентрализация и добро управление щатните чиновници непрекъснато нарастват през годините, защото например през 2016 г. са 132 648 души, а през 2020 г. те вече се увеличават с почти 10 000 души, т.е. с около 8 % повече от предходната година. Това – от една страна. От друга, е важно да изложим получените **годишни оценки** за работата на правителствените структури през 2020 г., които самите те (и правителството) си дават, както следва (по система от специално разработени критерии):

- оценка „Изключително изпълнение“ – 9195 оценки, или 13.37 % от всички поставени оценки;
- оценка „Изпълнението надвишава изискванията“ – 34 571 оценки (50.28 %);
- оценка „Изпълнението напълно отговаря на изискванията“ – 24 244 оценки (35.26 %);
- оценка „Изпълнението отговаря не напълно на изискванията“ – 685 оценки (1 %);
- оценка „Неприемливо изпълнение“ – 62 оценки (0.09 %).³²

В случая тези оценки са важен индикатор за проявлението на управленската компетентност, степента на професионализма и качеството на административната работа на държавните чиновници. И още нещо твърде съществено: от изброените качества при оцен-

³¹ Вж. пак там.

³² Вж. пак там.

ките в значително висока степен се оформят и трудовите възнаграждения на служителите, част от които представляват реални привилегии за работещите.

От такава гледна точка може спокойно да се каже, че възнагражденията на немалка част от правителствените държавни служители представляват своеобразна политическа привилегия, която ярко проличава от изложената таблица по-долу.

Таблица № 15. Размер на най-ниската и най-високата индивидуална основна месечна заплата в централната администрация на Република България за най-често прилаганите длъжности (към 1.07.2020 г.)³³

№	Длъжност	Стойности на заплати по длъжности към 1.07.2020 г.	
		Минимална основна месечна заплата	Максимална основна месечна заплата
1.	Главен секретар	1390	5175
2.	Главен директор	1516	4537
3.	Ръководител на вътрешен одит	1719	4012
4.	Ръководител на инспекторат	1300	4044
5.	Заместник главен директор	1700	3990
6.	Директор на дирекция	991	5616
7.	Началник отдел	950	4830
8.	Началник сектор	1003	3680
9.	Държавен експерт	880	3795
10.	Държавен инспектор	1040	3639
11.	Държавен вътрешен одитор	1371	3867
12.	Главен експерт	684	3360
13.	Главен инспектор	610	3190
14.	Главен счетоводител	950	3270
15.	Главен юрисконсулт	850	3442
16.	Главен вътрешен одитор	1026	2855
17.	Финансов контрольор	610	2988
18.	Служител по сигурността на информацията	1109	2875
19.	Старши експерт	610	2670

³³ Вж. пак там.

20.	Старши инспектор	630	3000
21.	Старши юрисконсулт	610	2613
22.	Старши вътрешен одитор	627	2300
23.	Старши счетоводител	620	2732
24.	Младши експерт	610	2218
25.	Инспектор	610	2916
26.	Юрисконсулт	718	2000
27.	Вътрешен одитор	836	2178
28.	Главен специалист	610	1955
29.	Старши специалист	610	1615
30.	Специалист	610	1504
31.	Технически сътрудник	610	1362
32.	Изпълнител	610	1337

Източник: Администрация на Министерския съвет, дирекция „Модернизация на администрацията“. Минимални и максимални стойности на основните месечни заплати средно по длъжности към 1.07.2020 г.

Отчитайки положителния факт, че тези основни и най-често срещани длъжности не са оценени уравнително (т.е. с еднакви възнаграждения), а са в конкретен интервал от-до, както и обстоятелството, че за периода 1.07.2019 – 1.07.2020 г. повишението на средните месечни заплати на **централната администрация** се увеличават почти с 10 %, то ще отбележим следното: **първо, възнагражденията на чиновниците във висшата изпълнителна власт са на много прилично парично равнище, особено ако усредним стойността на парите между минималната и максималната основна месечна заплата, при условие че към 1.03.2022 г. брутната премиерска заплата у нас е 8704 лв. на месец, а пък министерската – 7300 лв.;³⁴ второ, нека не забравяме, че сумата на основното възнаграждение на посочените длъжности въобще не включва добавките за трудов стаж; и трето, в това трудово възнаграждение също не се калкулира допълнителното материално стимулиране на чиновниците, което още повече повишава техните заплати.**

Любознателният читател вероятно би попитал: Какви са тези допълнителни материални възнаграждения, които чиновниците в България получават върху заплатата?

³⁴ Вж. В. „24 часа“, 15.02.2022 г.

Отговорът на този въпрос и се съдържа в **Наредбата за заплатите на служителите в държавната администрация (1.07.2012 г.)**, където в чл. 19 изрично са упоменати видовете допълнителни възнаграждения: за нощен труд, за извънреден труд, за работа през официалните празници, за времето на разположение, за постигнати резултати и за изпълнение или/и управление на проекти и програми.³⁵ И което е особено важно: размерът на допълнителното възнаграждение за постигнати резултати, което определен служител може да получи за една година, не може да надвишава 80 на сто от начислените му за съответната година основни заплати (чл. 24 (5)). Поради това въз основа на тази Наредба от 2012 г. в администрацията се прилага **схема за периодично изплащане на допълнителни възнаграждения на служителите** на базата на конкретни резултати в работата. Принципно разходите за това могат да възлизат максимум на 30 % от общите харчове за персонала, като самите добавки за постигнати резултати се дават четири пъти в годината, т.е. на всяко тримесечие, ако има решение на съответното ръководство. Освен т.нар. „Допълнително материално стимулиране“ (ДМС), всяка година чиновниците получават около 200 лв. за представително облекло, както и веднъж на три години – пари за очила.³⁶ Нещо повече, на базата на цитираната Наредба чиновниците в държавните институции и ведомства могат да получават (и получават) тринадесета и четиринадесета заплата, разбира се, когато има финансова възможност за това. Изобщо никак не е трудно да се обобщи, че с **цитираните клаузи на Наредбата за ДМС и респективно с изплащаните парични надбавки реално се узаконяват редица допълнителни привилегии на голямата чиновническа маса у нас**, които едва ли са оправдани напълно главно поради ниския жизнен стандарт в страната.

Следващата важна и доходоносна привилегия в изпълнителната власт – това е **участието на чиновници в бордовете на различни фирми и предприятия на държавата**. Тук под мотото, че трябва да се упражнява държавен контрол във фирмите се назна-

³⁵ Вж. **ДВ**, бр. 49, 29.06.2012 г.

³⁶ Вж. **В. „Монитор“**, 15.06.2020 г.

чават служители, които, членувайки в ръководните им органи, получават прилични парични бонуси за тази им дейност. Обикновено това са публични предприятия – търговски дружества с държавно участие в капитала, в които съответният министър упражнява правата на държавата (няма информация за точния им брой). Тази изконна привилегия за българския чиновник през времето претърпява интересна метаморфоза, тъй като от 2012 – 2019 г. участниците в различните бордове не получават парични възнаграждения. Впоследствие, или от 2020 г., това „привилегировано право“ отново е възстановено, защото държавните служители и служителите на трудов договор в администрацията пак могат да участват като представители на държавата в управлението на фирми (с държавно или общинско участие), в специално създадени със закон държавни предприятия, холдинги, компании и др. И, разбира се, срещу твърде прилично финансово възнаграждение, при това най-често само за еднократно месечно участие в заседание на ръководните органи...

Както вече нееднократно подчертахме, една от най-примамливите **привилегии на изпълнителната власт е нискоценовото ползване на резиденциите, почивните станции и ловните стопанства** от политическия елит и държавните чиновници. Става въпрос за около 40 представителни резиденции (и почивни домове) и 15 ловни стопанства,³⁷ в които високопоставени правителствени чиновници, народни представители, президентът и вицепрезидентът имат право да отдъхват на преференциални цени. И доколкото по-преди разгледахме по-подробно тази политическа привилегия, тук само ще добавим, че към многото представителни държавни резиденции и почивни станции се включват и бившите царски дворци „Евксиноград“, „Врана“, „Кричим“ и др., които предлагат прекрасни условия за отдих, почивка и ловуване на новата демократична номенклатура и нейните български и чуждестранни гости.

Между другото ще изтъкнем, че тук следва да се отбележи и една друга привилегия на министър-председателите, която се изпълнява от Националната служба за охрана (НСО). **Според чл. 21, ал. 2 от Закона за НСО всички бивши премиери имат право на охрана**

³⁷ Вж. В. „168 часа“, 25.04.1994 г.

от тази служба в продължение на четири години след освобождаването им от длъжност.³⁸ Тази привилегия се прилага навсякъде в цивилизованите демократични държави, което е напълно нормално и естествено да се прави. Обаче в случая ние смятаме, че този период е прекалено дълъг, гълта много разходи и респективно трябва да се сведе максимум до една година, за да не се раздуват излишно и бездруго раздутите привилегии на изпълнителната власт.

И като заключение на разглеждания въпрос за привилегиите на изпълнителната власт в България е редно да изтъкнем, че у нас около 3000 служебни автомобили и над 100 шофьори пряко обслужват държавните чиновници,³⁹ което показва направената справка в 17 министерства през изтеклата 2021 г. Тук обаче има нещо, което е малко известно и се отнася до привилегиите на всички български министерства да зареждат гориво с отстъпка отпреди една година. Тази нова привилегия изхожда от презумпцията, че органите на изпълнителната власт трябва непрекъснато да намаляват своите разходи, поради което е направена настоящата отстъпка на министерствата при използването на гориво (вж. Таблица № 16).

Таблица № 16. Ползване на гориво с отстъпка от българските министерства (по договореност) от 2021 г. (в %)

№	Министерство	Дружество	Търговска отстъпка на литър
1.	Министерство на вътрешните работи (договор 1)	„Лукойл-България“	11.15
2.	Министерство на вътрешните работи (договор 3)	„ОМВ България“	9.80
3.	Министерство на отбраната	„ШЕЛ България“	8.25
4.	Министерство на околната среда и водите	„Лукойл-България“	7.90
5.	Министерство на земеделието	„ОМВ България“	7.00
6.	Министерство на културата	„Петрол“	6.91
7.	Министерство на електронното управление	„ОМВ България“	6.70

³⁸ Вж. ДВ, бр. 61, 11.08.2015 г.

³⁹ <https://news.bg/politics/3000-avtomobila-obslužvat-darzhavnata-administratsiya-koli-za-milioni-v-byuroto-za-zashtita.html>

8.	Министерство на туризма	„ОМВ България“	6.70
9.	Министерство на енергетиката	„ОМВ България“	6.70
10.	Министерство на външните работи	„ОМВ България“	6.70
11.	Министерство на труда и социалната политика	„ОМВ България“	6.20
12.	Министерство на икономиката и индустрията	„ОМВ България“	6.20
13.	Министерство на иновациите и растежа	„ОМВ България“	6.20
14.	Министерство на регионалното развитие и благоустройство	„Петрол“	6.10
15.	Министерство на образованието и науката	„Петрол“	5.60
16.	Министерство на правосъдието	„Петрол“	5.60
17.	Министерство на финансите	„Лукойл-България“	5.20
18.	Министерство на младежта и спорта	„Петрол“	5.10
19.	Министерство на транспорта и съобщенията	„ШЕЛ България“	5.10
20.	Министерство на здравеопазването	„ШЕЛ България“	5.10
21.	Министерство на вътрешните работи (договор 2)	„Петрол“	4.10

Източник: В. „24 часа“, 3.06.2022 г.

Като оставим настрана икономическия ефект от горните договорености, само ще изтъкнем, че **независимо от цените на колонките министерствата ползват между 4.1 и 11.15 % намаление на литър гориво** въпреки промяната на цените, и то много преди дори да са помислили за подпомагане на гражданите с прословутите 25 % по-ниски тарифи на бензина и дизела (в настоящата криза). Очевидно, на редуцирането на привилегиите на изпълнителната власт в България трябва да се погледне много по-сериозно, защото едва ли е нормално такова привилегировано положение на министерствата в условията на стагнация.

3. СЪДЕБНА ВЛАСТ (СЪД, ПРОКУРАТУРА И ДР.)

За привилегиите в системата на съдебната власт у нас обикновено се говори много малко, тъй като те често остават встрани от фокуса на общественото внимание. Това обаче далеч не означава, че в тази система и нейните институции не се използват едни или други облаги от държавата, които ще представим синтезирано от тук нататък в настоящото изложение.

Едва ли би било учудващо за някого, че една от най-логичните и естествени привилегии на работещите в съдебните институции е **подобавщото високо месечно възнаграждение**. Ето какви са по-конкретно тези трудови възнаграждения, регламентирани в няколко члена от Закона за съдебната власт, както следва:

Според чл. 218 (1) Председателите на Върховния касационен съд и на Върховния административен съд, главният прокурор и директорът на Националната следствена служба получават основно месечно възнаграждение, равно на 90 на сто от възнаграждението на председателя на Конституционния съд; (2) Основното месечно възнаграждение за най-ниската съдийска, прокурорска и изследователска длъжност се определя в размер на удвоената средномесечна заплата на заетите лица в бюджетната сфера съгласно данните на Националния статистически институт; (3) Възнагражденията за останалите длъжности в органите на съдебната власт се определят от пленума на Висшия съдебен съвет. Чл. 219. На съдиите, прокурорите и следователите върху основното месечно възнаграждение се изплаща допълнително възнаграждение за продължителна работа като съдия, прокурор и следовател в размер 2 на сто за всяка година трудов стаж, но не повече от 40 на сто. Чл. 221. На съдиите, прокурорите и следователите се изплащат всяка година средства за тога или облекло в размер на две средномесечни заплати на заетите лица в бюджетната сфера. Чл. 223. Съдиите, прокурорите и следователите, докато заемат длъжността, могат да ползват жилища от ведомствения жилищен фонд на органите на съдебната власт. Чл. 224. (1) Задължителното обществено и здравно осигуряване на съдиите, прокурорите и следователите се извършват за сметка на бюджета на съдебната власт; (2) Съдиите, прокурорите и следователите задължително се застраховат срещу

злополука за сметка на бюджета на съдебната власт. И според чл. 225 (1) При освобождаване от длъжност съдия, прокурор или следовател с повече от 10 години стаж на такава длъжност има право на парично обезщетение в размер на толкова брутни месечни възнаграждения, колкото прослужени години има в органите на съдебната власт, но не повече от 20.⁴⁰

Осигуряването на привилегирвания статут на българските съдии, прокурори и следователи произтича от факта, че съдебната власт (и институции) има самостоятелен бюджет (чл. 361 от Закона), с който тя изцяло се разпорежда след неговото одобрение от държавата в рамките на националния бюджет. Така например в зависимост от чл. 218 тримата големи – председателите на Върховния касационен съд (ВКС) и Върховния административен съд (ВАС), както и главният прокурор получават почти 9000 лв. месечна заплата (от 1.03.2022 г.), която представлява 90 % от възнаграждението на председателя на Конституционния съд (то към момента е 9968 лв. бруто). В това естествено няма нищо нередно, стига структурите и кадрите на съдебната власт да работят качествено и ефективно, и то така, че да се вижда реалната полза в борбата против престъпността, беззаконията и нарушенията, защото за тази власт ежегодно се заделят огромни финансови ресурси (вж. Таблица № 17).

Таблица № 17. Бюджет на съдебната власт 2016 – 2020 г. (в млн. лв.)

Година	Висш съдебен съвет (ВСС)	Върховен касационен съд (ВКС)	Върховен административен съд (ВАС)	Прокуратура	Съдилица	Национален институт на правосъдието (НИП)	Инспекторат към ВСС (ИВСС)	Общо + резерв за неотложни разходи
2016	12,141.0	16,765.3	12,574.0	200,727.9	268,132.7	3,301.8	3,757.3	518,000
2017	21,001.4	18,168.9	14,482.1	216,780.9	284,223.4	3,617.7	6,125.6	565,000
2018	32,487.5	17,562.7	14,760.5	221,715.5	294,188.5	2,961.9	6,843.4	591,120
2019	51,032.9	19,811.6	17,521.8	260,000.0	343,842.4	3,538.1	7,970.2	704,317
2020	49,575.3	21,815.2	19,471.4	289,095.7	378,277.8	3,971.2	8,510.4	771,317

Източник: В. „Сега“, 11 – 17.12.2020 г.

⁴⁰ Вж. ДВ, бр. 64, 7.08.2007 г. (и последвалите го изменения и допълнения).

Какво показват цифрите и данните от таблицата?

Измежду представените бюджетни разчети се откроява видимата тенденция на непрекъснато увеличаване на бюджета на съдебната власт, като от 518 млн. лв. през 2016 г. се качва на 771 млн. лв. за 2020 г. Плюс това през 2021 г. бюджетът на съдебната система нараства още повече, като става 851 млн. лв., въпреки че не се забелязва кой знае каква позитивна дейност в работата на специализираните съдебни институции.

Най-чувствително е увеличението в прокуратурата, като за 2021 г. тя има 330 млн. лв., като през 2016 г. тръгва от 200 млн. лв. Повече от двойно скачат парите на Върховния административен съд – от 12 на 25 млн. лв. За разлика от него Върховният касационен съд започва 2016 г. с 16 млн. лв., а за 2021 г. има 22 млн. лв. А съдилищата получават за 2021 г. 434 млн. лв., което е със 166 млн. лв. повече от бюджета им за 2016 г.⁴¹

Осезаемо е паричното увеличение за ВСС и за Инспектората към него. Защото кадровият орган има 52 млн. лв. за 2021 г., а през 2016 г. бюджетът му е 12 млн. лв. При ИВСС съотношението е 9.8 млн. лв. срещу 3.7 млн. лв. преди 4 години.⁴²

Безспорно е обаче, че цялото увеличение отива за заплати, тъй като разчетите на Съвета предвиждат спецсъдиите през 2021 г. да вземат не 12, а 16 заплати.⁴³ Колегите им съдии в натоварените съдилища получават по три бонус заплати. А всички работещи в съдебната система – общо 14 352 души, получават увеличение от 10 %.⁴⁴

Интересно е да се каже, че **основната заплата на най-ниското ниво в системата е над 2000 лв., а на най-високото – над 4000 лв. Взимат се пари за дрехи, за прослужено време. Винаги има и бонуси.** Това е логично, защото съдебната власт трябва да предлага добри условия, за да се минимизира корупционният риск.

⁴¹ Вж. Дачкова, Д. Парите за съдебната власт се увеличават, но резултатите ѝ не. – В: В. „Сега“, 11 – 17.12.2020 г.

⁴² Вж. пак там.

⁴³ От 1.08.2022 г. спецсъдилищата и спецпрокуратурите в България са закрити със закон на Народното събрание. С него се премахват и досегашните кариерни и финансови бонуси за членовете на Висшия съдебен съвет и Инспектората на ВСС.

⁴⁴ Вж. пак там.

Но българската съдебна система живее извън социалната реалност. Например на 19.11.2020 г. ВСС гласува **три заплати бонус за специализираните магистрати и служители. Останалите магистрати получават по една заплата за Коледа. Или излиза, че спецсъдиите и прокурорите взимат поне по още 1000 лв. на месец, ако бонусите им се разделят на 12, колкото се обещава на медицинския персонал, който е на първа линия в пандемията.** Ето защо да си спецсъдия, означава да си много по-добре платен от колегите си, които са обикновени магистрати, но далеч не значи да си най-натоварен или най-бърз. Защото ненаписаните с дълги месеци дела не са най-точният синоним на справедливо правосъдие,⁴⁵ а по-скоро белег за бюрократична тромавост. Всъщност свидетели сме на позната ни до болка схема, според която отново и отново се изсипват колосални пари за издръжка на една обществена система (в случая съдебната), от което не само че не последват рационални действия, но и се забелязва регрес в нейната работа. Тоест **бюджетът расте (разбирай заплатите) за сметка на резултатите, които така или иначе не се виждат (особено в борбата с корупцията и престъпността).** Това обаче не е пречка „ветрилото“ на привилегиите в съдебната система непрекъснато да се разперва нашироко, тъй като в Закона (чл. 303 и 305) изрично е регламентирано, че **съответните институции на съдебната власт имат право да поощряват морално (с отличия – грамота, почетен знак и др.) и материално (предметна награда и в пари, в размер на едномесечно възнаграждение) съдиите, прокурорите и следователите.** Освен това трябва да се изтъкне още една, много съществена привилегия на работещите в тази система – **съдебната ваканция на съдилищата от 45 дни всяка година (15 юли – 1 септември),** която засяга само съдиите и е много по-голяма от отпуска на всички останали трудещи се, т.е. двойно по-голяма, но пък за сметка на това узаконена в Закона (чл. 329). И още нещо – според чл. 330 **съдиите, прокурорите, следователите, държавните съдебни изпълнители и съдиите по вписванията имат право на редовен платен годишен отпуск от 30 работни дни и допълнителен отпуск по 1 работен ден**

⁴⁵ Вж. пак там.

за всеки две години юридически стаж.⁴⁶ Истина е, че законът ограничава общия размер на отпуска да не надвишава 60 календарни дни, но още по-фрапантна истина е и това, че за престъпния свят у нас няма почивен ден нито зиме, нито лете. Затова тази огромна привилегия за нарушителите на законите просто е добре дошла, тъй като през летния сезон „юридическите сетива“ на държавата са притъпени за съдебната справедливост, защото цялата съдебна гилдия е в законна почивка. В този смисъл ще припомним, че според официалните данни **за обслужване на прокуратурата са закупени 290 автомобила, а в Бюрото за защита на свидетели служебните коли са 37, като две от тях струват над 1 млн. лв.**⁴⁷

И най-сетне, без да влизаме в излишна полемика, ще поставим на вниманието на изкушената публика **принципа на сменяемостта на магистратите (съдиите, прокурорите и следователите), който според нас е феодализиран и парцелиран в различните съдебни институции в зависимост от волята на висшестоящия началник.** Тъкмо това го прави **една от най-примамливите привилегии,** тъй като след навършване на петгодишен стаж в системата и съответното атестиране всеки съдия, прокурор и следовател автоматично става несменяем до пенсионирането си на 65-годишна възраст. Този демократичен принцип, освен че се е превърнал в изгодна йерархична привилегия, и твърде често се използва за брутална професионална кариера на случайно попаднали в съдебните институции юристи под прикритието на атестиране или протекции на висши началници в системата.

В институционалната система от привилегии на съдебната власт ще включим и тези на Конституционния съд в Република България, въпреки че той не принадлежи към нито една от трите власти по своите юридически правомощия. Това го правим, защото тази нова институция има изключително важно значение за опазването на върховенството на закона и за ефективното функциониране на правовата държава.

⁴⁶ Вж. **ДВ**, бр. 64, 7.08.2007 г.

⁴⁷ Вж. <https://news.bg>

Първото нещо, което се налага да изтъкнем, е обстоятелството, че **Конституционният съд (КС)** е една от най-важните институции в системата на държавната власт, тъй като тя осигурява върховенството на Конституцията, независима е от трите вида власти (законодателната, изпълнителната и съдебната) и се ръководи само от основния закон и този, регламентиращ нейната дейност (Закона за Конституционния съд). В зависимост от тази ключова функция в Правилника за организацията и дейността на Конституционния съд се казва, че съдиите в него се ползват с две основни привилегии: първата, с имунитет на народни представители; и втората, със статут на председател на Народното събрание.⁴⁸ Наред с това, но вече в Закона за Конституционния съд, подробно са регламентирани в чл. 10 **привилегираните възнаграждения на 12-имата съдии**, както следва: **1) председателят на Конституционния съд получава месечно възнаграждение, равно на средноаритметичното месечно възнаграждение на президента на републиката и на председателя на Народното събрание; 2) съдиите от КС получават 90 на сто от месечното възнаграждение на председателя на съда; 3) съдиите на Конституционния съд се ползват със статут на председател на парламента; 4) конституционните съдии имат право на пенсиониране след изтичане на мандата им, независимо дали са навършили пенсионна възраст и без да прекратяват осигуряването си другаде, както и на обезщетение в размер до 20 месечни възнаграждения** (по ред, определен с Правилника за организацията и дейността на КС).⁴⁹ А към това трябва да добавим, че според чл. 14 (4) от Правилника Конституционният съд приема вътрешни правила, с които допълнително урежда въпросите за **заплащането, отпуските, средствата за облекло, обезщетенията и командироването** на съдии и служители. Така в най-общи линии се затваря „нормативният кръг“ от правила и привилегии, въз основа на които се извършва високоотговорната правно-политическа дейност на Конституционния съд относно спазването на Конституцията и законите в страната.

⁴⁸ Вж. **ДВ**, бр. 106, 20.12.1991 г. (и последващите поправки).

⁴⁹ Вж. **ДВ**, бр. 67, 16.08.1991 г. (и последващите ги поправки и изменения).

За да получим обаче по-цялостна и пълна представа за разходваните средства и привилегиите на КС, ще цитираме одитния доклад на Сметната палата за управлението на публичните средства и дейности на този съд за периода 1.01.2018 – 31.12.2019 г.⁵⁰

Както се вижда, общият размер на отчетените разходи по бюджета на Конституционния съд към 31.12.2018 г. е 3 686 383 лв., а към 31.12.2019 г. съответно 3 236 248 лв. Тук с най-голям относителен дял в общите разходи са тези за заплати и възнаграждения на персонала, нает по трудови и служебни правоотношения, като: за 2018 г. тези разходи са 2 349 521 лв., или 63.74 от извършените разходи през годината, а за 2019 г. разходите за заплати и възнаграждения на персонала, нает по трудови и служебни правоотношения, са в размер на 2 532 518 лв., или 78.25 от извършените разходи. Харчовете за издръжка са 271 277 лв. към 31.12.2018 г., или 7.35 от разходите през годината. Към 31.12.2019 г. разходите за издръжка възлизат на 278 382 лв. и представляват 8.60 от извършените разходи. С най-голяма стойност и относителен дял от общо отчетените пари за издръжка по бюджета на Конституционния съд за 2018 и 2019 г. са разходите за външни услуги, храна, материали и краткосрочни командировки в чужбина (стойността на посочените разходи и относителният им дял от общо отчетените разходи за издръжка през 2018 и 2019 г. са представени в Таблица № 18).

Таблица № 18. Разходи за издръжка, стойност и относителен дял⁵¹

По видове разходи	Извършени разходи от 1.01.2018 г. до 31.12.2018 г.		Извършени разходи от 1.01.2019 г. до 31.12.2019 г.	
	в лв.	%	в лв.	%
I. Всичко разходи за издръжка, в т.ч.:	271 277		278 382	
1. Разходи за материали	33 970	12.52	42 572	15.29
2. Разходи за външни услуги	133 517	49.22	137 957	49.56

⁵⁰ <https://www.bulnao.government.bg/media/documents/od-ks-0321inet.pdf>

⁵¹ Вж. пак там.

3. Краткосрочни командировки в чужбина	44 822	16.52	18 268	6.56
4. Храна	34 415	12.69	50 198	18.03

*Източник: Отчетни данни по ЕБК за изпълнението на бюджета на Конституционния съд към 31.12.2018 г. и към 31.12.2019 г.; **Одитен доклад** на Сметната палата за периода 1.01.2018 – 31.12.2019 г.*

Любопитно е да се изтъкне, че според чл. 7 от Вътрешните правила за заплащането, отпуските и обезщетенията на съдиите и служителите в Конституционния съд е регламентирано получаването на допълнителни възнаграждения за постигнати високи резултати в рамките на утвърдените средства за персонал по бюджета за КС. В случая **размерът на средствата за ДМС на съдиите и служителите за една календарна година не може да надвишава 30 на сто от разходите за заплати, възнаграждения и задължителни осигурителни вноски** по бюджета на КС.⁵² И още – всички допълнителни възнаграждения се определят и изплащат периодично на базата на последната месечна заплата и действително отработеното време, което стриктно е спазвано.

Закономерно възниква въпросът: Толкова ли е важен Конституционният съд в държавата, че да получават такива големи привилегии неговите членове?

Разбира се, изобщо няма да коментираме съществената роля на КС за спазването на законодателството в страната като мощен рупор на демократичната правова държава. Но не е редно да прескочим **необосновано големите привилегии на 12-имата съдии и 23-мата служители на персонала**, което както от правна, така и от политическа гледна точка е абсолютно неморално. Това се вижда от изложените по-горе цифри, според които **над 2/3 от бюджета на КС се разходва само за заплати и допълнителни възнаграждения** поради високите тарифи, регламентиранни в закона. И нещо друго, свързано с кадровия подбор на конституционните съдии: откъде накъде например мастити юристи професори (без да отричаме тяхната компетентност), които за около 35 – 40 години трудов стаж са написали само две-три книжлета и цял живот са били зад

⁵² Вж. пак там.

катедрата, без да са влизали в съдебна зала дори, ще имат право да стават конституционни съдии?

Откъде накъде и защо?

Много е просто: защото изпълняват партийни заръки и политически поръчки на разни ментори и политици или пък защото им липсва елементарна човешка и гражданска съвест. Вероятно тук се крие разковничето на проблема, доколкото всяка една кариеристична съвест умело се прикрива зад длъжностната характеристика, жадно консумирайки натруфените политически привилегии в не-политическата институция, наречена „Конституционен съд“. Очевидно, реформите в това отношение тепърва предстоят на институционално държавно равнище.

4. Други институционални привилегии

От полезрението на нашия анализ не са убягнали и привилегиите на някои други важни институции, от които ще разгледаме тези само на две – на президентската институция и на политическите партии.

А) Привилегии в президентската институция

По-преди вече изтъкнахме, че според Решение № 240 на Великото народно събрание от 1990 г. възнаграждението на президента (и вицепрезидента) е сходно с това, което е определено за депутатите. Тоест тук е **валиден принципът на три средни месечни заплати за страната**, които автоматично се осъвременяват всяко тримесечие. Така от 1.03.2022 г. президентската заплата е 11 232 лв., и то без да се смятат никакви добавки за стаж, научна степен и т.н. Освен това държавният глава ползва всички други привилегии на депутатите, каквито са: служебен транспорт, специална охрана, медицинско обслужване, държавни резиденции и т.н., вкл. и полагащите му се офис, секретарка, шофьор и кола след изтичане на мандата му. Разбира се, президентът има и другите основни привилегии, които му се полагат по право: намалена храна (като цени) във ведомствените ресторанти, президентски апартаменти в държавните резиденции и т.н., и т.н. От подобни привилегии се ползва и вицепрезидентът на републиката, както и всички служители в

президентската институция (като политически и обслужващ персонал) в зависимост от ранга и постовете, които заемат в йерархията. С други думи президентът притежава всички по-важни привилегии, които имат и депутатите (вкл. и тези при пенсиониране).

Б) Привилегиите в политическите партии

Всеизвестен е фактът, че партиите са инкубаторът на политическите привилегии в социалния живот, защото още от тяхното най-първоначално съществуване са създадени условия за използване на разни облаги и изгоди по върховете (и структурите) на партийната йерархия. С развитието на демокрацията през XX в. ролята и мястото на партиите нараства, поради което се утвърждава и налага тяхната институционализация на юридическа основа в САЩ, Европа и други континенти на света. Тази институционализация окончателно се развива и в България след падането на тоталитарния режим, когато след началото на демократичните промени се приемат и първите закони за политическите партии (1990, 2001, 2005 г.). В тях (законите за партиите) са регламентирани правата и задълженията на тези политически субекти – партиите, вкл. и част от техните привилегии, които основно се ползват от съответния партиен елит, и особено от ръководната партийна олигархия.

В Закона за политическите партии от 2001 г. се съдържат **няколко съществени момента**, които, изложени в синтезиран вид, са: 1) регламентиране (и разширяване) на собствените приходи на политическите партии, като членски внос, приходи от недвижими имоти, приходи от издателска дейност, авторски права и ползване на интелектуална собственост и дарения от юридически лица; 2) отпускане на ежегодна държавна субсидия от бюджета на страната за финансиране на парламентарно представените партии и коалиции (пропорционално на получените гласове), вкл. и на тези партии, които получават между 1 и 3.9 % гласове на последните избори за парламент; 3) предоставяне от държавата и общините на политическите партии, получили над 1 % от действителните гласове (на последните парламентарни избори), на помещения за реализиране на тяхната дейност; 4) ограничаване на сумите за различни видове дарения, а именно: анонимни дарения, чиято обща сума е в по-голям размер от 25 на сто от годишната държавна субсидия на съответната партия, дарения от едно и също лице (физическо или

юридическо) за сума 30 000 лв., средства от предприятия с над 50 на сто държавно и общинско участие (или от предприятия и организации, изпълняващи по договор държавна или общинска поръчка), както и дарения на средства от чужди правителства или чуждестранни държавни фирми и организации; 5) забраняване на извършването на каквато и да е стопанска дейност; и 6) възлагане на цялостния контрол по финансовите приходи и разходи на политическите партии на Сметната палата.⁵³

Безспорно тези важни законови клаузи въвеждат допълнителен ред във функционирането на политическите партии, доколкото регламентират някои нови клаузи относно статута на партиите в страната, легитимността на тяхното финансиране, борбата с „търговията с гласове“ и пр. И като цяло целят по-бързото и ефективно адаптиране на този тип законодателство с нормите и правилата на европейските критерии (и изисквания) в това отношение.

Ще бъде проява на едностранчивост обаче, ако се задоволим единствено с тълкуванията на ЗПП, защото както и при много други законодателни актове, така и тук се сблъскваме с ред **юридически (политически и партийни) недомислия**, които представляват съществена пречка за позитивното развитие на демократичния политически процес.

Първото правно недомислие в настоящия Закон за политическите партии е **свързано с държавната субсидия за партиите, които получават такава, когато имат над 1 % на последните парламентарни избори**, въпреки че не са представени в Народното събрание. По същество това си е чиста проба законно хранителен на няколко български партии от държавния бюджет, без да има никакво основание за това.

Пита се: **Откъде накъде и на какво разумно юридическо основание българската държава ще превръща в храненици нашенските родни партии? И откъде накъде някоя никому неизвестна партийка, чийто членски състав я се събере, я не в един старов-**

⁵³ Тези въпроси подробно са разработени във: **Манолов, Г.** Цената на изборите, или как партиите си купуват властта. Пловдив: Паисий Хилендарски, 2009, с. 260; 273 и сл.; **ДВ**, бр. 30, 28.08.2001 г.

ремски файтон, по законен начин ще получава държавна издръжка за своята дейност, щом успява да вземе някакъв мижав процент на изборите, т.е. около няколко хиляди гласа?

Така че абсолютно недопустимо е в държава като България, в която още ни трови мирисът на тоталитарния политически манталитет, в която демократичните корени са потъпквани десетилетия наред и в която само от тридесетина години има крехък конституционно-плюралистичен режим и пърхаща пазарна икономика, да се дава такава голяма законодателна слободия на политическите партии да „лапкат“ пари от държавния бюджет, без никой да им търси отговорност за това.

Повече от ясно е, че в сегашния си недоद्याл вид **Законът за политическите партии в известен смисъл поставя партиите в привилегировано отношение спрямо държавата, а даже и над нея, което е абсурдно и парадоксално.**

Второто правно недомислие на Закона се съдържа във възможността за „присламчване“ на големите пари в предизборните кампании, измежду които най-фрапиращи са: на първо място, **абсолютно неприемлива е клаузата за анонимните дарения** (чл. 22, ал. 1 и 2), регламентираща фактическата потайност на значителната част от финансовите средства за изборите тогава, когато в напреднала Европа почти навсякъде даренията са публични;⁵⁴ на второ място, **съвършено несъстоятелно е положението в Закона, при което цели 25 % от годишните дарения са напълно анонимни** и на всичкото отгоре се дава „право“ на партиите сами да определят кои дарители да са публични и кои да не са (само за 2001 г. например десет партии получават анонимни дарения за 1 130 160 лв.);⁵⁵ на трето място, **въобще не може да се приеме фактът, че е разрешено на държавните фирми да финансират политическите партии** (при определени условия), защото в българските реалности държавните мениджъри обикновено са слуги на управляващите партии и следователно управляващата партия (която и да е тя) е най-облагодетелствана както през целия си мандат, така и в навечерието на всеки следващ народен вот; на четвърто място, сигурно

⁵⁴ Тази клауза в следващите изменения на ЗПП през 2005 г. е отменена, с което даренията стават публични.

⁵⁵ Вж. **В. „Дневник“**, 10.10.2002 г.

никак не е случайно „недоглеждането“ в Закона, което в чл. 23 забранява извършването на стопанска дейност от партиите (което е чудесно), а пък малко преди това, в предходния чл. 21, на същите тези партии се разрешава да преотдават за пренаемане на други юридически лица („но само за партийна дейност“) предоставените помещения за партийна работа, което си е чиста проба узаконяване на партийноклиентелисткия бизнес; и на последно място, всичко онова, което е неизяснено цялостно в Закона, тактично е препратено да се „доизкусурява“ от Закона за юридическите лица с нестопанска цел, от което въпросите на предизборното финансиране се запокитват вдън гори тилилейски.

Третото правно недомислие произтича от обстоятелството, което регламентира привилегирован статут на десетките партийни и други фондации, които ежегодно набират всякакви финансови ресурси за партиите. Проблемът в случая дори граничи с абсурда, тъй като тези фондации могат да извършват „двойна“ дейност – едната е разрешена от закона, т.е. стопанската дейност, а другата е забранена, т.е. набирането на пари за партиите (според ЗПП). Това положение е абсолютно ненормално, защото практически узаконява политическата корупция и пряко обслужва партийните елити, поради което тутакси трябва да се отмени.

Четвъртото правно недомислие е продължение на второто, защото третира привилегированите условия, при които политическите партии могат да наемат различни помещения от държавата и общините за разгръщане на партийна дейност (чл. 20, 21). Или, става дума за прословутите нищожни наеми за партийни клубове, които се определят административно, а не по пазарни цени. По този начин партиите извършват масови закононарушения, тъй като непрекъснато преотдават собствените си клубове на различни части фирми, с които впоследствие си делят наемите и печалбите. Само в Софийска област например по официални данни годишно се губят над 600 000 лв. от наеми, понеже помещенията се използват от партиите, които ги преотдават на различни фирми.⁵⁶ Така почти половината от политическите партии реално функционират

⁵⁶ Вж. В. „Политика“, 6 – 12.11.2004 г.

като търговски субекти на икономическия пазар, доколкото непрекъснато участват в различни бизнес отношения.

И петото правно недомислие в Закона за политическите партии се отнася до **безкрайно анемичния и безличен държавен контрол спрямо финансовите приходи и разходи на партиите**. И тук парадоксите са много, но един от тях е „забележителен“, тъй като право на контрол върху партийните финанси има единствено Сметната палата (при това формален), която проверява само държавни институции (по закон), докато политическите партии изобщо не са такива. Затова контролът не само че е „беззъб“ и неефективен, но и самите политически партии въобще не зачитат Сметната палата, тъй като постоянно „пропускат“ да се отчетат в установените срокове, за което свидетелстват следните данни: през 2001 г. общо 165 партии не представят финансови отчети; през 2002 г. – 157 партии; през 2003 г. – 294 партии, и т.н., а от всички регистрирани по Закона партии цели 139 от тях,⁵⁷ никога и при никакви обстоятелства не представят финансови отчети пред държавните институции.

В третия Закон за политическите партии (2005 г.)⁵⁸ е направен пореден опит за доближаване на тази материя до европейските и световните стандарти. Въвеждат се **нови изисквания за разширяване на прозрачността и контрола при финансирането на партиите в няколко ключови насоки: 1) разрешителна**, която директно се отнася до увеличаване на източниците за набиране на партийни финанси, каквито са лихвите по парични депозити в банки и допълнителните собствени приходи от фондонабиращите мероприятия; **2) забранителна**, която изрично повелява забраната на анонимните дарения, средствата от организатори на хазартни игри, както и парите от религиозни институции или от юридически лица с нестопанска цел, извършващи дейност в обществена полза; и **3) „иновационна“**, т.е. такава, която въвежда нови разпоредби в Закона като „административнонаказателните“ (фиксиращи различните видове глоби за неизпълнение) и „допълнителните разпоредби“ (уточняващи някои важни понятия в

⁵⁷ Вж. последователно: В. „Стандарт“, 10.10.2002; В. „Сега“, 17.03.2004; и В. „Капитал“, 10 – 16.12.2005 г.

⁵⁸ Обнародван е в ДВ, бр. 28, от 1.04.2005 г., и след това е изменян и допълван два пъти (20.12.2005, бр. 102 на ДВ, и 24.02.2006, бр. 17 на ДВ).

Закона). В този смисъл рязко е завишен финансовият контрол върху политическите партии чрез редица други ограничения: лимитиране на тавана на даренията (до 10 000 лв. за физически, и до 30 000 лв. за юридически лица), вкл. и прилагане на списък на дарителите с приложените суми за дарение; пресичане на т.нар. „вторично финансиране“ на партиите от държавата (забрана партиите да взимат пари от предприятия с повече от 5 % държавно или общинско участие или от техни дъщерни фирми); ползване на заеми от банки до 2/3 от отчетените в Сметната палата приходи (за предходната календарна година); уточняване на размера на държавната субсидия за политическите партии (1 на сто от минималната работна заплата за текущата календарна година) и т.н. С други думи **с новите текстове на Закона поне на теория се прави опит за отнемане на основни лостове за влияние върху поведението на политическите партии от частни структури, лица и бизнесмени, както и от такива, които чрез прекомерно „изсипване“ на пари в бъдещи държавни управленци целят „легитимна“ покупка на предстоящите избори. Или, ако обобщим казаното, Законът се опитва да внесе определен (и в някои отношения нов) ред във финансирането на партиите: затяга режима на учредяване и регистрация на партиите; ликвидира възможността лъжеполитически формации да дефилират като дубликати на реално съществуващи партии; и въвежда порядък за участието на политическите партии в предизборните кампании.**⁵⁹

И така, независимо от добрите намерения и от някои сполучливи решения в самия Закон, с които се преследва радикалното пресичане на инвазията на парите в партийните каси, този процес така и не е удържан докрай, за което говорят фактите и данните от финансирането на политическите субекти. Така например, ако се вгледаме още по-задълбочено във всички направени разходи от политическите партии, веднага ще констатираме няколко важни момента: най-напред, **вместо да се ограничи, значително се увеличава държавното субсидиране на партиите, които само през 2007 г. получават почти 11 млн. лв. за своята дейност; след това,**

⁵⁹ Според някои данни в България над 70 % от всички фирми спонсорират родните партии, което действително представлява много висок процент (Вж. В. „Стандарт“, 6.01.2006 г.).

драстично продължават да нарастват разходите за предизборните кампании на партиите и за цялостното им медийно обезпечаване; и най-сетне, повечето партии продължават абсолютно безнаказано да нарушават ЗПП, особено при различните дарения от държавни фирми (т.е. над 5 % държавно участие, като шампион тук е БСП, следвана от НДСВ и т.н., и т.н.).⁶⁰

Въпреки някои качествени попадения на новия закон относно партийното финансиране той отново не може да реши фундаменталния въпрос как политическите партии у нас да станат нормални политически субекти и да използват всички финансови ресурси така, че да не злоупотребяват с тях и да не участват в корупционни предизборни скандали.

Може би най-сериозният недостатък на този ЗПП е това, че и той **не успява да намери баланса между държавното и частното субсидиране като основни източници за финансиране на българските партии**, защото се запазва логиката на приоритетно фирменото (частното) финансиране на цялостната политическа дейност чрез прословутите частни дарения. Друго – важен недостатък представлява и **почти никаквата санкция в Закона относно използването на анонимни дарения от партиите (символична глобичка от 1000 до 5000 лв.)**, което, ако официално забранява тези дарения през „парадния вход“, тихичко ги връща през задния двор на политическата система. Следващо – съществен недостатък е и фактът, че все още **няма съвършено ясни правила и механизми за стопанисване на партийните имоти, с които да се регламентира в Закона по-голяма публичност и гласност за движението на паричните потоци към политическите партии**, особено по време на предизборните кампании. Четвърто – рецидивиращ недостатък е и разрешението **партиите да наемат срещу ниски наеми държавни и общински помещения (уж за партийна работа), след което ги преотдават на разни частни фирми, което по същество си е открито „узаконяване“ на стопанска дейност, въпреки че е забранена по закон**. Пето – твърде обезпокоителен недостатък са и сис-

⁶⁰ Вж., както следва: В. „24 часа“, 1.12.2006 г.; В. „Дневен труд“, 7.11.2006 г.; В. „Сега“, 7.11.2006 г.

темните финансови нарушения при политическата дейност, които предопределят прокорупционните нагласи в самите партии, формирайки широко обществено недоверие към лидерите, политиките и партиите от страна на гражданите. И последно – изключително негативен недостатък на Закона за политическите партии е и обстоятелството, че с изложените по-горе половинчати и недоглеждани от юридическа гледна точка клаузи се създават десетки легални условия за използване на „сенчестата“ икономика като фундаментален източник (и канал) за финансиране на българските политически партии.

Въпреки че констатираните недостатъци са изключително сериозни, тъй като замъгляват прозрачността на партийното финансиране, те не са отстранени при поредните **изменения на ЗПП от м. януари 2009 г.**⁶¹. Защото, вместо да се приеме нов закон, в който да се отстранят старите пропуски, недоглеждания и пречки, отново се правят някакви частични изменения, без да се постига някаква решителна промяна в досегашните подходи на партийното финансиране.

В по-синтезиран порядък новостите в ЗПП (от 2009 г.) могат да се групират, както следва: **а) забрана на дарения за партиите от юридически лица** (фирми, еднолични търговци) и религиозни организации, като дарения могат да правят само физически лица до 10 000 лв. (за 1 година); **б) увеличаване на държавната субсидия за партиите над два пъти**, или тези партии, които имат над 1 % влияние, ще взимат по 5 % от минималната работна заплата на глас (до 2009 г. са 2 %, или 4,40 лв.), т.е. 12 лв. за 1 глас; **в) въвеждане на публичен регистър на партиите**, в които те ще водят спонсорите си, собствените си имоти и социологическите и пиар агенциите, с които работят; и **г) завишаване на контролните функции на Сметната палата** при одитирането на политическите партии, вкл. и правото на Палатата да уведомява Националната агенция по приходите и прокуратурата за извършване на ревизии и проверки, ако това се налага, и др.

На пръв поглед новите изменения и допълнения в ЗПП създават доброто впечатление, че са отстранени повечето слабости

⁶¹ Вж. **ДВ**, бр. 6, 23.01.2009 г.

Таблица № 19.

Държавна издръжка на българските партии по години (според ЗПП)

1 лв. на глас	
2002 г.	4 500 000 лв.
2003 г.	4 500 000 лв.
2004 г.	4 479 984 лв.
1% от МРЗ	
2005 г.	5 356 798 лв.
2006 г.	5 744 674 лв.
2% от МРЗ	
2007 г.	12 853 634 лв.
2008 г.	16 051 995 лв.
5% от МРЗ	
2009 г.	46 695 545 лв.
2010 г.	42 944 333 лв.
2011 г.	50 494 036 лв.
12 лв. на глас	
2012 г.	50 494 036 лв.
2013 г.	45 402 977 лв.
11 лв. на глас	
2014 г.	38 282 853 лв.
2015 г.	36 115 104 лв.
2016 г.	36 115 104 лв.
2017 г.	38 057 288 лв.
2018 г.	9 662 096 лв.
ОБЩО	447 750 457 лв.

Източник: В. „Труд“,
9.05.2018 г.

във финансирането, които произтичат от политическата практика на партиите в страната. Това обаче е измамна представа, защото въпреки някои радикални промени, каквато е например забраната на даренията от частни фирми, нелегитимното партийно финансиране така или иначе в значителна степен си остава непокътнато в България. Главно доказателство за това са редица юридически „пропуски“ в измененията, а именно: **1) тоталното държавно субсидиране на партиите за периода 2002 – 2021 г. струва на българския данъкоплатец над половин милиард лева (вж. Таблица № 19); 2) забраната за финансирането на партиите от различни частни фирми само ще го изтика в друга „незаконна плоскост“ (финансиране на частни лица от фирми, които пък даряват тези пари на партиите); 3) с пълна сила остава клаузата за преотдаването на партийните офиси (и имоти) за търговски цели, въпреки че текстът на Закона формално забранява това (чл. 32, ал. 2); 4) регламентират се смешно ниски глоби за партия, която крие спонсор (10 000 лв.), за непредставяне в срок на финансов отчет (1000 – 2000 лв.), за лице от политическа партия, възпрепятстващо извършването на одит от Сметната палата**

(1000 – 2000 лв.), и т.н., и т.н.

Краткият моментален извод, който би могъл да се направи за нормативната уредба на партийното финансиране в България (след 10.11.1989 г.), е следният: **без да игнорираме всички положени усилия за регламентирането на този въпрос (партийното финансиране) и без да забравяме обстоятелството, че у нас няма никакъв опит в усвояването на подобна правна материя (т.е. стар**

закон за финансирането на партиите), категорично следва да подчертаем, че сега действащото законодателство за финансирането на българските политическите партии е неефективно, некачествено и остаряло, защото то не е в състояние да реши ключови проблеми на социалното развитие, не дава възможност за разгръщане на повсеместен публичен контрол, отчетност и гласност при партийното финансиране и по същество „задръства“ фатално алвеолите на демократичния политически процес в страната. Това са тези недогледани юридически клаузи (изложени по-горе) изобщо не премахват, а напротив, всячески стимулират привилегированото положение на самите партии, техните лидери, управленската им олигархия и окръжаващите ги партийнополитически кръгове, което ще докажем с още няколко факта, цифри и примера (от българския политически живот).

Особено неприятно е да се изтъкне, че **практически българската държава трайно финансира своите партии, защото, веднъж, им отпуска субсидия, втори път, им дава право да получават пари от държавни фирми, и трети път, да преотдават държавна собственост (в която са се настанили) на различни частни бизнес фирми, от които трупат допълнителни (в повечето случаи незаконни) приходи. И ако това не е изключително изгодна финансова привилегия за нашите партии, която граничи с легално изсмукване на държавна субсидия, то тогава какво ли ще е то?!**

Друг солиден източник за зареждане на партийните каси в България с финикийски знаци е **стопанисването на държавни имоти за партийни цели**. Става дума за хилядите партийни имоти, които са публична собственост и които клетата българска държава отдава под наем за жълти стотинки на родните партийни мастодонти (партиите, получили над 1 % гласове на парламентарните избори). Ето какво показват неумолимите цифри от одита на Сметната палата през 2007 г.: **общо в страната на 22-те български политически партии са дадени над 1400 имота (1000 от тях в провинцията, и 400 в столицата) за стопанисване и за партийна дейност, като срещу незначителен наем (от порядъка на 10 – 20 лв. за кв. м) политиците реално управляват над 70 000 кв. м, или**

средно по 3500 кв. м полезна площ⁶² на всяка една от тях. В одитния доклад се посочва, че значителна част от тези наети на безценна имоти политическите партии преотдават на различни фирми, които превръщат клубовете в кръчми, казина, кебапчийници и т.н. Сиреч в почти всички партийни имоти се извършва богата бизнес дейност, от която се печелят много и много пари на гърба на българската държава (и данъкоплатец), възлизащи само през 2006 г. на около 160 283 лв.

Тук „лидер“ в класацията на преотдадените имоти за непартийни цели е СДС – 159 бр.; следван от БСП – 62; ЗНС – 19; БЗНС и НДСВ – по 18 бр.; ДП – 15; ВМРО-БНД – 14 бр. и т.н., въпреки че чл. 32 (2) от ЗПП изрично забранява подобен род неполитически дейности!!!

Но и това не е всичко, защото по хипотетичен начин можем да стигнем и до още едно грубо нарушение, от което могат да се отклоняват пари в партийните централи (вж. Таблица № 20).

Таблица № 20. Приходи от имоти и неплатени наеми на част от българските политически партии за 2006 г. (в лв.)

№	Партии	Имоти (помещения)	Приходи	Неплатени наеми
1.	СДС	258	1 020 000	14 000
2.	БСП	245	4 598 000	38 000
3.	ДПС	140	1 392 000	7 000
4.	НДСВ	137	1 581 000	14 000
5.	ДСБ	71	516 000	2 867
6.	Атака	69	301 000	1 000
	Общо:	900	9 409 436	77 448

Източник: Доклад на Сметната палата за приходите и разходите на партиите през 2006 г... Цит съч.

В този контекст голямото надцакване с държавата намира израз в обстоятелството, че е налице **двойка партийна печалба:** от една страна, тя (печалбата) идва от ниските наеми за партиите

⁶² Доклад на Сметната палата за приходите и разходите на партиите през 2006 г. [онлайн]. www.bulnao.government.bg.

(дадени от страна на държавата), от които те в случая припечелват „дребната“ сума от почти 9.5 млн. лв. само за една година(!!!); докато, от друга, от остатъка на тези **9 331 988 лв. (без посочените по-горе 77 448 лв.)** при всички положения се заделят **укрити пари, доколкото по договор винаги се плаща официална цена (за наетия имот), а „излишъкът“ по него винаги се дава за внасяне на ръка (т.е. безотчетно) със съответния ордер.** Всъщност това е невидим „вторичен ефект“ – печалба и приход, който е добре замаскиран на повърхността и от който партиите у нас **трупат изключителни богатства, тъй като парите отиват в „черните каси“.** С други думи голяма част от българските политически партии (и особено най-влиятелните от тях) отдавна са се превърнали в партии рентиери на държавна сметка, в чиито централи се „вливат“ десетки „пълноводни потоци“ от нелегитимни финансови средства.

Една от най-търсените и очевидни политически привилегии на партийните елити е **перманентното участие на техни членове в десетките държавни и общински бордове, управителни тела, контролни съвети и т.н.,** в които се получават високи възнаграждения, без да се извършва кой знае каква ефективна работа. Като доказателство за това ще цитираме следните данни: общо 76 % от депутатите, 75 % от министрите и председателите на държавни (и изпълнителни) агенции и над 90 % от кметовете на общините в България участват в управителни съвети на различни неправителствени организации (към 1.01.2009 г.).⁶³ Тези цифри недвусмислено показват, че влизането във властта и участието на партийни персони в разни бордове на държавни и недържавни организации е класическа форма на демократична привилегия, която, освен че е законна, и носи прилично високи доходи на политико-партийната олигархия.

Няма как да пропуснем и прословутата **„търговия с гласове“** на избиратели, която в България има вековни традиции и в случая

⁶³ Вж. *Сп. „Тема“*, бр. 4, 2009, с. 29.

може да се определи **като специфична привилегия на нашата партийна олигархия.**⁶⁴ Или, казано по-конкретно, „търговията с гласове“ представлява нерегламентирана (пряка или косвена) „покупко-продажба“ на избирателни гласове и като такава – откривена корупционна размяна, при която чрез даване на пари на ръка (или в натурални стойности) се цели осигуряване на вота на хората за определена партия, организация, движение, лидер или персона. В този смисъл „търговията с гласове“ може да се определи и като доходоносна партийна привилегия, доколкото чрез нея не един или двама функционери на различни равнища (партийни) придобиват сериозни парични облаги.

Следователно ключовата обединителна основа на всички партийни елити (и слоеве) в България не са прокламираните демократични ценности, не е защитата на националните идеали, не са и мерациите за създаване на ново демократично общество, а преди всичко и главно е стремежът за завземане на властта и нейното използване за политически, икономически, лични и всякакви други привилегии, ползи и изгоди. Така че онова, което някои днес наричат „приятелски, братовчедски и царски кръгове“ в политиката (приближени до този, онзи или трети министър-председател), никога не е било и не би могло да бъде нещо друго, освен само едно: скрито или открито проявление на дейността на различните олигархични слоеве, които в зависимост от управленския цвят пряко обслужват всяка нова властова олигархия в страната. Тъкмо затова и размерите на политическата корупция у нас никога не са били толкова мащабни, т.е. толкова големи, че да задържат цялата обществена еволюция, да пречат на развитието на държавата, и дори да станат начин на живот на стотици хиляди обикновени хора и, разбира се, на почти целия т.нар. „политически елит“! Такива са реалностите в нашата страна към момента, независимо от факта дали харесваме или не, дали признаваме или отхвърляме, дали подкрепяме или не реално съществуващите политически привилегии на партийните олигархии (и елити) у нас.

⁶⁴ „Търговията с гласове“ на електората подробно е анализирана в моята книга „Цената на изборите, или как партиите си купуват властта“, поради което тук само ще я разгледаме накратко като специфична политическа привилегия.

И така, заслужени ли са привилегиите, които се ползват от българския политически елит след началото на демократичните промени от 10.11.1989 г.?

Тривиалният отговор на този въпрос за много хора е напълно еднозначен: заслужени са, защото са узаконени и регламентирани със съответните нормативни документи.

Да, това наистина е така, но ние ще отговорим по друг начин, а именно чрез разкриване на резултатите от дейността на политическия ни елит в институциите на властта в България.

Ако се вгледаме по-детайлно в работата на **Народното събрание**, неизбежно ще се натъкнем на обстоятелството, че **високите възнаграждения на депутатите са в пъти над нормалните заплати на хората според жизнения стандарт в страната и не са право, а преди всичко класическа политическа привилегия, защото те в повечето случаи не се заработват реално, поради което и не може да се каже, че са заслужени** (поне в този им голям размер). Доказателство за това е неефективната и нискокачествена дейност на **парламента** и законодателния процес (независимо чие е мнозинството), което ярко проличава от следните факти: 1) според мониторинговия доклад на **Института за модерна политика** за периода юли-ноември 2010 г. при приемането на законите от 41-вото Народно събрание доминират две крайно негативни тенденции, каквито са прекомерната централизация на властта и съсредоточаването на управленските функции в тесен кръг лица (в разрез с европейските политики за децентрализация и субсидиарност) и необоснованата държавна репресия за сметка на основни граждански права;⁶⁵ 2) от направената справка за четирите години мандат на 44-тото Народно събрание (2017 – 2021 г.) парламентаристите заседават общо пълни 16 месеца, имат 487 пъти заседания (463 редовни и 24 извънредни) и приемат 520 закона,⁶⁶ при все че последната година от работата им е съпроводена с обществени протести; 3) масова неефективна практика е да се променят за щяло и нещяло различни важни закони, какъвто е например случаят с Ко-

⁶⁵ Вж. **Институт** за модерна политика. Мониторингов доклад на дейността на 41-вото Народно събрание, юли-ноември 2010. София, 2010, с. 8; 10.

⁶⁶ Вж. **В. „Монитор“**, 30.03.2021 г.

декса за социално осигуряване, който от 1.01.2000 г. до сега е изменян 138 пъти (!!!), или по 7 пъти на година (за сравнение Германският граждански кодекс е на 125 години и има 5 пъти по-малко поправки; Френският кодекс от 1804 г. има само една голяма промяна през 2000 г. и т.н.);⁶⁷ 4) специалистите са пресметнали, че у нас за 5 години се правят около 4000 изменения в нормативната база, за 10 години те набъбват на 8000, а за 20 стават 16 000;⁶⁸ и 5) дори и сегашното 47-о Народно събрание само през първите си 100 дни продължава и задълбочава посочените негативни тенденции, доколкото отново е в действие порочната практика (от предишни парламенти) с преходни и заключителни разпоредби да се правят изменения в други закони (нямащи отношение към разглежданата материя), както и между първо и второ четене да се предлагат и приемат промени извън обхвата на приетия на първо четене законопроект и такива, които безусловно носят някакъв скрит корупционен риск⁶⁹ (според последния мониторингов доклад на Института за модерна политика).

Подобно е положението на нещата за работата на парламента и според авторитетния **Център за правни инициативи**, който вече второ десетилетие измерва качеството на българското законодателство. Тук данните за приетите закони и подзаконови актове през периода 2010 – 2019 г. имат следните измерения (вж. Таблица № 21, 22).

Таблица № 21. Приети закони

Период	Общо	Нови	ЗИД	Ратификации
януари-юни 2010 г.	71	6	43	22
юли-декември 2010 г.	103	7	68	28
януари-юни 2011 г.	88	9	55	24
юли-декември 2011 г.	68	5	47	16
януари-юни 2012 г.	50	9	25	16
юли-декември 2012 г.	84	5	59	20
януари-юни 2013 г.	36	3	19	14

⁶⁷ Вж. В. „24 часа“, 1.01.2021 г.

⁶⁸ Вж. В. „Сега“, 24.04.2018 г.

⁶⁹ Вж. В. „Труд“, 21.03.2022 г.

юли-декември 2013 г.	63	3	44	16
януари-юни 2014 г.	48	5	34	9
юли-декември 2014 г.	41	4	17	20
януари-юни 2015 г.	52	4	37	11
юли-декември 2015 г.	86	15	48	23
януари-юни 2016 г.	75	6	41	28
юли-декември 2016 г.	84	9	53	22
януари-юни 2017 г.	20	0	17	3
юли-декември 2017 г.	64	5	46	13
януари-юни 2018 г.	77	7	54	16
юли-декември 2018 г.	69	9	48	12
януари-юни 2019 г.	64	5	43	16

Източник: Сп. „Юридически барометър“, бр. 19, януари-юни 2019 г., с. 33. – В: ДВ. [онлайн]. www.parliament.bg.

Таблица № 22. Подзаконовни нормативни актове

Период	Общ бр. подзаконовни актове	Среден бр. подзаконовни актове	Бр. нови подзаконовни актове	Бр. закони с увеличен бр. подзаконовни актове	Бр. закони едновременно с правилник за прилагане и др. актове
януари-юни 2010 г.	429	9.5	23	11	2
юли-декември 2010 г.	808+	11.2	50+	15	13
януари-юни 2011 г.	652+	10.9	68	16	16
юли-декември 2011 г.	535+	10.7	77	12	8
януари-юни 2012 г.	337+	9.9	57	7	8
юли-декември 2012 г.	773+	13.1	45+	18	13
януари-юни 2013 г.	274+	12.5	53+	6	5
юли-декември 2013 г.	589+	14.7	64+	5	7
януари-юни 2014 г.	668+	17	101+	12	10

юли-декември 2014 г.	180+	9	29+	3	5
януари-юни 2015 г.	468+	13	38	5	8
юли-декември 2015 г.	738+	12.1	176+	15	10
януари-юни 2016 г.	578+	13.4	47+	19	13
юли-декември 2016 г.	609+	10.5	67+	24	12
януари-юни 2017 г.	226+	18.8	2	2	7
юли-декември 2017 г.	659+	14.3	55+	14	8
януари-юни 2018 г.	742+	17.1	120+	11	11
юли-декември 2018 г.	790+	14.1	36	15	14
януари-юни 2019 г.	643+	15	27+	9	10

Забележки: В общия брой под законови актове не са включени устройствените правилници на предвидените със закона органи.

В някои случаи основанието за издаване на подзаконови нормативни актове е посочено твърде общо, поради което общият брой актове може да се окаже по-голям (това е обозначено със знак „+“).

Източник: Сиела; сп. „Юридически барометър“, бр. 19, януари-юни, с. 48.

От цялостния анализ и приложените таблици в изследването авторите от Центъра за правни инициативи правят няколко категорични извода и препоръки: първо, освен голямото количество приети закони законодателят променя често основополагащи нормативни актове, поради което у гражданите се губи усещането за стабилност и предвидимост на правния ред (например Кодексът за социално осигуряване, Наказателният кодекс, Законът за устройство на територията непрекъснато се изменят и допълват); второ, през последните няколко изследвани периода (в т.ч. и през януари-юни 2019 г.) се забелязва намаляване на броя на внесените законопроекта от народни представители. Въпреки това всички закони

– предмет на настоящия брой, са изменяни повече от веднъж годишно, като същевременно 63 % от законите се изменяни и през предходния период, а цели 5 закона са изменени с по 2 ЗИД в рамките на шестмесечието; трето, у нас законодателството се развива и подобрява чрез изменения и допълнения, чрез законодателната намеса, вместо да допринася за усъвършенстване на нормативната уредба, което води до хаос и неяснота, като продължават да се предвиждат голям брой основания за издаване на подзаконовни нормативни актове; и четвърто, продължава усилено да се прилага практиката чрез клаузи в преходните и заключителните разпоредби на законите да се правят съществени и многобройни изменения в други закони.⁷⁰ Тоест в продължение на десетилетия парламентът проявява все едни и същи до болка познати слабости, които по-скоро бюрократизират и формализират неговата дейност, вместо да се коват качествени закони и да се взимат качествени политически решения.

Почти същите негативни резултати констатира в своето проучване и **Националният център за парламентарни изследвания**, който излиза с унищожителна критика за законодателната дейност на 44-тото Народно събрание (2017 – 2021 г.). Направеното изследване обхваща 438 законопроекта в публичния регистър на парламента за периода 19.04.2017 – 17.12.2019 г. Чрез него са открити съществени пропуски, потвърждаващи представата, че законодателните промени се пишат „на коляно“, без да се използват компетентни специалисти и експерти в различните области. Всъщност изследователите констатираха изключително сериозни слабости, като: в 100 % от законопроектите не са предвидени механизми за оценка на разходите (и на резултатите от тях); в 93.4 % от проектите няма посочена информация за проведени обществени консултации (или обсъждания), на които да са дискутирани проблемите и причините, налагащи неотложни промени; в 94.7 % от внесените законопроекти също няма посочена информация за някакви необходими (и проведени) обществени мнения, препоръки и консултации; в 92 % от случаите в мотивите липсват различни гледни точки

⁷⁰ Вж. *Сп. „Юридически барометър“*, бр. 18, юли-декември 2018 г., с. 43; бр. 19, януари-юни 2019 г., с. 54.

на представители на заинтересуваните групи; и в 87.9 % от внесените законопроекти изобщо не се съдържат позовавания на съответните изследвания, както и научна експертиза като обосновка към тях. Или, казано обобщено, за периода 2017 – 2019 г. случаите, в които не са посочени финансови или други средства, необходими за прилагането на новата уредба, през осемте парламентарни сесии варират от 67 до 89 %, а в 95.2 % не са предвидени никакви мерки за информиране на гражданите относно получените резултати вследствие на извършените промени. Освен това при 97 % от разглежданите закони липсват изисквания за периодично публикуване на резултати от новите законови промени, в 67.6 % от законопроектите не са вписани срокове за постигане на заложените в тях цели и намерения.⁷¹ Тези данни едва ли се нуждаят от коментар, затова само ще изтъкнем, че капацитетът на депутатския корпус през изследвания период е прекалено нисък и непрофесионален, поради което и резултатите от настоящото изследване имат отрицателен знак.

Тази нелицеприятна картина за работата на българския парламент може да бъде продължена с редица нови примери и доказателства за негативните резултати на върховната законодателна институция в държавата. Това обаче едва ли е необходимо, защото трезвомислещият образован и интелигентен читател сам може да прецени какво са свършили депутатите и доколко са си заработили заплатите и полагащите им се множество привилегии... Или, излиза, че е **налице абсолютна несъвместимост между качеството на работата на парламента и регламентираните депутатски привилегии, които буквално се получават даром (преди да е започнало приемането на законите), защото няма модерен и справедлив механизъм за регулиране и измерване на парламентарната дейност и за получаване на привилегии.**

При съпоставителната характеристика **правителство – привилегии** се получават не по-малко интересни резултати, които обаче също имат ярко изявен негативен оттенък. Най-достоверното доказателство тук са данните от **изследването „Успехите и провалите на българските правителства 1998 – 2020“** на Института за пазарна

⁷¹ www.parliament.bg/pub/ncpi/NCPI_Research_44_NS_8th_Session.pdf

икономика, в което е анализирана работата на централната администрация посредством одитните доклади на Сметната палата. Това изследване обхваща всички публикувани одитни доклади за дейността на администрацията (централната) през периода до 30.06.2021 г. Така **разгледаните доклади стават общо 1035, обхващат цели 23 години от работата на администрацията и включват разходи за близо 156 млрд. лв. публични разходи.**⁷²

На базата на поставените оценки от одитните доклади и предварително избраните критерии цялостната картина на работата на централната администрация от всички доклади (1035) изглежда по следния начин:

- 438 случая на „провал“, възлизащи на 82.6 млрд. лв.;
- 257 случая на „успех“, възлизащи на 35.3 млрд. лв.;
- 340 неквалифицирани случая, възлизащи на 37.8 млрд. лв.⁷³

Тоест **близо половината от одитираните разходи, извършени от централната администрация през разглеждания период, могат да се определят като „провал“**,⁷⁴ 1/4 са похарчени „успешно“ и другата 1/4 не може изобщо да се причисли към нито една от двете предходни категории. И не само това – иде реч за нещо изключително тревожно, тъй като огромни суми в милиарди буквално са „изпепелени“ в тъмните одаи на администрацията и нейните бездънни джобове, без на някого да е потърсена някаква отговорност.

Изводите, които произтичат от тези важни проверки на Сметната палата, са от ясни по-ясни: **налице е сериозно нехайство на правителствата към парите на данъкоплатците; в близо половината одитирани програми и проекти при разходването на средствата държавата е много лош стопанин; институциите и администрацията харчат неефективно, макар че изземват и преразпределят огромен финансов ресурс, и т.н.**⁷⁵ С други думи казано, провалите са очевидни, милиардите са изхарчени, парите

⁷² Вж. **Институт** за пазарна икономика. Успехите и провалите на българските правителства 1998 – 2020. Преглед на одитните доклади на Сметната палата. Седмо издание. [онлайн]. www.ime.bg.

⁷³ Вж. пак там.

⁷⁴ Вж. пак там.

⁷⁵ Вж. пак там.

са потънали нейде, но привилегиите на изпълнителната власт никога не са редуцирани или ограничавани, камо ли пък да се потърси отговорност от някого.

Не по-различно е положението и с **дейността на съдебните институции**, в които през изтеклия период **привилегиите винаги се съхраняват и увеличават, докато борбата с престъпността, корупцията и злоупотребата с власт е почти на социалното дъно**. Това е така, понеже наред с разгулното регламентиране на привилегиите българските магистрати не водят ефективна професионална борба против десетките корупционно-клиентелистки и политико-икономически мрежи в страната. Водещ в случая е фактът, че само **за някакви си 21 години (1993 – 2004 г.) от общо 5280 приватизационни процедури на стойност 186.16 млрд. долара (общата цена на всички реституирани, приватизирани, концесионирани или разграбени обществени ресурси)**⁷⁶ постъпленията в държавната хазна са **23 пъти по-малко от реалната цена на раздържавените предприятия, или почти 6 млрд. от предложените активи**.⁷⁷ И осъдени, естествено, няма. Такъв колосален грабеж, освен че няма равен в новата ни история, е и изключително показателен, защото с него може да се обясни здравата спойка между политическата олигархия и икономическите субекти и тяхната колаборация с висшите магистрати при „подялбата“ на власт, пари и привилегии в посттоталитарната българска държава. Затова никак не е изненадващо, че благодарение на тази **колаборация на имунитети и привилегии нашите магистрати ги наричат днес „черна аристокрация“** – термин, идващ от носенето на черни тоги (имунитети и привилегии) през феодализма, на които само аристократите имат право. И доколкото вече приведохме достатъчно на брой примери в това отношение, тук само ще дообобщим, че увеличаването на престъпността е в пъти, че сигурността на гражданите и тяхното имущество е гарантирана абсолютно формално, че е публична тайна мафиотското влияние върху властта чрез нелегитимно лобиране, че в редица обществени сфери (да не кажем във всички) олигархията се е насадила като едноличен господар „в собствен имот“, че системно

⁷⁶ Вж. В. „Стандарт“, 9 – 15.11.2018 г.

⁷⁷ Вж. В. „Монитор“, 12.06.2020 г.

се нарушават правата на човека, без да се търси дори елементарна съдебна отговорност, и т.н., и т.н. По този начин елитът на българската съдебна власт (висшите съдии, прокурори и следователи) изцяло е обезопасен в своето съществуване, защото принципът на несменяемостта го бетонира във властта, докато законовите привилегии му се полагат по право, без значение кой магистрат как си върши работата – професионално или непрофесионално.

Обикновено се мисли, че едва ли не привилегиите на елита в трите вида власт у нас (законодателната, изпълнителната, съдебната) се появяват и развиват като нещо напълно естествено и логично, т.е. като легитимен атрибут на политическата власт. Забравя се обаче важното обстоятелство, че тези привилегии винаги намират своята пълна реализация и размах там, където има добре изградена, структурирана и възпроизвеждаща се политическа олигархия. Това малцинство от година на година все поясно доказва на българската общественост, че на мястото на модерна и отговорна пред хората политическа класа (и елит) се появява добре прикрита около партийните централи класическа партийнополитическа олигархия от компрадорско-сервилен тип. Тя е такава по ред важни причини, една измежду които е острата липса на аристократичен политически елит и свързана с него политическа интелигенция, чиито корени отдавна са ликвидирани поради прекъснатия от тоталитарния социализъм цивилизационен (социално-исторически) континуум.

* * *

Днес е модерно да се отрича, громи и хули всяка политическа олигархия като едва ли не главен виновник за всички неблагоприятия в съвременния свят. Това обаче най-често става на публицистично равнище, без да се правят сериозни задълбочени анализи на нейната същност, структура и характеристика в различните държави. В този смисъл ние ще се опитаме да очертаем накратко нейната политическа физиономия, разбира се, в контекста на настоящата проблематика за привилегиите и като контрапункт на някои невежествени писания за това, че, видите ли, нямало никаква политическа олигархия в България.

Кои са най-отличителните качества на българската политическа олигархия?⁷⁸

Изключително съществено качество за опознаването на новата олигархия в страната е **различният и своеобразен начин на нейното целокупно формиране**. Тя, новоизлюпената българска олигархия, далеч не се съизмерва с Аристотеловото определение на този феномен отпреди 2000 години (валидно и до днес), според което олигархичното държавно устройство е управление на малцина избрани, но много богати хора. Тоест такава държавна уредба, където малцинството е свързано с богатството като лично (и реално) притежание на голяма собственост, въз основа на която по право се владеят и висшите ръководни длъжности в обществото.⁷⁹ Напротив – **нашата олигархия е отгледана от старата номенклатура и е родена в превратностите на посттоталитарния преход, но главно във висините на политическата власт**, на която олигархия нито са присъщи, нито са възможни като качества достолепията на политическия аристократизъм. Следователно най-характерната отлика (и качество) на **господстващото малцинство у нас е**, че то е **заченато, откърмено и родено във, от и чрез върховете на властта, без да са налице останалите вътрешноприсъщи компоненти, общовалидни за всяко едно такова малцинство – притежанието на собственост, наличието на богатство, авторитетът в обществото и т.н.** Тъкмо обратното – ако сега говорим за токущо забогатели управници в качеството им на олигархични персони, то това се дължи единствено на присъствието им във висшите етажи на политиката.

Всъщност родното политическо малцинство представлява по същество **олигархия от особен плутократичен тип**, чиито корени се съдържат в несменяемо загнездилият се висш партократичен

⁷⁸ Този въпрос подробно е разработен в моята книга: **Манолов, Г.** Цената на изборите... Цит. съч., с. 340 – 349 и сл., поради което тук синтезирано ще представим само по-съществените от тези качества (разбира се, дообогатени с някои нови от последните години).

⁷⁹ Вж. **Аристотел.** Политика. София: Отворено общество, 1995, с. 76.

елит, или във висшата партийна олигархия от номенклатурен произход. За нея по сполучливия израз на Р. Арон най-вече е определящо това, че „...предпочита средствата на хитростта...“, защото „...малцинствата, често в сянка, взимат най-важните решения“, при което „...в края на краищата демокрацията е съвсем привидна“.⁸⁰ Тази „демократична“ привидност е нещо обичайно и закономерно за целия посттоталитарен период, доколкото е обусловена от една конкретна особеност, проявяваща се като друг формообразуващ признак на олигархията: **както по своята същност, така и по своя състав новото управленско малцинство по „правило“ се създава „от горе надолу“, сиреч напълно изкуствено и манипулативно, без задължителните (за подобен процес) процедури и механизми, които обезателно протичат във всички уважаващи себе си политически партии, движения и организации.** Или, казано пряко, „обратнопропорционалният“ начин на създаване на новата политическа олигархия в страната – от горе надолу – решително способства както за нейното възходящо забогатяване (не чрез увеличаване на производството, а за сметка на разграбването на сътвореното богатство), така и за тясното ѝ преплитане с най-разнообразни структури и персони със съмнителен характер.

Едно от най-ярко изразените качества на господстващото управленско малцинство в страната представлява без никакво съмнение **посттоталитарният синтез между власт и собственост**, въз основа на който се оформят контурите на нова политико-икономическа олигархия, здраво усукана около изтънялата държавна снага и около крехките ѝ институционални организми. Израстването на такава олигархия за толкова кратко време едва ли е прецедент за общества, извършващи трансформационен преход, но при нашите, български, условия този специфичен слой (олигархията) намира своите обективни основания в целокупното си историческо битие, и по-специално в наложените стародавни представи за съотношението между политическата и икономическата власт.

Коренните основи на новата политико-икономическа олигархия у нас могат да се търсят в дълбините на българската исто-

⁸⁰ Арон, Р. Демокрация и тоталитаризъм. София: Аргес, 1993, с. 75.

рия, от които и до днес като ярък рубинен лъч блести **една архаична политическа традиция: силното доминиране на политиката и на овластените висши персони над цялостното социално-икономическо и културно развитие на нацията.** Основният постулат на тази нецивилизована традиция за смисъла и ползата от властта изобщо образно може да се дефинира с простичкото **„граби, когато си на власт, докато не са те бутнали от власт“.**

Следващото качество поне на част от действащия управленски елит може да се определи като **корумпираност на политическата олигархия.** Това безкрайно зловредно управленско качество, каквото е корупцията изобщо, отдавна придобива небивали по мащаб размери, пронизвайки надлъж и нашир както всички важни опорни центрове на властта, така и „фронта“ на държавната администрация. По този повод в годишното изследване на асоциация „Демокрация за изследване на центъра“ за 2016 г. много точно е посочено, че **корупцията в централната власт се профилира в няколко основни направления: търговия с влияние, търговия с постове, търговия с търгове, търговия с гласове, бюлетини и изборни протоколи, търговия с национални интереси, производство на законодателно ишлеме и др.**⁸¹ В зависимост от това от асоциацията изчисляват, че през изтеклите 5 години (2011 – 2016 г.) в резултат на растящия размер на корупцията в центъра на властта доходите и богатството на монополистите в държавата се увеличават с 43 %.⁸² И въпреки това мерките, които се предприемат от властовите институции, са палиативни и „недъгави“, от което изобщо не следва, че и привилегиите на властта се редуцират (нищо подобно – те се увеличават перманентно).

Целокупното господство на политическата олигархия в страната от ден на ден и от година на година все по-отчетливо ни доказва едно нейно колкото противно, толкова и трагично управленско качество – **масовата професионална некомпетентност и тоталната управленска непригодност.** Това качество на българските политици е абсолютна житейска истина и ярък показател за нещо

⁸¹ Вж. В. „Сева“, 12.07.2016 г.

⁸² Вж. пак там.

много съществено: в лицето на господстващата политическа олигархия и посредством наложените от нея „управленски“ критерии за рекрутиране на различните видове кадри повечето от занимаващите се с политика у нас далеч не са най-добрите специалисти в своята област (т.е. умеещи да „правят“ политика). И как да правят модерна политика, когато по-голямата част от тях вярно и безропотно слугуват на партията ръководителка при „социализма“, а веднага след демократичните промени стават „прислуга“ на демокрацията. Тази „закономерност“ блестящо е разкрита от големия български поет и писател Недялко Йорданов, който в своето стихотворение „Секретар“ от 1991 г. иронично пише:

Срещам вчера наш другар,
хем партиен секретар.
Казва, че бил репресиран,
от което съм шокиран.
Казва, че ме подозирал –
лично съм го репресирал.
Уж бях диверсант,
днеска станах репресант.
Да направим арестанти
всички бивши репресанти.
А всички бивши секретари
да направим седесари.⁸³

Като следствие от вилнеещата властова некомпетентност в държавата логично се заражда и друго отличително качество на управляващите – **политическата аморалност на господстващата олигархия**, която в различна степен „поразява“ цялата политическа класа, както и всички социални сфери на обществото. Това качество на олигархията много често рефлектира в едно свое проявление, каквото безспорно е **т.нар. „политическа парвенющина“**, която в зловонието на аморалната социално-нравствена

⁸³ Йорданов, Н. Съчинения в 12 тома. Том IV. Сатира. Песни 1958 – 2001. София: Захарий Стоянов, 2009, с. 195.

атмосфера в страната високомерно започва да диктува модата в съвременната политика.

По този повод изтъкнатият познавач на българския бит и душевност, Ив. Хаджийски със завидна проникателност анализира и извежда всички най-съществени черти (и аспекти) от **морално-нравствения облик** на парвенюшкото поведение. Според него **то**, „**парвенюто**, е оголена от всяка нравственост (аморална) личност...“, понеже се формира като стопански мошеник с помощта на единственото си притежание – силата на парите, доближавайки се по този начин до „...най-безусловните видове пиратство: стопанско и духовно (демагогията)“; **то**, „...**парвенюто** (...) обожава себе си, смята се за нещо изключително и (...) се отнася към другите като към стадо некадърници...“, защото е опиянено от собствените си сили, доколкото е загубило „...границите между възможното и невъзможното“; **то**, **парвенюто**, рано сутрин се събужда с чувството, че „...влиза в приказния сън на неочаквания успех...“, защото в душата му клокочи неудържима „...радост и гордост от собствената му особа...“, с която тутакси започва и не свършва неговото отвратително самохвалство: „...„Аз“, „Аз“ и „Аз“; и най-последно, **същото това парвеню**, особено когато е на власт, използва цял арсенал показни средства за собственото си себеизтъкване – „...скъпо облекло, накити, изобщо всички предмети на лукса...“, нахвърляйки се върху тях с такава въпиеща стръв, „...с каквато се хвърля в битката за своето създаване“. ⁸⁴

Трудно би могло да се добави още нещо стойностно към тази удивителна народопсихологическа характеристика на феномена парвеню, освен това, което сам авторът твърди, че „парвенюшките скокове“ на личността далеч не са приоритет само на отделни хора, а се наблюдават при цели партии, даже и при цели народи, какъвто е случаят с българския народ.

Какво друго, ако не примитивна демонстрация на парвенющина от страна на днешната политическа олигархия са например помпозните безсъдържателни появи само на едни и същи висши

⁸⁴ **Хаджийски**, Иван. Оптимистична теория за нашия народ. София: Отечество, 1997, с. 321 – 322.

особи, и то по всички възможни медии; мегаломанското високомерие на част от „политическия елит“, живеещ със самосъзнанието за личностна несменяемост; демагогското вманиачаване на партийни лидери и техни приближени относно незаменимата им „реформаторска“ роля; самоафиширащите се и слабоефектни псевдопледоарии от парламентарния амвон за бедственото положение на хората в страната; както и всякакви други подобни лустросано-фалшиви „благотворителни“ акции на олигархичната власт, хвърлящи прах в очите на обществеността като прикритие на парвенюшкия стил на мислене и начин на живот на господстващото малцинство (и неговите олигархични кръгове)...

Трябва да се подчертае, че политическият аморализъм на господстващото малцинство е мотивирано от **шестващата недосегаемост на висшите политически функционери от законите и правото в българската държава**. Сам по себе си този факт предполага формирането на особен тип психологическо и политическо мислене (и поведение) у новата господстваща олигархия, което намира израз в разгулното ѝ консумиране на властта и в безпардонното ѝ поведение по време на практическото реализиране на политическите ѝ отговорности. Това на свой ред автоматично деморализира политиката чрез подмяна на ценностното в политическия морал (колкото и да е малко то у нас) с циничното, демагогското и безкултурното в реалния политически живот.

Въз основа на притежаването на властта и на владеенето на собствеността в българската държава **политическата олигархия се превръща в ново привилегировано кастово съсловие, което по законен път самò си определя какъв да бъде размерът на ползваните държавни „привилегии“**. Мащабите на тези привилегии обаче надхвърлят всякакви разумни граници, защото става въпрос за бюджетни средства на държавата, които се заделят ежегодно от т.нар. „политически елит“, при това в твърде болно и обедняло общество (което вече обосновахме).

Съвкупното проявление на посочените току-що качества на нашата политическа олигархия и множеството примери за ненаситното ѝ консумиране на блага, облаги, финанси, пари и т.н. неизбежно довеждат до **тотално минирание на равенството пред за-**

кона чрез явни или прикрити привилегии, до изкопаване на дълбока социална пропаст между властимащите (и едрия бизнес) и наемното работничество и до „суспендиране“ на „обществения договор“ за някаква минимална справедливост в държавата. Иначе речено, до негласно отстраняване на принципите на правата държава и на нейния основен лост за борба с политическата и всякаква друга корупция – закона, или практически до възцаряване на беззаконието, безвластието и безнаказаността в цялото общество. Сиреч до тотално всевластие на аморализма в политиката, икономиката и живота в страната, своеобразен израз на което са и старателно регламентирани в закони и правилници привилегии на могъщите управляващи елити.

В контекста на тези разсъждения и обобщения за легитимността и характера на политическите привилегии в България остро ще поставим на разглеждане и още един изключително същностен проблем, който е в разрез с някои фундаментални клаузи от нашата демократична Конституция. Така например в чл. 6 (2) изрично е записано: **„Всички граждани са равни пред закона. Не се допускат никакви ограничения на правата или привилегии, основани на раса, народност, етническа принадлежност, пол, произход, религия, образование, убеждения, политическа принадлежност, лично и обществено положение или имуществено състояние“**⁸⁵ (*подчертаното е мое – Г. М.*). Нещо повече – след като не се допускат привилегии от всякакво естество, вкл. и политическо, то не е ли това грубо погазване, потъпкване и незачитане на Българската конституция? Това – първо. Второ, защо и на какво правно основание (при наличието на забранителен член в Конституцията) и парламентът, и правителството, и съдебните институции приемат редица нормативни документи (правилници, правила, наредби), с които практически се узаконяват едни или други привилегии на висшата политическа олигархия и елит в държавата? Трето, кой кога и къде е оторизирал олигархичните управленски върхушки на различните видове власт да си приемат каквито си поискат решения (взимани от и за самите тях), свързани с привилеги-

⁸⁵ Вж. Конституция на Република България. Цит. съч., с. 6 – 7.

рованото им политическо присъствие във властта? И последно, поради каква основателна причина всички привилегии на властващата олигархия се приемат от съответните държавни институции, без изобщо да се сондира общественото мнение в страната по този въпрос, още по-малко пък то да се зачете? В този смисъл ще заключим, че **независимо от широкото обществено недоволство от размера на привилегиите на политическата класа у нас Конституцията непрестанно се нарушава от всеки следващ парламент, тъй като никой не се съобразява с обстоятелството, че не се допускат привилегии на политическа основа, въпреки че с тях значително се подкопава равенството между хората в обществото.**

Очевидно, **необходима е решителна промяна – дълбока, коренна, радикална, за да може политическите привилегии в България да придобият разумен човешки и цивилизационен правен вид,** без да се накърняват така безпардонно равенството и справедливостта в демократичната ни държава.

Как може да се разреши дилемата привилегии – равенство в полза на мнозинството български граждани, а не, както е в момента, в угода на политическата олигархия?

Според нас решаването на тази трудна и комплицирана дилема може да стане чрез **прилагането на цяла серия политически и юридически мерки посредством няколко последователни (и важни) за обществото стъпки,** осъществени в следния хронологичен порядък: **първата** от тях има по-глобален характер, защото е свързана с **цялостната демократизация на политическата система,** и преди всичко на нейните ключови институции (парламента, правителството, съда и т.н.); **втората** директно се отнася към промяната на сегашната избирателна система (пропорционалната) и евентуалното **въвеждане на смесен тип избирателна система,** с която да се подобри качеството на депутатския корпус; **третата** е от особено значение, тъй като с нея трябва да се приеме специален **закон за привилегиите на политическия елит;** **четвъртата** е не по-малко съществена, понеже **пряко визира драстичното намаляване на партийната субсидия от държавата** (не на 1 лв., както се пледира, а на около 5 – 6 лв.), за да се отреже пъпната връв между партийните привилегии и държавното финансиране; и **петата**

стъпка е още по-съществена, доколкото е необходимо да се разработи **нов модел на ползване на политическите привилегии** в България, чийто основен принцип ще бъде качеството на свършената работа като контрапункт на сегашната уравниловка, даваща (привилегии) на всички, и то по много – разни видове парични, финансови и материални държавни облаги.

Тези конкретни стъпки в областта на демократизацията и ограничаването до минимум на сега действащите (макар и легитимни) привилегии на властта в България изобщо не са някаква магическа пръчка, с която автоматично да се решат посочените проблеми в това направление. Нищо подобно! Но все пак те могат да поставят добро начало на „изрязването“ на това раково образувание, наречено „привилегии на властта“, битката с което ще бъде изключително дълга, мъчителна и трудоемка. Поради всеизвестния на публиката факт, че самите политици трябва да режат до корен дървото, върху което седят десетилетия (и векове) наред...

Няма съмнение, че предстои сериозно „сражение“ в защита на демократичните устои на властта у нас, в Европа и на цялата планета!

* * *

От предшестващия анализ в тази глава неизбежно следва изводът, че независимо от политическия режим в българската държава (монархическия, тоталитарния, демократичния) различните видове привилегии винаги са верен спътник на властта и солиден материален „помощник“ на политиците. Те, привилегиите, независимо от своята регламентация в демократичния свят, и днес непрестанно излъчват негативни обществени сигнали, защото продължават да са многобройни и раздути, „захранвани“ безвъзмездно от държавния бюджет. Така е в цялата политическа история на света от най-дълбоки древни времена, така е и в днешните социални реалности на нашите модерни времена. Това „политическо шествие“ на властовите привилегии продължава и през XXI в. въпреки легитимните опити с всякакви закони и подзаконни разпоредби да се сведат до някакъв разумен минимум. Тук трудно биха се изписали някакви целебни рецепти, тъй като увеличаването или ограничаването на политическите облаги (привилегии) зависи от цяла

върволица фактори – исторически и съвременни, политически и икономически, социални и духовни, обективни и субективни и др. Затова, като се опираме на фундаменталните изводи за привилегиите в нашия анализ, убедено можем да заключим, че при съвременната „електронна“ демокрация и непрекъснато обновяващите се политически системи (в някои развити западни държави) повечето облаги на властта все повече и повече се превръщат в дразнител на общественото мнение и в същински анахронизъм на политиката. А това от само себе си повелява решително да се преосмисли досегашната система на привилегии на властта и да се намерят нови ограничителни механизми, чрез които най-после да се постигне някакво относително равенство между управляващите елити и многомилионните маси хора по света.

Общо заключение БЪДЕЩЕТО НА ПРИВИЛЕГИИТЕ

От обширното съдържание на цялото предшестващо изложение стана ясно, че в продължение на много столетия и до ден днешен привилегиите винаги са били изключително съществен проблем в развитието на политическата история на света. Това е проблем, който има фундаментален характер, тъй като произтича и пряко засяга устоите на политическата власт в държавата, понеже непрекъснато отделя бюджетни ресурси за регламентирани или нерегламентирани облаги и изгоди за управляващите елити. Проблемът обаче има и глобални измерения, защото с всяка измината година нараства социалното недоволство от привилегиите в различните държави, понеже чрез тяхното поддържане постоянно се увеличава политическото неравенство, а оттук и неравенството в обществата изобщо. Нещо повече, вековните привилегии на властта неизбежно засягат и моралните скрижали на всяко общество, доколкото формираните системи от облаги (и привилегии) за политическия елит дават възможност на голяма част от неговите представители да живеят почти безплатно на гърба на държавата (докато са на власт). И ако в класовите и тоталитарните общества наличието на множество разнообразни привилегии е напълно нормално, то регламентацията на привилегиите в съвременните демокрации среща все по-голяма съпротива и недоволство у хората поради системното нарушаване на правата на човека и общоприетите принципи на правовата държава. По този начин трайно се изграждат едни и същи заинтересовани политически елити, които въпреки значимостта на всеобщото избирателно право реално се превръщат в привилегировани слоеве, абонирани за властовите структури, използвайки (и превръщайки) това право за извличане на държавни ползи и изгоди. Така проблемът „привилегии“ от-

давна е преминал границата на позволеното, защото както неговите мащаби, така и перманентното му разпространение е станало дълбока социалнополитическа язва на нашето съвремие.

На тези съществени проблеми и въпроси вече дадохме достатъчно задълбочени отговори, поради което не е нужно да повтаряме направените изводи, обобщения и препоръки за феномена „привилегии на властта и политиката“. Затова, преди да изразим нашето становище за мястото на политическите привилегии в съвременния свят и потребността от реформиране на нормативната база, свързана с тях, ще разкритикуваме накратко няколко основни догми, с които услужливо се мотивира и оправдава богатият арсенал от привилегии на властта.

Една от най-популярните и дълбоко вкоренени **догми** в масовото обществено съзнание е, че **властта (институциите) не може без привилегии**, защото иначе тя нямала възможност пълноценно да изпълнява институционалните си задължения и правомощия в държавата. И трябва да признаем, че тази налагаща се догма твърде добре замъглява представите на хората за държавното управление, доколкото се смята, че без привилегии няма качествен мениджмънт във висшите властови институции. Тоест насажда се порочното мнение, че привилегиите на елита сякаш са задължителна предварителна предпоставка за решаване на проблемите на обществото, което, разбира се, изобщо не е така.

Следващата още по-натрапчива догма намира израз в общоприетия постулат, според който **привилегиите са задължителен атрибут на властта**. При обосновката на тази вековна догма се изтъква, че самите привилегии органически се съдържат в природата на политическата власт (т.е. са част от нея), или в нейната генетична тъкан. Сиреч те не са привнесени отвън по легитимен или нелегитимен начин, а са вътрешноприсъщи на политическата дейност, и затова политиките сами могат да определят видовете привилегии за съответните елити (и персони) според установената властова йерархия. Това обаче не е нищо друго, освен опит за обществено оправдание пред хората на всички използвани екстри от политическия елит при упражняване на държавната власт. Защото, ако от зората на човешката история, та чак до настъпването на новата ера (а и по-късно) самата власт се счита за привилегия на управляващата

прослойка, понеже е дар от Бога, то с всестранныя еволюция на човешката цивилизация се наблюдава точно обратният процес: под диктовката на политическите лидери, олигархии и слоеве постепенно властта става основен източник на привилегии, а самата власт се превръща в ключов генератор на нови и нови привилегии за елита в разните общества.

Последната и може би най-демагогска догма, ширеща се сред значителна част от различните обществени слоеве, е, че **привилегиите на властта всячески стимулират работата на политическата класа**. В този контекст ще изтъкнем, че настоящата догма е дълбоко популистка, тъй като безалтернативно вмениява в общественото съзнание тезата, че всички привилегии – ама буквално всички (високи заплати, ниски цени, служебен транспорт, солидна охрана, парични надбавки и пр., и пр.) – и изгоди на който и да е управленски елит имат едничката хуманна цел да облекчат до максимум отговорната държавническа работа. Естествено това е една от целите на всяко държавно управление, в което няма нищо лошо и нередно. Въпросът обаче е в това, че привилегиите постоянно се увеличават, но никой не търси сметка за тяхното ползване до края на мандата, особено когато той се е оказал неуспешен или провален (понеже няма механизъм за регулиране и отчетност на ползваните привилегии).

Представените току-що три несъстоятелни догми относно същността и характера на властовите привилегии в демократичните общества се проявяват поразному в отделните политически системи на държавите. В тези от тях, които имат силни демократични традиции и институции, те (догмите) намират по-плахо приложение, докато в други държави, като България например, догмите за политическите привилегии трайно са се „вселили“ в масовото обществено съзнание (поради нефелната ни политическа демокрация). Но и пред едните, и пред другите демократични общества стои един сложен въпрос: **как да се променят нещата така, че да се избегне превръщането на легитимността в маска на привилегиите, зад която често се крият много нечисти интереси, десетки некомпетентни политици, маса алчни държавници, мнозина корумпирани ръководители, стотици гузни съвести и пр., и**

пр. Иначе казано, как и по какви пътища да се преодолее, доколкото е възможно, покварата на елитите от властта, която произтича от безконтролното ползване на всякакви възможни привилегии, щедро раздавани от държавата.

Разрешаването на този същностен въпрос от съвременните демократични общества не е лесна работа поради факта, че върволицата легитимни привилегии отдавна е станала част от политическото неравенство независимо от своята строга регламентация в конституциите и законите на различните държави. Един от начините за това е да се помисли за създаването на **нова концепция за властта**, която да отговаря на съвременните предизвикателства пред глобалната политическа и икономическа трансформация на света в контекста на развиващите се високотехнологични и иновационни процеси на нашата планета. Затова е необходима и нова властова парадигма, която въз основа на мащабна демократизация да постави началото на решаването на проблема „привилегии – неравенство“ в политическата сфера на обществото. Тази властова парадигма би могла да се реализира чрез евентуалното **прилагане на цялостна система от концепции, закони и правила за реформиране на държавните институции, т.е. чрез прилагането на комплексен подход, с който да се пресекат (и ограничат) „нечистите“ домогвания на политическите субекти до властта, „парцелирането“ (и феодализирането) на важни държавни органи за партийни цели и рязкото намаляване на всички видове привилегии на политическия елит.**

В по-голяма степен на конкретност това дълбоко реформиране на властта и политическата система може да се опре на следните **основни компоненти:**

1) Творческо (новаторско) **преосмисляне на известната теория за властта като ценност** и нейното използване като индекс на властта въз основа на линейната зависимост ценностна позиция – власт – ценностен потенциал (Х. Саймън). Тоест привилегиите да се определят и ползват от политиците според степента на участието или неучастието си във властта в определени ситуации, а не, както е досега, чрез прилагане на уравнителен подход спрямо всички за един мандат (без да се „измерват“ или оценяват качествата на политиците).

2) **Мащабна демократизация на политическите институции** в два основни смисъла:

– **в широк смисъл** – пълноценно, рационално и всеобхватно **разгръщане на трите елемента на демокрацията – представителния, непредставителния и съвещателния** (според Д. ван Рейбрук). В случая акцентът пада върху съвещателната демокрация, при която гражданите не само гласуват за политици, но и разговарят както с тях, така и с експерти. Сиреч това е такава форма на демокрация, в която колективното обсъждане е централно, а участниците формулират конкретни решения на обществени предизвикателства на базата на своята информираност и аргументация.¹ Същност съвещателната демокрация датира още от Древна Атина, но отдавна е изпаднала в социално неведение...

– **в тесен смисъл** – мащабно прилагане на три ключови управленски принципа:² **власт на малцинството** като контрапункт на политическите олигархии (на власт), чийто смисъл е да се разкрият различията, а не да се замазват с наложено или фалшиво мнозинство, с цел засилване на ролята на различните малцинства и модернизация на цялата политическа система; **полупряка демокрация** – смесица от представителна и самопредставителна демокрация (или полупряка), при която се използва възможността да се променят много от решенията на представителните институции чрез ново гласуване от самите избиратели (и да се приемат нови закони), когато избраните народни представители са приели некачествени решения (закони, правилници и др.); и **разделяне на решенията** – регулиране на „задръстването“ в процеса на вземане на решения чрез тяхното разумно преразпределяне, както и споделянето им с по-широк кръг хора и смяна на мястото (за приемане на решения) според изискванията на самите проблеми. С други думи „отпушване“ на процеса на децентрализация на властта посредством преразпределение на функции на централната власт надолу, или към по-нисши структури и хората в обществото.

¹ Вж. **Рейбрук, Д. ван**. Против изборите. София: Сиела, 2020, с. 98.

² Вж. по-подробно този въпрос във: **Тофлър, Алвин и Хайди**. Новата цивилизация. Политиката на третата вълна. София: Обсидиан, 1995, с. 105 – 117.

3) Властови демократичен контрол (и самоконтрол) – засилване на контролните функции на държавните институции за реализация на всички цели, които се включват в сферата на публичната дейност „...независимо дали тя е голяма или малка – и да използва услугите на добре обучена бюрокрация, която има установени традиции, силно чувство за дълг и не по-малко силен корпоративен дух“³. Става въпрос за такъв тип демократичен контрол на властта, който да бъде законосъобразен, качествен и ефективен и който няма да се влияе от политическата конюнктура и силните на деня, а само от установените принципи, норми и правила. Тук от изключителна важност е и общественият самоконтрол, или контролът на различни граждански формирования, групи за натиск, непеота и други, които могат да подпомагат държавните институции в борбата им против корупцията и злоупотребата с власт (вкл. за намаляване на политическите привилегии).

4) Власт без привилегии – драстично ограничаване и „свиване“ на регламентираните политически привилегии и в трите вида власт – законодателната, изпълнителната и съдебната. Създаване на специализирани контролни органи на държавно-обществени начала, които да извършат анализ и оценка на сегашните властови привилегии, след което да предложат разумен модел на запазване на най-неотложните от тях (след публично обсъждане). По такъв начин ще се постави началото на „очистителен“ политически процес за поетапно намаляване, а в обозримо бъдеще и ограничаване и премахване, на всички излишни привилегии на елита (които от избори на избори той самият си определя).

5) Култура на привилегиите – това е компонент, който задължително трябва да се утвърди в демократичните политически системи, защото чрез него ще се формира **нов тип субкултура на антипривилегиите** като част от модерна политическа култура. Тази култура на привилегиите следва да се гради върху ценностните представи за властта, върху становището за минимум привилегии и върху разгръщането на съвещателната демокрация като основни инструменти за по-съвършена демократизация на обществата. И

³ Шумпетер, Й. Капитализъм, социализъм, демокрация. – В: *Политически изследвания*, бр. 1, 1996, с. 69 – 70.

още нещо – подобен тип култура изключително трудно би се формирала в различните демократични общества, ако не се отчитат мненията и предложенията на десетките социални слоеве и групи, доколкото те в редица случаи са най-верният и точен барометър за това дали трябва да има, или да няма политически привилегии на елита. А на такава основа биха могли да се разработват и нарочни модели за ползването на политическите привилегии по пътя към тяхното ограничаване и изкореняване.

Ефективната реализация на посоченото реформиране на политическата власт и съществуващите привилегии е възможно да стане чрез различни варианти за промяна на сега действащите системи за привилегии в демократичните държави (вкл. и в България), измежду които ще открием два фундаментални:

Първи вариант. Радикален („революционен“) вариант

Премахване на всякакви привилегии и имунитети като противоконституционни посредством замяна на сегашните принципи на назначаемост, несменяемост и имунитет с нови принципи – на мандатност (за ръководителите), изборност (за ръководителите) и конкурсно начало (за съдиите). Водещата презумпция тук е, че един представител на държавен орган има нужда от ясни правомощия, добро заплащане и контрол, за да функционира правилно, а не от привилегии, имунитет и други средновековни отживелици.⁴ Този вариант действително предполага дълбока коренна промяна в използването на привилегиите (и имунитетите) от елита и изисква решителна политическа воля, което не е невъзможно, но ще бъде съпътствано с множество бойкоти, съпротива и нежелание от страна на политическата класа.

Втори вариант. Умерен (еволюционен) вариант

Ограничаване на привилегиите до разумен и балансиран минимум за ръководните кадри в трите вида власт на демократичната държава. Това изисква разработването и реализирането на цялостен **модел за ограничаване** от страна на политиците на собствените им **привилегии**. В този смисъл е възможно да се приложат няколко базисни (същностни) мерки на този модел, както следва:

⁴ Вж. **Бабучев, Н.** Пороците на властта. София: Изток – Запад, 2010, с. 101 – 102.

1) Приемане на **нови забранителни клаузи в Конституцията**, като ще се регламентират изрично само онези привилегии, които имат подкрепа от обществото (това е особено валидно за България).

2) Провеждане на **всенароден референдум за обхвата на политическите привилегии** и тяхното приложение в държавната работа. А защо не и референдум за депутатските заплати в различните държави, както е например в Швейцария.

3) Гласуване на специален **закон за политическите привилегии**, с който да се регламентира дългосрочно тяхното разумно използване в политиката.

4) Създаване на **регистър на държавните длъжности**, чрез които да се определят имащите право на привилегии.

5) Разработване на **специализиран механизъм за привилегиите** на депутатите например, с който, от една страна, различните парламентарни изгоди ще се отпускат за качество на извършената работа (внесени законопроекти, участие в пренията, присъствено времетраене и др.), а от друга, съответните суми и екстри (парични и материални) да се начисляват по нарочно изготвена процентна скала (25 % за първата година, 50 % за втората, 75 % за третата и 100 % за четвъртата) от ръководството на парламентарните групи в парламента.

6) Формиране на **т.нар. „базов привилегирован минимум“** (чрез закона за привилегиите) – служебни коли, професионална охрана, медицински грижи и прилично възнаграждение, като всички останали привилегии според длъжността се калкулират в получаваните заплати (в зависимост от качеството на работата), ако, разбира се, това е необходимо и има съгласие в обществото.

7) „**Основен ремонт**“ на законите за политическите партии и **значително редуциране (и премахване) на партийните привилегии**, каквито са ниските наеми, изгодните сделки, намаленото ДДС (в т.ч. и партийното субсидиране на партиите, които не са влезли в парламента, но имат над 1 % на последните избори, както е у нас).

8) Регламентиране на **закон за лобизма** (там, където няма такъв), в който освен намаляването на съответните привилегии (като вид опция), да се изясни смисълът на ред понятия, като „политическо влияние“, „политически рекет“, „търговия с гласове“ и

др. В този закон следва да се предвидят и членове, с помощта на които да се „отприщи“ още по-радикално борбата против корупцията и необуздания стремеж на политиците към държавни благинки и изгоди.

9) Разработване на **единен институционален етически кодекс на държавните служители**, в който ще залегнат както правилата за политическо поведение, така и наказанията за тяхното неспазване, вкл. и за нарушеното ползване на узаконените привилегии. Така ще се въведе ред в обединяването и изискванията за политиците и служителите в държавата, доколкото сега всяко министерство, ведомство и институция се ръководи от свои собствени етически правила, което предизвиква известен хаос (при определени обстоятелства).

10) Обмисляне и създаване на държавно-обществена **комисия за контрол на депутатските привилегии**, в чийто състав да се включат, освен народни представители, и видни общественици (учени, писатели, поети, художници, експерти и т.н.), която в края на всяка календарна година да изготвя цялостен доклад за разходването на парите и ползването на привилегиите от депутатите. И в зависимост от препоръките на тази комисия съответните ръководства на парламентите да вземат справедливи решения за заплатите и привилегиите на народните представители при ползване и на базовия привилегиран минимум.

Такива са два от основните варианти, чрез които биха могли да се постигнат някакви по-съществени резултати, когато изясняваме бъдещето на политическите привилегии. Те не са „вълшебната панацея“, с която трайно ще се реши проблемът с ограничаването на тези привилегии, тъй като привилегиите от векове наред винаги са носители на „вируса на неравенството“ между едни или други класи, съсловия и слоеве. Това се потвърждава и от днешните демократични времена, когато въпреки принципа на всеобщо избиращо право привилегиите на политиците продължават да „копаят“ огромна бездна на несправедливост, защото управниците, без да мислят за бъдещето, не спират да консумират държавните изгоди от властта. Тъкмо затова който и вариант да се апробира в политическата действителност за „свиване“ на привилеги-

ите, не би имал сериозен успех, ако не се постигне широк консенсус по този въпрос между управляващите и управляваните, мнозинството и малцинството, елита и народа. Само така дълбоко зещите пробойни в съотношението равенство – привилегии биха се отстранили, макар и частично, тъй като едва ли управляващите елити ще отстъпят доброволно своите привилегировани облаги. А за бъдещото преодоляване на тези драстични неравенства в обществото е необходимо да се изработят такива стойностни управленски механизми, които реално да стопират необузданите стремежи на елита за отпускане на нови и нови благинки от властта, сякаш държавата им е бащиния.

Едно нещо обаче със сигурност може да се прогнозира: предстои мъчителна, дълга и продължителна битка с натруфените привилегии на властта и техните носители в името на равенството и демокрацията в съвременния свят. Тази битка ще „трасира“ бъдещето на привилегиите през модерния XXI в., намирайки израз в девиза „за демокрация без привилегии“. Вероятно това е пътят за ограничаването им през идните десетилетия в неравната „борба“ с политическото равенство, в която би трябвало да изкристализират нови демократични парадигми в защита на социалната справедливост.

Очевидно, все още сме твърде далече от бъдещо общество без привилегии, което тепърва и тепърва предстои да се отвоюва.

Привилегии или равенство? Борбата продължава и през XXI в.

Народното събрание
преди полагагане на жълтите павета

Цар Фердинанд влиза
в Народното събрание, 1908 г.

Княз Александър I
Батенберг приватизира
парламентаризма

Фердинанд прекроява
Конституцията по свой
образ и подобие

Стефан Стамболов

Александър
Стамболийски

Кандидат-депутати на
предизборна среща в Сухиндол

Снимка за спомен на младоженците и родата.
Отзад се вижда палатъчният лагер за 4000 сватбари
(на сватбата на дъщерята на Ал. Стамболийски)

Парламентарната военна комисия
атакува кюфетата, 4.06.1940 г.

Александър Стамболийски
и Григор Бояджиев се сватосват
в Централния затвор

Златната вдовица
Поликсена Стамболова
получава 7200 лв. годишна пенсия

Христо Гендович е автор на първия „небостъргач“ в сивевата на България

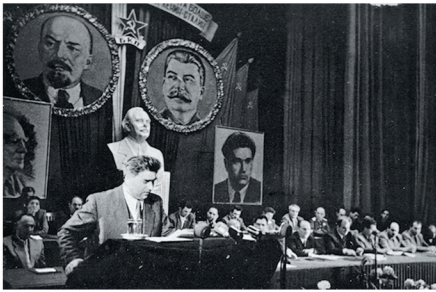
Първият депутатски палат на Иван Ев. Гешов е вдигнат през 1901 г.

Георги Димитров и Васил Коларов на подписването на Договора за сътрудничество и приятелство със СССР, 18.03.1948 г.

Георги Димитров и Васил Коларов поздравяват строя

Вълко Червенков на Априлския пленум на ЦК на БКП, 1956 г.

Вълко Червенков и Тодор Живков в Москва

Тодор Живков и Мара Малеева с децата си, зетя и внуците, 1971 г.

Заседание в годините на „зрелия“ социализъм

Тодор Живков със сина си, снахата, осиновената внучка и внуците, 1986 г.

Людмила Живкова (1942 – 1981)

Жени Живкова (1965) – внучка и осиновена дъщеря на Тодор Живков

Тодор Живков в ловен екип и с пушка, 1978 г.

Снимка с трофеи в ловно стопанство „Кормисош“, 1982 г.

Тодор Живков и премиерът на Бавария Франц Йозеф Щраус като видни авджии в българските балкани

Резиденция Кричим.

След богатия номенклатурен лов следва нескончаем другарски запой...

Специалната храна за ЦК на БКП по време на Чернобил, 1985 г.

Тодор Живков и Леонид Брежнев се снимат след лов с трофеи в ловно стопанство „Кормисош“, 1976 г.

Тодор Живков и Николае Чаушеску след лов на мечки в Карпатите, 1967 г.

Изкушението, наречено „контролиране на партийните финанси“

Георги Първанов на лов

Мастит „политик“ като кебапчия

Делян Пеевски дебютира в избирателна кампания в две села

Да похапнем турска баклава (Йордан Цонев – депутат от ДПС)

ДПС на маса

Парламентарно угощение

Издухване на задкулисието

Един железен бойковист
Бистришкият тигър никога
не остава без фенове

Орел, рак, щука и разни други
Кои пълзящи, кои подскачащи
над собствения си ръст

Равнис! Мирно! Продължавай промяната!
А партенки навихте ли си?
Че политиката е мокра, кална работа

БИБЛИОГРАФИЯ

1. **Авдиев, В. И.** История на Древния Изток. София: Наука и изкуство, 1989.
2. **Авторханов, Абд.** Технология на властта. Том 2. София: Хр. Ботев, 1994.
3. **Администрация** на Министерския съвет, дирекция „Модернизация на администрацията“ (Минимални и максимални стойности на основните месечни заплати средно по длъжности към 1.07.2020 г.).
4. **Александров, Г. Ф.** История социологических учений. Древний Восток. Москва: РАН, 1951.
5. **Ангелов, Д.** История на Византия. Първа част. 395 – 867. Четвърто издание. София: Наука и изкуство, 1968.
6. **Ангелов, Д.** Политическа история на Византия. София: Полис, 2013.
7. **Ангелов, Д.** История на Византия. Втора част. 867 – 1204. Четвърто издание. София: Наука и изкуство, 1974.
8. **Ангелов, Д.** История на Византия. Трета част. 1204 – 1453. Четвърто издание. София: Наука и изкуство, 1974.
9. **Анджела, Алберто.** Любов и секс в Древен Рим. София: Колибри, 2015.
10. **Андрейчин, Л.** Организация на демократичната държава. София: SPS, 1992.
11. **Аренд, Х.** Тоталитаризмът. София: Панорама, 1993.
12. **Аристотел.** Атинската полиция. София: Христо Ботев, 1993.
13. **Аристотел.** Политика. София: Отворено общество, 1995.
14. **Арон, Р.** Демокрация и тоталитаризъм. София: Аргес, 1993.
15. **Артемова, О. Ю.** Первобытный эгалитаризм и ранние социальные дифференциации. – В: *Ранние формы социальной стратификации. Генезис, историческая динамика, потестарно-политические функции.* Москва: Наука, 1993, с. 48 – 49.
16. **Атали, Жак.** Речник на XX век. София: ЛИК, 2000.
17. **Атали, Жак.** Кратка история на бъдещето. София: Рива, 2009.
18. **Ашин, Г. К., А. В. Понеделков, Н. М. Старостин, С. А. Кислицын.** Основы политической элитологии. Издание третье, дополненное. Москва: URSS, 2015.
19. **Бабучев, Н.** Пороците на властта. София: Изток – Запад, 2010.
20. **Баджаков, М.** Политика. Благоевград: Неофит Рилски, 2002.

21. **Баландие**, Жорж. Политическа антропология. София: Дамян Яков, 2017.
22. **Барсело**, П., М. Тачева, П. Делев. История на древните общества. София: Св. Кл. Охридски, 1992.
23. **Бартошек**, М. Римское право. Понятия, термины, определения. Москва: Юридическая литература, 1989.
24. **Бастиа**, Фр. Държавата. София: Изток – Запад, 2008.
25. **Бауер**, Сюзън Уайз. История на Древния свят: От най-ранните исторически свидетелства до падането на Рим. София: Skuprint, 2021.
26. **Безименски**, Л. Разгаданите тайни на Третия райх. София: Партиздат, 1982.
27. **Бек**, Улрих. Световното рисково общество. София: Обсидиан, 2001.
28. **Бек**, Ханс-Георг. Византийското хилядолетие. София: Прозорец, 2017.
29. **Бел**, Д. Културните противоречия на капитализма. София: Народна култура, 1994.
30. **Белов**, М. Пряка демокрация – национални и сравнителноправни аспекти. София: Сиби, 2009.
31. **Бердяев**, Н. Философия на неравенството. Първо издание. София: Прозорец, (няма година).
32. **Бердяев**, Н. Смисълът на историята. София: Христо Ботев, 1994.
33. **Бердяев**, Н. Новото средновековие. София: Захарий Стоянов, 2003.
34. **Бернщайн**, Е. Предпоставки на социализма и задачите на социал-демократията. Варна: Ст. Георгиев, 1901.
35. **Беров**, Л. Стопанска история. Икономическото развитие на света от древността до наши дни. Второ издание. София: Планета 3, 1999.
36. **Биърд**, М. История на Древния Рим. София: Изток – Запад, 2019.
37. **Благоева**, Бл. Проблемът за политическите интереси: някои теоретични аспекти. Поуките от историята и ефективността на политиката. – В: *Юбилеен сборник*, посветен на проф. д.и.н. Трендафил Митев. София: УНСС, 2020, с. 487 – 488.
38. **Блажени**, Авг. За Божия град. Том I. София: Захарий Стоянов, 2005.
39. **Блек**, Дж. История на Британските острови. София: Рива, 2008.
40. **Блекуел**. Енциклопедия на политическата мисъл. София: Център за изследване на демокрацията, 1997.
41. **Близнашки**, Г. Парламентарното управление в България. София: Стопанство, 1995.
42. **Близнашки**, Г. Принципи на парламентарното управление. Второ издание. София: Св. Кл. Охридски, 2007.
43. **Близнашки**, Г. Парламентарно право. София: Св. Кл. Охридски, 2015.

44. **Близнашки, Г.** Еволюция на конституционализма. София: Св. Кл. Охридски, 2017.
45. **Блонд, Антъни.** Скандална история на римските императори. София: Бард, 2006.
46. **Бобио, Н.** Бъдещето на демокрацията. София: Юриспрес, 1995.
47. **Божилков, Иван.** Византийският свят. София: Анубис, 2008.
48. **Ботев, Р.** Личният живот на Луи XIV. София: Милениум, 2020.
49. **Бочев, Ст.** Капитализмът в България. София: Българска наука и култура, 1998.
50. **Бояджиева, П.** Социалното инженерство. Политики за прием във висшите училища през комунистическия режим в България. София: Институт за изследване на близкото минало, 2010.
51. **Бояджиева, П.** Скритите уроци на политиките за прием във висшите училища през комунистическия режим. Българският комунизъм. Дебати и интерпретации. Сборник статии. София: Център за академични изследвания, 2013.
52. **Брод, Ф.** Политическата демокрация. София: Св. Кл. Охридски, 2011.
53. **Бродел, Ф.** Материална цивилизация, икономика и капитализъм. XV – XVIII век. Том II. Игрите на размяната. София: Прозорец, 2018.
54. **Бройер, Щ.** Държавата: създаване, типове и организационни стадии. София: Военно издателство, 2004.
55. **Бунич, Игор.** Златото на партията. София: Прозорец, 1993.
56. **Български конституции и конституционни проекти.** Съставители: Веселин Методиев и Лъчезар Стоянов. София: Д-р Петър Берон, 1990.
57. **Бурдо, Ж.** Държавата. София: Св. Климент Охридски, 2007.
58. **Варналис, К.** Диктаторите. София: Отечествен фронт, 1981.
59. **Вебер, М.** Социология на господството. Социология на религията. София: Св. Кл. Охридски, 1992.
60. **Вебер, М.** Политиката като призвание. – В: *Вебер, Макс.* Ученият и политикът. София: Принт, 1993.
61. **Вебер, М.** Протестантската етика и духът на капитализма. София: Хермес 7, 1993.
62. **Вебер, М.** Ученият и политикът. Въведение от Реймон Арон. София: Еон-2000, 2000.
63. **Вебер, М.** Генезис на западния рационализъм. София: КХ, 2001.
64. **Вебер, М.** Фигури на културата. Фигури на властта. София: КХ, 2017.
65. **Веблен, Т.** Теория на безделната класа. София: Изток – Запад, 2016.
66. **Вейн, Пол.** История на частния живот в Римската империя. София, 2001.

67. **Венедиков, Петко.** Ипотеки, залог, привилегии. Трето издание. София: Сиби, 1994.
68. **Венедиков, П.** Кратък курс по римско право. Трето издание. София: Проф. Петко Венедиков, 2018.
69. **Венщейн, Жил.** Империята в своето величие. VI глава. – В: *История на Османската империя*. Цит. съч., с. 188 – 202.
70. **Винаров, Ив. В.** Българската изборна система. История, тенденции, модели. Пловдив: ВУСИ, 2021.
71. **Владикин, Л.** Организация на демократичната държава. София: SPS, 1992.
72. **Владикин, Л.** История на Търновската конституция. София: Народна култура, 1994.
73. **Владикин, Л.** Общо учение за държавата. София: Булреал, 2000, 2007.
74. **Воденичаров, П.** Социални грижи и привилегии за елита. Критика на социалната политика на тоталитарната българска държава. [онлайн]. <http://www.history.swu.bg/pv.pdf>.
75. **Волтер, Фр.** Векът на Луи XIV. Том I. София: Изток – Запад, 2015.
76. **Волтер, Фр.** Векът на Луи XIV. Том II. София: Изток – Запад, 2015.
77. **Восленски, М.** Номенклатурата. София: Хр. Ботев, 1993.
78. **Восленский, М.** Номенклатура. Изд. второе. OPI London, 1990.
79. **Вълчев, Д.** Държавна власт и народен суверенитет. София: Св. Кл. Охридски, 1996.
80. **Вълчев, Д.** Лекции по обща теория на правото. Първа част. София: Сиела, 2016.
81. **Гаврилов, Б.** Векът на абсолютизма 1648 – 1788. София: ЛИК, 1999.
82. **Гаврилов, Б.** „Държавата – това съм аз.“ Франция в епохата на Краля Слънце 1638 – 1715. София: Св. Кл. Охридски, 2002.
83. **Гаврилов, Б.** История на Новото време. София: Св. Кл. Охридски, 2011.
84. **Гагова, Кр.** Средновековна Европа. X – XIII век. София: Полис, 2007.
85. **Гагова, Кр.** Западна Европа през Средните векове. София: Полис, 2014.
86. **Галунов, Т.** Началото на българското изборително законодателство 1878 – 1879 г. – В: *Наука, околна среда и устойчиво развитие*. Сборник. Велико Търново, 2002.
87. **Галунов, Т.** Изборителни системи и парламентарни избори в България (1919 – 1939). Велико Търново: Фабер, 2008.
88. **Галунов, Т.** Мажоритарната система и парламентарните избори в България (от възстановяването на българската държавност до началото на деветдесетте години на XIX век). Велико Търново: Фабер, 2014.

89. **Ганев, В.** Демокрация: същност и основни начала. София: Библиотека „Нива“, 1946.
90. **Гелер, М., Ал. Некрич.** Утопията на власт. Част 1. София: Хр. Ботев, 1994.
91. **Гелер, М., Ал. Некрич.** Утопията на власт. Част 2. София: Хр. Ботев, 1994.
92. **Генов, Р.** Американската революция. Войната за независимост и създаването на федералната република. София: Нов български университет, 2012.
93. **Генчев, Н.** Научни трудове. Т. 2 (1973 – 2001). София: Гутенберг, 2003.
94. **Георгиев, В., Ст. Трифонов.** История на българите 1878 – 1944 в документи. Том I. 1878 – 1912. Част I. Възстановяване и развитие на българската държава. София: Просвета, 1994.
95. **Георгиева, Ем.** Институциите на Европейския съюз. София: Минерва, 2010.
96. **Гибън, Ед.** Залез и упадък на Римската империя. Том 1. София: НИ, 1999.
97. **Гидънс, Антъни.** Социология. София: Св. Кл. Охридски, 2004.
98. **Глушков, Хр.** Френската революция (1789 – 1790). – В: *Гаврилов, Б.* История на Новото време. София: Св. Кл. Охридски, 2011, с. 161.
99. **Гоф, Жак льо.** Цивилизацията на средновековния Запад. София: Агата-А, 1999.
100. **Гочева, Д.** Олигархията и олигархът според Платон и Аристотел. Политическата мисъл на европейското минало. София: Св. Кл. Охридски, 2010.
101. **Грибачев, Димитър.** Драмата на социализма през ХХ век. Пловдив: Паисий Хилендарски, 1997.
102. **Гълбрайт, Д.** Анатолия на властта. София: Христо Ботев, 1993.
103. **Гюзелев, В.** Антология на Средновековието. София: Класика и стил, 2004.
104. **Дал, Р.** Съвременният политически анализ. София: Св. Кл. Охридски, 1996.
105. **Дал, Р.** Демокрацията и нейните критици. София: КХ, 2006.
106. **Дарендорф, Р.** Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе. – В: *Вопросы философии*, № 9, 1990, с. 71.
107. **Дарендорф, Р.** Съвременният социален конфликт. Есе за политиката на свободата. София: Център за изследване на демокрацията, 1993.
108. **Даскалов, Р.** Концепцията на Макс Вебер за „социалната стратификация“. – В: *Известия на Института по история*. Т. 63. София: Партиздат, 1989, с. 245 – 246.

109. **Дачев, Л.** История на политическите и правните учения. От древността до буржоазните революции. София: Свида, 1999.
110. **Дачев, Л.** Учение за държавата. София: Свида, 2001.
111. **Дейвидсън, Йън.** Френската революция. От Просвещение до тирания. София: Милениум, 2017.
112. **Дженкинс, С.** Кратка история на Европа. София: Сиела, 2019.
113. **Джилас, М.** Лицо тоталитаризма. Новый класс. Москва: Новости, 1992.
114. **Дидро, Д.** Избранные произведения. Москва – Ленинград: РАН, 1951.
115. **Димитров, Д.** Бъдещето на демокрацията. София: Горекс-прес, 2015.
116. **Димитров, Д.** Постдемократичното европейско и световно управление. София: Горекс-прес, 2020.
117. **Доклад** на Сметната палата за приходите и разходите на партиите през 2006 г. [онлайн]. www.bulnao.government.bg.
118. **Драганов, Др.** Демокрацията (минало, настояще, бъдеще). София: Св. Кл. Охридски, 2004.
119. **Дука, А.** Перспективы социологического анализа властных элит. – В: *Журнал социологии и социальной антропологии*, том 3, № 1, 2000, с. 64
120. **Дуоркин, Р.** Цит. по: **Смилов, Д.** Конституционализъм и демокрация: между върховенството на правото и възхода на популизма в България (2001 – 2010). София: Св. Кл. Охридски, 2019.
121. **Дъгън, Кр.** Кратка история на Италия. София: Труд, 2010.
122. **Дюверже, М.** Социология на политиката. София: Кама, 1999.
123. **Дюверже, М.** Политическите партии. Москва: Академический проект, 2000.
124. **Дюнан, Жан-Филип, Паскал Пишона.** Римско право. Речник на основните термини. Второ преработено и допълнено издание. София: Сиела, 2010.
125. **Египет.** Светът на фараоните. Под редакцията на Регине Шулц и Матиас Зайдел. София: Колибри.
126. **Енгелс, Фр.** Произход на семейството, частната собственост и държавата. София: БКП, 1971.
127. **Енциклопедичен речник** по социология. Общо научно ръководство и редакция: чл.-кор. проф. Ст. Михайлов. София: ММ, 1996.
128. **Желев, Ж.** Тоталитарните близнаци. Фашизмът – 30 години по-късно. Велико Търново: Фабер, 2012.
129. **Жерне, Жак.** История на китайската цивилизация. София: Кама, 2004.

130. **Зайбт**, Ф. Основаването на Европа. Очерк за последните хиляда години. София: Агата-А, 2007.
131. **Зотов**, В. Д., Л. В. Зотова. История политических учений. Москва: Норма: Инфра-М, 2010.
132. **Зубов**, А. Б. Парламентская демократия и политическая традиция Востока. Москва: Наука, 1990.
133. **Иванов**, Д. Властта. Философско-социологически анализ. София: Наука и изкуство, 1985.
134. **Игнатов**, С. Египет на фараоните. София: Изток – Запад, 2004.
135. **Игнатов**, С. Морфология на класическия Египет. По данни на Ермитажен папирус 1115. София: Нов български университет, 2012.
136. **Илин**, Иван. Политическото наследство на революцията. Консерватизмът. Том 2. Съставител: Светослав Малинов. София: Център за социални практики, 2000.
137. **Императорски** конституции, издадени в Сердика. Малина Новкиришна-Стоянова и др. София: Св. Кл. Охридски, 2012.
138. **Иналджък**, Х. Османската империя. София: Агат-Ах, 2006.
139. **Институт** за модерна политика. Мониторингов доклад на дейността на 41-вото Народно събрание, юли-ноември 2010. София, 2010.
140. **Институт** за пазарна икономика. Успехите и провалите на българските правителства 1998 – 2020. Преглед на одитните доклади на Сметната палата. Седмо издание. [онлайн]. www.ime.bg.
141. **Инструкции** на ЦК на БКП. Сборник. София: Партиздат, 1987.
142. **Иречек**, К. Княжество България. София: Хр. Г. Данов, 1897.
143. **Ирибаджак**ов, Н. Социологическата мисъл на Древния свят. Том 1. София: Партиздат, 1978.
144. **Ирибаджак**ов, Н. Социологическата мисъл на Древния свят. Том 2. София: Партиздат, 1981.
145. **Ирхин**, Ю. В. Политология. Издание второе, дополненное. Москва: Экзамен, 2007.
146. **История** на Древния Рим. Под редакцията на А. Г. Бокщанина и В. И. Кузицина. София: Наука и изкуство, 1974.
147. **История** на Османската империя. Под редакцията на Робер Мантран. София: Рива, 2011.
148. **История** на Софийския университет. Колектив. София: Св. Кл. Охридски, 1988.
149. **История** на Средните векове. София: Наука и изкуство, 1955.
150. **История** на Средните векове. Том I. София: Наука и изкуство, 1974.
151. **История** на Средните векове. Том II. София: Наука и изкуство, 1974.

152. **История** на средновековния свят. Възходящо средновековие. Второ преработено и допълнено издание. София: Проф. Марин Дринов, 2000.
153. **Йорданов, Н.** Съчинения в 12 тома. Том IV. Сатира. Песни 1958 – 2001. София: Захарий Стоянов, 2009.
154. **Канев, Д.** Към изследване на качеството на българската демокрация. Качество на демокрацията в България. София: Изток – Запад, 2014.
155. **Карасимеонов, Г.** Политика и политически институции. Второ допълнено и преработено издание. София: Св. Климент Охридски, 2004.
156. **Карасимеонов, Г.** Партийната система в България. Трето преработено и допълнено издание. София: Фондация „Фридрих Еберт“, 2010.
157. **Карахасан-Чънар, И.** Османските потайности. Харемът. София: Рива, 2022.
158. **Кастелс, М.** Информационната епоха: икономика, общество и култура. Том II. Силата на идентичността. София: ЛИК, 2006.
159. **Кауцки, К.** Произход на християнството. София: Хр. Ботев, 1955.
160. **Кауцки, К.** Класовите противоречия във Френската революция. София: Партийна социалистическа книжарница и печатница, 1919.
161. **Кауцки, К.** История на социализма. Из историята на обществените движения. Том I. София, 1992.
162. **Кацарски, Иван.** Власт, неравенство и стратификация в преиндустриалните общества. Велико Търново: Фабер, 2007.
163. **Кенеди, Пол.** Възход и падение на Великите сили. Икономически промени и военни конфликти XV – XX век. София: Св. Георги Победоносец, 1997.
164. **Кенън, П.** Залезът на демокрацията. София: Обсидиан, 1995.
165. **Киров, В.** Публичната власт. Теория и конституционна организация. София: Сиела – Софт енд Пъблишинг, 2004.
166. **Киселова, Н.** Политически права на българските граждани. София: Сиела, 2017.
167. **Киселова, Н.** Парламентарен контрол. София: Парадигма, 2021.
168. **Клейтън, П.** Хроника на фараоните. Летопис на владетелите и династиите в Древен Египет. София: Рива, 2007.
169. **Клермон, Ж.-Л.** Западните политически режими. 1986.
170. **Констант, Ст.** Фердинанд Лисицата – цар на България. София: Интерфед, 1992.
171. **Конституциите** по света. София: Св. Кл. Охридски, 1994.

172. **Конституционализмът** на САЩ. Конституции. Законодателство. Решения на Върховния съд на САЩ. Конституция на Съединените американски щати от 17.IX.1787 г. София: Св. Кл. Охридски, 1998.
173. **Конституция** на Република България. София: Сиби, 2017.
174. **Корупцията** в съвременна България (аналитичен обзор). София: Прозрачност без граници, 1998.
175. **Костов**, К. Монархиите на XXI век: Политическа екзотика. София: Звезди, 2004.
176. **Кочанкова**, Анна. Български институции: устройствена практика и документално наследство (1879 – 1912 г.). София: Херон Прес, 2006.
177. **Крауч**, К. Постдемократия. София: Св. Кл. Охридски, 2012.
178. **Крауч**, К. Постдемократия след кризите. София: Изток – Запад, 2020.
179. **Крашенинникова**, Н. А. История права Востока. Москва: Российский открытый университет, 1994.
180. **Крик**, Б. Демократията. Кратко въведение. София: Захарий Стоянов, 2008.
181. **Кръстева**, Анна. Власт и елит в общество без гражданско общество. – В: *Новият* политически елит. София: Перун-БМ, 1994, с. 14.
182. **Кьосева**, Цв. Тайната на политиците. София: Уникат, 2012.
183. **Кюркчиев**, Н., Иван Бърнев – Буби. Епизоди от изграждането на новата българска държавност 1879 – 1896. София: Изток – Запад, 2007.
184. **Лазаров**, Г., Д. Ванчев. Азбука на демокрацията. София: Галик, 1992.
185. **Лалов**, К., В. Велева. Власт, пари, комунизъм. София: Труд, 2007.
186. **Лаш**, Кр. Бунтът на елитите и предателството към демокрацията. София: Обсидиан, 1997.
187. **Ленин**, В. И. Събр. съч. Т. 39. София: Партиздат, 1982.
188. **Ленин**, В. И. Събр. съч. Т. 54. София: Партиздат, 1982.
189. **Лок**, Д. Два трактата за управлението. София: Гал-Ико, 1996.
190. **Лунь** Юй. – В: *Древнекитайская философия*. Сборник в двух томах. Москва: Мысль, 1972 – 1973, с. 170 – 171.
191. **Луун**, Хендрик ван. История на човечеството. София: Фар, 1944.
192. **Льобон**, Г. Психология на тълпите. София: Св. Кл. Охридски, 1995.
193. **Льобон**, Г. Психология на революцията. Френската революция: причини, развитие и последствия. София: Асеневци, 2021.
194. **Льобонъ**, Г. Политическа психология. София: Едисонъ, 1940.
195. **Макиавели**, Н. Избрани съчинения. София: Наука и изкуство, 1985.
196. **Макиавели**, Н. Владетелят. Размишления върху първите десет книги на Тит Ливий. София: Жар-птица, 2001.

197. **Макиавели**, Н. Владетелят. София, 2015.
198. **Мальцев**, Г. В. Иллюзии равноправия: правовое неравенство в мире капитала. Москва: Мысль, 1982.
199. **Манолов**, Г. Сталинизмът като модел на тоталитарно общество. Пловдив: Симплекс дизайн, 1995.
200. **Манолов**, Г. Политическият пазар. Том 1. Теории, техники, модели. Пловдив: П. Хилендарски, 2008.
201. **Манолов**, Г. Цената на изборите, или как партиите си купуват властта. Пловдив: Паисий Хилендарски, 2009.
202. **Манолов**, Г. Политическият елит – теория, история, лидерство. Пловдив: Паисий Хилендарски, 2012.
203. **Манолов**, Г. Избори и избирателни системи. Пловдив: ВУСИ, 2015.
204. **Манолов**, Г. Съвременни политически системи. Пловдив: ВУСИ, 2019.
205. **Манолов**, Г. Въведение в политическата наука. Второ допълнено и преработено издание. Пловдив: ВУСИ, 2020.
206. **Маринов**, Ал. Административният елит на XXI век. София: Сиби, 2010.
207. **Маринов**, Ал. Между еволюцията и социалното инженерство. София: Иврай, 2016.
208. **Марков**, Г. Когато часовниците са спрели. Нови задочни репортажи за България. София: П. К. Яворов, 1991.
209. **Марков**, Г. Поуки за държавниците. София: Тангра ТаНакРа, 2001.
210. **Марков**, Г. Ходенето на българина по мъките. Есета. Част III. София: Фондация „Комунитас“, 2016.
211. **Марков**, Г. Задочни репортажи за задочна България. Том I. София: Сиела, 2016.
212. **Марков**, Г. Душесловие на историята. София: Захарий Стоянов, 2019.
213. **Маркс**, К. Капиталът. Т. 3. София: Партиздат, 1949.
214. **Маркс**, К. Човекът и бъдещето. София: Изток – Запад, 2013.
215. **Маркс**, К., Фр. Енгелс. Съчинения. Том 1. София: Партиздат, 1968.
216. **Маркс**, К., Фр. Енгелс. Съчинения. Том 4. София: БКП, 1968.
217. **Маркс**, К., Фр. Енгелс. Съчинения. Том 17. София: БКП, 1965.
218. **Мафезоли**, М. Ритъмът на живота. София: Проф. Марин Дринов, 2011.
219. **Международна харта за правата на човека**. София: София прес, 1989.
220. **Мелников**, Д., Л. Чьорная. Митове и действителност. Нацистският режим и неговият фюрер. София: Отечествен фронт, 1982.
221. **Местр**, Жозеф дьо. Размишления за Франция. София: Кама, 1996.

222. **Мизес, Л. фон.** Основи на либералната политика. – В: *Философията на капитализма*. София: Перо, 1996, с. 142.
223. **Мизов, М.** Вилфредо Парето за политиката. Том I. София: Авангард прима, 2020.
224. **Миланович, Бр.** Само капитализъм. Бъдещето на системата, която управлява света. София: Изток – Запад, 2020.
225. **Мил, Д.** За свободата. София: Център за изследване на демокрацията, 1993.
226. **Миллс, Ч. Р.** Властующая елита. Москва: Иностранная литература, 1959.
227. **Минев, Д., П. Кабакчиева.** Преходът. Елити. Стратегии. София: Св. Кл. Охридски, 1996.
228. **Митев, Тр.** Фашизъм. – В: *Основни термини, използвани в учебния процес*. Том III. Политически науки. Първо издание. София: УНСС, 2011, с. 443 – 444.
229. **Момзен, Т.** Римска история. София: Прозорец, 2019.
230. **Монева, Ст.** Атинската демокрация. Практика и институции. Велико Търново: Св. св. Кирил и Методий, 2009.
231. **Монтанари, М.** Голод и изобилие: история на храната в Европа. Санкт-Петербург: Александрия, 2018.
232. **Монтескье, Ш.** Персидские письма. Москва: РАН, 1956.
233. **Монтескье, Ш.** За духа на законите. София: Наука и изкуство, 1984.
234. **Монтефиоре, С. С., Джон Бю, М.** Фрамтън. Злодеите. Най-жестоките мъже и жени в човешката история. София: Кръгозор, 2009.
235. **Морган, Люис.** Първобитното общество. Линиите на човешкия прогрес от дивачеството, пред варварството до цивилизацията. Превод: Марко Марчевски. София: Новъ светъ, 1939.
236. **Морлино, Л.** Анализ на качествата на демокрацията. Качество на демокрацията в България. Съставителство и научна редакция: Добрин Канев и Антоний Тодоров. София: Изток – Запад, 2014.
237. **Мурхаус, Р.** Третият райх в 100 предмета. Материална история на нацистка Германия. София: Прозорец, 2019.
238. **Мутафчиев, П.** История на българския народ. София: БАН, 1992.
239. **Мутафчиев, П.** Лекции по история на Византия. София: Дамян Яков, 2014.
240. **Мутафчиева, В.** Османска социално-икономическа история. София: БАН, 1993.
241. **Найденов, Георги.** Теория и история на цивилизацията. София: УНСС, 2017.
242. **Найденов, Н.** Феодализъм и патриархалност. По материали от българските земи – XV – XIX век. София: Св. Кл. Охридски, 1993.
243. **Начович, Гр.** Из дневниците. София, 1999.

244. **Неделчев, П. Н.** Произходът на светската царска институция в Древния Преден изток през III – II хил. пр.н.е. Шумен: Епископ Константин Преславски, 2004.
245. **Николов, Гр.** Мистерии за власт и царски имоти. София: Сиела, 2004.
246. **Николов, Йордан.** История на Средните векове. София: Хр. Ботев, 1994.
247. **Николов, Йордан.** История на средновековния свят. Възходящо средновековие. Второ преработено и допълнено издание. София: Проф. Марин Дринов, 2000.
248. **Нолте, Ернст.** Европейската гражданска война. Националсоциализъм и болшеvizъм. София: Кама, 2011.
249. **НРБ** от началото до края. София: Сиела, 2011.
250. **Одитен доклад** на Сметната палата за периода 1.01.2018 – 31.12.2019 г.
251. **Ортега-и-Гасет, Х.** Европа и идеята за нация. София: Колибри, 2019.
252. **Оруел, Дж.** 1984. София: Народна култура, 1989.
253. **Основен закон** на Федерална република Германия. София: Св. Кл. Охридски, 2019.
254. **Основни термини**, използвани в учебния процес. Том III. Политически науки. Първо издание. София: УНСС, 2011.
255. **Острогорски, Г.** История на византийската държава. София: Прозорец, няма година.
256. **Отчетни данни** по ЕБК за изпълнението на бюджета на Конституционния съд към 31.12.2018 г. и към 31.12.2019 г.
257. **Палангурски, М.** Държавнополитическата система на България (1879 – 1919). Велико Търново: Слово, 1995.
258. **Палангурски, М.** Избирателната система в България (1879 – 1911 г.). Велико Търново: Св. св. Кирил и Методий, 2007.
259. **Палангурски, М.** По българските парламентарни избори (1894 – 1913 г.). Велико Търново: Св. св. Кирил и Методий, 2011.
260. **Пантев, Андрей.** Революция и реформи в Западна Европа и Северна Америка XVII – XVIII век. София: Св. Кл. Охридски, 1988.
261. **Пантев, Андрей.** Раждането на модерната демокрация. София: Век 22, без година.
262. **Пантев, Андрей, Хр. Глушков, Р. Мишев.** История на Новото време. Велико Търново: Абагар, 1995.
263. **Пантев, Андрей, и др.** Сир, това е революция. София: Св. Кл. Охридски, 2001.
264. **Парламенти** на мира. Москва: Высшая школа, Интер пракс, 1991.
265. **Парсънс, Т.** Еволюция на обществата. София: КХ, 2005.

266. **Пенчев, Пенчо Д.** Как се наливаха основите. Към ранната история на българската корупция. София: Рива, 2011.
267. **Перино, П.** Разочарованието от демокрацията. – В: *Канев, Д.,* Ант. Тодоров. Качеството на демокрацията в България. София: Изток – Запад, 2014, с. 76.
268. **Петров, Н.** Политическата власт през вековете (форми на проявление). Велико Търново: Св. св. Кирил и Методий, Център за обучение на студенти и специализанти – Пловдив, 2002.
269. **Петцолд, Й.** Фашизмът – престъпен режим. София: Партиздат, 1986.
270. **Пешев, Ал.** Западноевропейската литература до Великата френска буржоазна революция. София: Наука и изкуство, 1961.
271. **Пиргова, М.** Проблемни полета в политологията. София: Св. Кл. Охридски, 2018.
272. **Платон.** Държавата. София: Изток – Запад, 2014.
273. **Покровская, Анна.** Древен Рим. Как са живели римляните. Руски книги на български език. София: Паритет, няма година.
274. **Политология.** София: Стопанство, 2001.
275. **Политология.** Москва: Проспект, 2011.
276. **Попов, Владимир.** История на Стария свят. Велико Търново: Абагар, 2008.
277. **Попов, Д.** Древен Рим. История и култура. София: ЛИК, 2009.
278. **Попов, Д.** Древен Рим. История и култура. София: Изток – Запад, 2020.
279. **Попър, К.** Отвореното общество и неговите врагове. София: Златорог, 1993.
280. **Правилник** за организацията и дейността на Народното събрание. – В: *ДВ*, бр. 97, 25.11.2014 г.
281. **Прело, М.** Конституционно право Франции. Москва: Иностранная литература, 1957.
282. **Проданов, В.** Десет тезиса срещу концепциите за тоталитаризма. Политическата мисъл на XX век – поуки за България. София: Авангард Прима, 2006.
283. **Прокачи, Дж.** История на италианците. София: Кама, 2004.
284. **Пушкарова, Ива.** Привилегиите в тоталитарната държава. [онлайн]. www.justicedevelopment.bg, с. 2 – 3.
285. **Рабовладельческо** и феодално государство и право стран Азии и Африки. Ред. А. И. Рогожин, Н. Н. Страхов, Л. Н. Маймескулов и др. Харьков: Вища школа, 1981.
286. **Радев, Д.** Обща теория на правото. София: ЛИК, 2008.
287. **Радев, Д.** Правни основи на демокрацията. София: Сиела, 2009.

288. **Радев, Д.** Правна действителност и правен ред. Пловдив: ВУСИ, 2020.
289. **Радев, С.** Строителите на съвременна България. Том I. Царуването на княз Александра 1879 – 1886. Трето издание. София: Български писател, 1990.
290. **Ралин, Радой.** Люти чушки. Второ издание. София: Български художник, 1990.
291. **Редер, Д. Г., Е. А. Черкасова.** История Древнего мира. Часть I. Первобытное общество и Древний Восток. Москва: Просвещение, 1979.
292. **Рейбрук, Д. ван.** Против изборите. София: Сиела, 2020.
293. **Ремонд, Р.** Религия и общество в Европа. София: ЛИК, 2006.
294. **Ритербуш, П.** Демокрация и диктатура. София, 1941.
295. **Розанвалон, П.** Контрадемокрацията. София: Изток – Запад, 2012.
296. **Ролс, Джон.** Теория на справедливостта. София: С. А., 1998.
297. **Ростовцев, М.** История на Стария свят. Том I и II. София: Анубис, 1994.
298. **Ротермунд, Х. и др.** История на Южна и Източна Азия през XIX и XX век. София: Кама, 2003.
299. **Рубин, В.** Личност и власт в Древнем Китае. Москва: РАН, 1999.
300. **Русо, Ж.-Ж.** Избрани съчинения. Том I. София: Наука и изкуство, 1988.
301. **Ръсел, Б.** История на западната философия. София: Хр. Ботев, 1998.
302. **Ръсел, Б.** История на западната философия. Том 1. Антична философия. София: Скайпринт, 2017.
303. **Садулов, А.** История на Османската империя. София: Фабер, 2000.
304. **Саздов, Д.** Многопартийната политическа система и монархическият институт в България 1879 – 1918. София: Стопанство, 1993.
305. **Сартори, Дж.** Теория на демокрацията. Кн. 1. Съвременната дискусия. София: Център за изследване на демокрацията, 1992.
306. **Сартори, Дж.** Теория на демокрацията. Кн. 2. Класическите проблеми. София: Център за изследване на демокрацията, 1992.
307. **Сартр, Ж.-П.** Призракът на Сталин. София, 1992.
308. **Семков, М.** Фашизмът. София: Св. Кл. Охридски, 1989.
309. **Семов, Марко.** Народопсихология. Том II. Българинът и властта. Варна: Славена, 1995.
310. **Семов, Минчо.** Политиката. Теория и история. София: Партиздат, 1984.
311. **Семов, Минчо.** Що е политология? София: Св. Кл. Охридски, 1991.
312. **Семов, Минчо.** Политология. София: Св. Кл. Охридски, 1993.
313. **Семов, Минчо.** Теория на политиката. София: Софи-Р, 2000.

314. **Сийес**, Еманюел-Жозеф. Що е това „трето съсловие“. София: Сиела, 2004.
315. **Скот**, М. Антични светове. Епична история на Изтока и Запада. София: Бард, 2020.
316. **Славов**, А. Гражданското участие в конституционната демокрация. Публичноправни перспективи. София: Сиела Норма, 2017.
317. **Современная** западна социология. Словарь. Составители: Давидов, Ю. Н., М. С. Ковалева, А. Ф. Филипов. Москва: Политическая литература, 1990.
318. **Социална** стратификация и неравенство. Сборник. София: М-&М, 1998.
319. **Стайнов**, П. Компетентност и народовластие. София: Изток – Запад, 2015.
320. **Стамболийски**, Ал. Политически партии или съсловни организации. София: Издателство на БЗНС, 1920.
321. **Стиглиц**, Дж. Глобализацията и недоволните от нея. София: ИнфоДАР, УНСС, 2003.
322. **Стиглиц**, Дж. Цената на неравенството. Как днешното разделено общество застрашава бъдещето ни. София: Изток – Запад, 2014.
323. **Стиглиц**, Дж. Власт, народ, печалби. Прогресивен капитализъм за ерата на недоволството. София: Сиела, 2020.
324. **Стойчев**, Ст. Избирателни системи и избирателни процедури. София: Софи-Р, 2000.
325. **Стойчев**, Ст. Конституционно право. Пето допълнено издание. София: Сиела, 2002.
326. **Страус**, Бари. Десет цезари. Римските императори от Август до Константин. София: Сиела, 2021.
327. **Танчев**, Е. Въведение в конституционното право. Част 1. София: Сиби, 2003.
328. **Тархан**, З. Власт и идеология в раната Новоасирийска империя (934 – 745 г. пр.н.е.). София: Гутенберг, 2022.
329. **Тахов**, Р. Големите парламентарни циркове. Хроника на скандалите в Народното събрание. София: Литус, 2015.
330. **Тахов**, Р. Фердинанд съчини наръчник на тиранина. – В: *В. „Труд“*, 28 – 29.05.2022 г.
331. **Ташев**, Р. Обща теория на правото. Основни правни понятия. Четвърто издание. София: Сиби, 2010.
332. **Ташева**, Р. Френският абсолютизъм. Основи, теория, принципи. Велико Търново: Фабер, 2007.
333. **Тейлър**, Дж., Уорън Шоу. Речник на Третия райх. София: Equus P.S. Постскрипум, 2002.

334. **Тилкиджиев, А.** Увод в проблематиката. Социална стратификация и неравенство. София: М-&М, 1998.
335. **Тодоров, Ант.** Елементи на политиката. Трактат върху политическото. София: НБУ, 2012.
336. **Тодоров, К.** Завесата: големият брат. София: Изток – Запад, 2020.
337. **Токвил, Ал.** Бившият режим и революцията. София: Избор, 1992.
338. **Токвил, Ал.** За демокрацията в Америка. Част I. София: Избор, 1996.
339. **Токвиль, Ал.** Демократия в Америке. Москва: Прогресс, 1992.
340. **Токушев, Д.** История на новобългарската държава и право 1878 – 1944. София: Сиби, 2006.
341. **Толковый** словарь. Originally published by Oxford University Press. Под редакцией: Айна Маклина. Москва: Инфра-М; Весь мир, 2001.
342. **Томов, Т.** Византия. Позната и непозната. София: Нов български университет, 2014.
343. **Торбов, Ц.** История и теория на правото. София: БАН, 1992.
344. **Тоталитаризм.** Что это такое? Часть 2. Москва, 1993.
345. **Тофлър, Алвин и Хайди.** Новата цивилизация. Политиката на третата вълна. София: Обсидиан, 1995.
346. **Туз, Адам.** Икономика на Третия райх. София: Сиела, 2010.
347. **Тукидид.** История на пелопонеската война. София: Наука и изкуство, 1979.
348. **Тумбаева, И.** Привилегии в социалистическом обществе: нужны ли они? – В: *Экономические науки*, № 3, 1990, с. 59 – 60.
349. **Турен, Ален.** Що е демокрация? София: Колинс-5, 1994.
350. **Търоу, Л.** Бъдещето на капитализма. София: В. Люцканова, 2000.
351. **Уилямс, Х.** Кралете слънца. История на величавото царуване. София: Унискорп, 2008.
352. **Уолзър, М.** Сфери на справедливостта. София: КХ, 2009.
353. **Уолърстийн, Им.** Исторически капитализъм. София: Катехон, Изток – Запад, 2022.
354. **Уотърс, Мат.** Древна Персия. Кратка история на Ахеменидската империя, 550 – 330 г. пр.н.е. София: Ашур, 2017.
355. **Феро, Марк.** История на Франция. София: Рива, 2008.
356. **Фишкин, Дж.** Демократия и делиберализация. Нови перспективи на демократичната реформа. София: Център за изследване на демокрацията, 1993.
357. **Фотев, Г.** История на социологията. Том I. София: Св. Кл. Охридски, 1993.
358. **Фотев, Г.** Граници на политиката. София: ЛИК, 2001.
359. **Френската** революция в текстове и документи. 1789 – 1799. Съставител и превод: Росица Ташева. София: Св. Кл. Охридски, 1992.

360. **Фридман**, М. „Създадени равни“. Философиите на капитализма. София: Перо, 1996.
361. **Фуко**, М. Трябва да защитаваме обществото. София: ЛИК, 2003.
362. **Фукуяма**, Фр. Краят на историята и последният човек. София: Обсидиан, 1993.
363. **Фукуяма**, Фр. Строежът на държавата. Управление и световен ред през XXI век. София: Обсидиан, 2004.
364. **Фукуяма**, Фр. Произход на политическия ред. От предисторическите времена до Френската революция. София: Изток – Запад, 2015.
365. **Фукуяма**, Фр. Политически ред и политически упадък. От индустриалната революция до глобализацията на демокрацията. София: Изток – Запад, 2016.
366. **Фукуяма**, Фр. Идентичност. Борба за признание и политиката на гнева. София: Изток – Запад, 2019.
367. **Фъргюсън**, Н. Пари и власт в модерния свят (1700 – 2000). Паричната връзка. София: Рива, 2018.
368. **Фьодорова**, Е. В. Императорите на Рим. Величие и упадък. София: Марин Дринов, 1997.
369. **Фюре**, Фр. Да мислим Френската революция. София: Критика и хуманизъм, 1994.
370. **Хабермас**, Ю. Структурни изменения на публичността. Изследвания на една категория на буржоазното общество. София: Св. Кл. Охридски, Център за изследване на демокрацията, 1995.
371. **Хабермас**, Ю. Морал, право и демокрация. София: Дом на науките за човека и обществото, 1999.
372. **Хабермас**, Ю. Постнационалната констелация. София: Критика и хуманизъм, 2004.
373. **Хаджийски**, Иван. Оптимистична теория за нашия народ. София: Отечество, 1997.
374. **Хаджийски**, Иван. Бит и душевност на българския народ. Том I. София: ЛИК, 2002.
375. **Хаджийски**, Иван. Оптимистична теория за нашия народ. Избрани съчинения в три тома. Том II. София: Изток – Запад, 2002.
376. **Хайек**, Ф. А. Право, законодателство и свобода. Том I. Правни норми и правов ред. София: Св. Кл. Охридски, 1996.
377. **Хайек**, Ф. А. Право, законодателство и свобода. Том II. Илюзия на социалната справедливост. София: Св. Кл. Охридски, 1998.
378. **Хайек**, Ф. А. Политическият ред на свободния народ. Том III. София: Св. Кл. Охридски, 1998.
379. **Хачатурян**, Н. А. Сословная монархия во Франции (XIV – XV вв.). Москва: Наука, 1989.

380. **Хегел**, Г. Философия на правото. София: Гал-Ико, 2000.
381. **Херодот**. История. Част I. София: Наука и изкуство, 1986.
382. **Херодот**. История. Част II. София: Наука и изкуство, 1990.
383. **Херцог**, Р. Държавата през ранните времена. София: ЛИК, 1997.
384. **Хибърт**, Кр. Медичите – възход и упадък. София: Рива, 2009.
385. **Хобс**, Т. Левиатан. София: Наука и изкуство, 1970.
386. **Хънтингтън**, С. Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред. София: Обсидиан, 1999.
387. **Цицерон**, М. За държавата. За законите. София: Софи-Р, 1994.
388. **Чиров**, Ал. Номенклатурата, демократурата и преходът. София: Сиела, 2009.
389. **Чолов**, Р. Римското частно право. София: Сиела, 2000.
390. **Чън**, А. История на китайската мисъл. София: Рива, 2001.
391. **Шаму**, Фр. Гръцката цивилизация през архаичната и класическата епоха. София: Български художник, 1979.
392. **Шатле**, Фр., О. Дюамел, Е. Пизие. История на политическите идеи. София: ЛИК, 1998.
393. **Шевалие**, Ж. Политически институции. София: Св. Кл. Охридски, 1996.
394. **Шмит**, К. Понятие за политическото. София: Св. Кл. Охридски, 2008.
395. **Шпеер**, Алберт. Третият райх отвътре. Мемоари. Том 1. София: Изток – Запад, 2020.
396. **Шулце**, Х. Държава и нация в европейската история. София: ЛИК, 2002.
397. **Шумпетер**, Й. Капитализъм, социализъм, демокрация. – В: *Политически изследвания*, бр. 1, 1996, с. 69 – 70.
398. **Янков**, Г. Политологичната мисъл от древността до наши дни. Трето издание. София: Стопанство, 2006.
399. **Янков**, Г. Тоталитаризмът: научно или идеологическо понятие. – В: *Сравнителни политически системи. Исторически и съвременни политически системи*. София: УНСС, 2021, с. 301 – 307.
400. **Agenda** for the study of political elites. – In: *Marvich*, D. (Ed.). Political decision-makers. Glencoe: Free Press, 1961, p. 66.
401. **Alkassar**, A., M. Volkamer. (Eds.) E-Voting and Identity. First International Conference, VOTE-ID 2007 – Bochum, Germany. Berlin Heidelberg (Germany): Springer-Verlag, 2007.
402. **Almond**, G., G. Powell. Comparative Politics: System Process and Policy. Boston: Little Brown, 1978.
403. **Aron**, R. Machiavel et les tyrannies modernes. Paris: Fallois, 1993.
404. **Bale**, T. European Politics. A Comparative Introduction. Basingstoke (Hampshire, UK): Palgrave Macmillan, 2005.

405. **Bell, D. V. J.** Power, Influence and Authority. New York: Oxford University Press, 1975.
406. **Benjamin, J.** (Ed.) The Oxford Handbook of New York State Government and Politics. Oxford (Oxfordshire, UK): Oxford University Press, 2012.
407. **Birch, S.** Electoral Systems and Political Transformation in Post-Communist Europe. Basingstoke (Hampshire, UK): Palgrave Macmillan, 2003.
408. **Braham, M., F. Steffen.** (Eds.) Power, Freedom, and Voting. Berlin Heidelberg (Germany): Springer-Verlag, 2008.
409. **Chaffin, T.** Electronic Voting Systems (PowerPoint Presentation). Mesa State College, Grand Junction (Colorado, USA), 2007.
410. **Diamond, L., M. Plattner.** (Eds.) Electoral Systems and Democracy. Baltimore (Maryland, USA): The John Hopkins University Press, 2006.
411. **Dummett, M.** Principles of Electoral Reform. Oxford (Oxfordshire, UK): Oxford University Press, 1997.
412. **Duverger, M.** La democratie sans le peuple. Paris: Seuil, 1967.
413. **Duverger, M.** Les partis politiques. Paris: Librairie Armand Colin, 1976.
414. **Dye, T.** Who's running America. New York: New York Press, 1976.
415. **Easton, D.** The Political System. An Inquiry into the State of Political Science. New York: Alfred Knopf, 1965.
416. **Etzioni-Halevy, E.** The elite connection. Cambridge: Polity Press, 1993, p. 9
417. **Ferro, M.** L'Histoire de France. Paris: Odile Jacob, 2005.
418. **Gallagher, M., P. Mitchell.** (Eds.) The Politics of Electoral System. Oxford (Oxfordshire, UK): Oxford University Press, 2008.
419. **Griffith-Traversy, M. A.** (Ed.) Democracy, Parliament and Electoral Systems. London (UK) – Sterling (Virginia, USA): Commonwealth Parliamentary Association, 2002.
420. **Hall, K. L., J. Patrick.** The Pursuit of Justice. Supreme Court Decisions That Shaped America. Oxford (Oxfordshire, UK): Oxford University Press, 2006.
421. **Held, D.** Models of Democracy. 2nd ed. Cambridge, UK: Polity Press, 1996.
422. **Kavanagh, D.** Political Science and Political Behaviour. London, UK: Allen & Unwin, 1983.
423. **Lasswell, H.** Politics: Who Gets What, When, How. New York: Meridian Books, 1958.
424. **Lipset, S.** Political Man. New York, USA: Doubleday, 1960.
425. **Meny, Y.** Government and Politics in Western Europe: Britain, France, Italy, Germany. 3rd ed. Oxford, UK: Oxford University Press, 1998.
426. **Michels, R.** Political Parties. New York: Power Publications, 1959.

427. **Michels**, R. Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie: Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens. Stuttgart, De: Alfred Kröner, 1970.
428. **Mosca**, G. The Ruling Class. New York: McGraw Hill Book, 1939.
429. **Moser**, R. G., E. Scheiner. Electoral Systems and Political Context. New York (State of NY, USA): Cambridge University Press, 2012.
430. **New** MPs are getting up to speed in orientation. Here are some of the perks of the job. Amanda Connolly, 29.10.2019. [online]. <https://globalnews.ca/news/6096243/member-of-parliament-expenses-allowances/>.
431. **No** perks for Swedish MPs. Claudia Wallin. May 31, 2019. [online]. <https://mg.co.za/article/2019-05-31-00-no-perks-for-swedish-mps/>.
432. **Nohlen**, D., P. Stöver. (Eds.) Elections in Europe. A Data Handbook. Portland (Oregon, USA): Nomos Publishers, 2010.
433. **Ostrogorski**, M. Democracy and the Organization of Political Parties. Vol. I. New York, USA & Cambridge, UK, 1976.
434. **Pannekoek**, A. Lenin als Philosoph. Frankfurt am Main: Europa Verlag, 1969.
435. **Pareto**, V. Trattato di sociologia generale. Milano, It: Generic, 1916.
436. **Pareto**, V. System der allgemeinen Soziologie. Stuttgart, De: Enke, 1962.
437. **Political** Rights under Stress in 21st Century Europe. Ed. by W. Sadurski. Oxford: Oxford University Press, 2006.
438. **Power** and money in Japanese politics. Daisuke Akimoto. 16.02.2020. [online]. <https://www.japantimes.co.jp/opinion/2020/02/16/commentary/japan-commentary/power-money-japanese-politics/>.
439. **Reynolds**, A., B. Reilly, A. Ellis. (Eds.) Electoral System Design: The New International IDEA Handbook. Stockholm (Sweden): International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2008.
440. **Sartory**, G. Parties and Party System. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1976.
441. **Shugart**, M. S., M. P. Wattenberg. (Eds.) Mixed-Member Electoral Systems. The Best of Both Worlds? (Comparative Politics). Oxford (Oxfordshire, UK): Oxford University Press, 2001.
442. **The** Salary and Benefits of U.S. Congressmen and Senators. Indeed Editorial Team, February 23, 2021. [online]. <https://www.indeed.com/career-advice/pay-salary/congressman-salary>.
443. **Top** five 'luxurious' perks of French senators. Joshua Melvin. 26.09.2014. [online]. <https://www.thelocal.fr/20140926/French-senators-perks-pay-luxury/>.

ПЕРИОДИЧНИ ИЗДАНИЯ

1. В. „168 часа“, 25.04.1994 г.; 15 – 21.08.1994 г.; 2 – 8.05.1997 г.; 13 – 19.02.2015 г.; 2 – 8.10.2015 г.; 13 и 19.06.2019 г.; 13 – 19.05.2021 г.; 16 – 22.12.2021 г.; 10 – 16.02.2022 г.; 16 – 22.12.2022 г.
2. В. „24 часа“, 21.05.1994 г.; 27.10.1997 г.; 1.12.2006 г.; 11.05.2017 г.; 4.08.2017 г.; 11.01.2018 г.; 7.04.2018 г.; 31.05.2018 г.; 16.08.2019 г.; 23.09.2020 г.; 1.01.2021 г.; 28.08.2021 г.; 4.12.2021 г.; 15.02.2022 г.; 3.06.2022 г.
3. В. „Аргументы и факты“, № 27, 1990, с. 2.
4. В. „Банкеръ“, 11 – 18.08.2017 г.
5. В. „Демокрация“, 8.10.1997 г.
6. В. „Дневен труд“, 11.07.1997 г.; 7.11.2006 г.
7. В. „Дневник“, 10.10.2002 г.
8. В. „Днес“, 2.03.2022 г.
9. В. „Дума“, 11.08.2015 г.; 30.11.2015 г.
10. В. „Жълт труд“, бр. 45, 6.11.2021 г.
11. В. „Известия ЦК КПСС“, № 3, 1990, с. 46.
12. В. „Капитал“, 10 – 16.12.2005 г.
13. В. „Марица“, 17.04.1997 г.; 25.06.2003 г.; 30.10.2021 г.
14. В. „Минаха години“, 26.07.2021 г.
15. В. „Монитор“, 23.01.2016 г.; 4.02.2020 г.; 1.05.2020 г.; 12.06.2020 г.; 15.06.2020 г.; 11.01.2021 г.; 30.03.2021 г.
16. В. „Политика“, 6 – 12.11.2004 г.; 28.11 – 4.12.2008 г.
17. В. „Ретро“, 11 – 17.09.2021.
18. В. „Сега“, 17.03.2004 г.; 7.11.2006 г.; 4.06.2013 г.; 18.04.2015 г.; 12.07.2016 г.; 15.07.2017 г.; 24.04.2018 г.; 19.07.2019 г.; 23.07.2019 г.; 20.08.2019 г.
19. В. „Собеседник“, № 39, 1990, с. 6.
20. В. „Социалистическа индустрия“, 7.12.1986.
21. В. „Стандарт“, 26.04.1996 г.; 10.10.2002; 6.01.2006 г.; 16.06.2006 г.; 11.08.2015 г.; 3.07.2017 г.; 9 – 15.11.2018 г.
22. В. „Телеграф“, 28.08.2019 г.; 25.10.2019 г.
23. В. „Труд“, 22.06.1995 г.; 14.07.2009 г.; 2.10.2015 г.; 12.05.2018 г.; 27.06.2019 г.; 12.09.2019 г.; 23.12.2019 г.; 28.09.2020 г.; 16 – 17.01.2021 г.; 10.02.2021 г.; 10 – 11.04.2021 г.; 10 – 11.07.2021 г.; 21.03.2022 г.; 30.05.2022 г.
24. ДВ, бр. 100, 26.12.1969 г.; бр. 67, 16.08.1991 г.; бр. 106, 20.12.1991 г.; бр. 110, 17.12.1999 г.; бр. 30, 28.08.2001 г.; бр. 67, 2003 г.; бр. 28, от 1.04.2005 г.; изм. и доп. бр. 102, 20.12.2005 г.; бр. 17, 24.02.2006 г.; бр. 64, 7.08.2007 г.; бр. 6, 23.01.2009 г.; бр. 49, 29.06.2012 г.; бр. 61, 11.08.2015 г.; бр. 109, 21.12.2021 г.

25. *Сп. „Ново време“*, бр. 3 – 4, март-април 2021 г., с. 166.
26. *Сп. „Огонек“*, № 21, 1990.
27. *Сп. „Тема“*, бр. 4, 2009 г., с. 29.
28. *Сп. „Юридически барометър“*, бр. 18, юли-декември 2018 г.; бр. 19, януари-юни 2019 г.
29. *Political Finance & Lobby Reporter*, 27.01.1995.

ИНТЕРНЕТ ИЗТОЧНИЦИ

1. <http://www.attali.com>
2. <https://bg.trendxmexico.com/obrazovanie/84613-rimskie-zakony-12-tablic-obschaya-harakteristika-i-istoriya-sozdaniya.html>
3. <https://www.dw.com/bg/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%BF%D1%8A%D1%80%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D1%85%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B8-%D0%B2-%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%BF%D1%82%D0%B0/a-40259891>
4. <https://www.theipsa.org.uk/what-do-mps-spend-public-money-on>
5. <https://www.eduskunta.fi/EN/kansanedustajat/palkkiot-ja-kulukorvaukset/Pages/default.aspx>
6. <https://www.admin.ch/gov/en/start/federal-council/tasks/from-election-to-departure.html>
7. <https://www.24chasa.bg/Article/990736>
8. <https://www.gov.bg/files/common/OSA-2020.pdf>
9. <https://news.bg/politics/3000-avtomobila-obslužvat-darzhavnata-administratsiya-koli-za-milioni-v-byuroto-za-zashtita.html>
10. <https://news.bg>
11. <https://www.bulnao.government.bg/media/documents/od-ks-0321inet.pdf>
12. <https://dx.doi.org/10.5209/RPUB.54995>
13. www.parliament.bg/pub/ncpi/NCPI_Research_44_NS_8th_Session.pdf

ИЗТОЧНИЦИ НА СНИМКОВИЯ МАТЕРИАЛ

- Авдиев**, Всеволод И. История на Древния Изток. Трето издание. София: Наука и изкуство, 1989.
- Бакалов**, Иван. Тодор Живков. Власт – свидетели, участници. София: Кръг, 2021.
- Бек**, Ханс-Георг. Византийското хилядолетие. София: Прозорец, 2017.
- Биърд**, Мери. SPQR. История на Древния Рим. София: Изток – Запад, 2019.
- Божилев**, Иван. Византийският свят. София: Анубис, 2008.
- Боришев**, Веселин, Емил Тонев. О, спомняте ли си, госпожо. София: no-voto.bg, 2021.
- Боришев**, Веселин, Емил Тонев. Ох, спомняте ли си, госпожо. София: no-voto.bg, 2022.
- В. „168 часа“**, 14.09.2021 г.; бр. 21, 26 май – 1 юни 2022 г.
- В. „Труд“**, 17.09.2021 г.
- Гагова**, Красимира. Западна Европа през Средните векове. София: Полис, 2014.
- Дейвидсън**, Иън. Френската революция. От Просвещение до тирания. София: Милениум, 2017.
- Дъгън**, Кристофър. Кратка история на Италия. София: Труд, 2010.
- История** на Османската империя. Под редакцията на Робер Мантран. Второ издание. София: Рива, 2011.
- Карахасан-Чънар**, Ибрахим. Османските потайности. Харемът. София: Рива, 2022.
- Книгата** за политиката. София: Книгомания, 2016.
- Манолов**, Георги. Политическата реклама – между реалността и манипулацията. Пловдив: ВУСИ, 2017.
- Мурхаус**, Роджър. Третият райх в 100 предмета. Материална история на нацистка Германия. София: Прозорец, 2019.
- Найденов**, Г. Теория и история на цивилизациите. София: УНСС, 2017.
- Попов**, Владимир. История на Стария свят. Велико Търново: Абагар, 2008.
- Първанов**, Георги. Пътуване към паметта. Разкази за политиката. София: Св. Кл. Охридски, 2021.
- Садулов**, Ахмед. История на Османската империя (XIV – XX век). Велико Търново: Фабер, 2000.
- Тахов**, Росен. Големите парламентарни циркове. Хроника на скандалите в Народното събрание. София: Литус, 2015.
- Томов**, Тома. Византия – позната и непозната. София: НБУ, 2014.
- Халил**, Иналджък. Османската империя. Класическият период (1300 – 1600 г.). София: АМАТ-АХ, 2006.

Volume Three
THE PRIVILEGES OF POWER IN BULGARIA
(FROM 1878 UNTIL TODAY)

Author: Prof. GEORGI L. MANOLOV
Doctor of Political Science

TABLE OF CONTENTS

INTRODUCTION 7

Chapter One

"ROYAL" PRIVILEGES

IN POST-LIBERATION BULGARIA (1878 – 1946)..... 9

1. Privileges of the monarch 13
2. Parliamentary privileges 23
3. Executive power and privileges 33

Chapter Two

NOMENCLATURE "SOCIALIST" PRIVILEGES (1947 – 1989).....52

1. Genesis of privileges under "socialism" 60
2. The privileges of active fighters
 against fascism and capitalism (AFAFC) 63
3. The privileges of the higher political nomenclature 74
4. The privileges of the first party and head of state..... 98

Chapter Three

THE DEMOCRATIC PRIVILEGES

OF THE POLITICAL ELITE (FROM 1989 UNTIL TODAY) 120

1. Legislature (Parliament) 125

2. Executive (government) 151

3. Judiciary (court, prosecutor's office, etc.) 160

4. Other institutional privileges 168

Overall Conclusion

THE FUTURE OF THE PRIVILEGES 201

BIBLIOGRAPHY 211

SOURCES OF PHOTOGRAPHIC MATERIAL 233

ГЕОРГИ ЛЮБЕНОВ МАНОЛОВ
професор, доктор на политическите науки

ВЛАСТ И ПРИВИЛЕГИИ В ПОЛИТИЧЕСКАТА ИСТОРИЯ
(XXX В. ПР.Н.Е. – XXI В. Н.Е.)

Том трети
ПРИВИЛЕГИИТЕ НА ВЛАСТТА В БЪЛГАРИЯ (ОТ 1878 Г. ДО СЕГА)

Българска
Първо издание

Научен редактор: акад. Димитър В. Димитров
Рецензенти: проф. д.и.н. Трендафил Митев
проф. д.ю.н. Димитър Радев
Редактор: Олга Емилова
Коректор: Камелия Алексиева
Предпечат: Камелия Алексиева
Корица: Мариана Еленова
Издава: Издателски комплекс ВУСИ

Пловдив, 2022

ISBN 978-619-7343-55-7